

An aerial, top-down view of a roundabout at night. The roundabout has a central green space with a white, star-shaped or floral pattern in the middle. The surrounding area is densely packed with buildings, mostly with flat roofs, and streets with cars, illuminated by streetlights. The overall scene is a mix of blue and orange tones from the night sky and city lights.

Democratie en economische groei

Nog steeds twee kanten van dezelfde medaille?

In deze verkenning biedt Remko ter Weijden een overzicht van wetenschappelijke inzichten over de wisselwerking tussen democratie en economische groei en de achterliggende mechanismes die hierop van invloed zijn. Ook is aan de hand van data een eerste vingeroefening gedaan om deze wetenschappelijke inzichten door te vertalen naar Nederland. Ten slotte worden enkele aanbevelingen gedaan om de wisselwerking te verbeteren voor Nederland.

Remko ter Weijden is werkzaam als Chief economist bij de directie KIEM (Kennis, Internationaal, EU en Macro-economie) van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO). Aan de verkenning hebben Anne Blanksma Çeta, Nienke Boland, Philip Breitbach en Aissatou Diallo meegewerkt. Ook willen wij Vinzenz Ziesemer van het Instituut voor Publieke Economie bedanken voor het kritisch meedenken.

Zij schreven deze verkenning als discussienotitie en vertegenwoordigen daarmee niet de opvatting van de minister van BZK en de minister van VRO. Wilt u reageren of heeft u een mening? Stuur een mail naar ce.kiem@minbzk.nl.

Hoofdtekst

Martin Wolf en Francis Fukuyama vragen aandacht voor de crisis in het systeem in het Westen waarbij democratie en economische groei twee zijden van dezelfde medaille zijn. Ze onderbouwen dat deze onontkoombaar met elkaar verbonden zijn, maar dat zowel de democratie als de wisselwerking tussen democratie en economische groei onder druk staat in het Westen, met name in de VS. Dit roept bij ons de vraag op of de positieve wisselwerking in Nederland tussen democratie en economische groei ook nog vanzelfsprekend is. En wat betekent dit dan voor de inrichting van onze democratie en voor ons economisch beleid? Moeten we meer rekening houden met hoe deze op elkaar ingrijpen?

Toelichting Medaille

De metafoor van een medaille wordt gebruikt om aan te geven dat democratie en economie (kapitalisme) niet zonder elkaar kunnen en dat er een prijs aan verbonden is. We dachten dat we op de eerste plaats stonden.

Wetenschappelijke Bronnen

- Fukuyama, F. (2022). *Liberalism and its Discontents*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Wolf, M. (2023). *The Crisis of Democratic Capitalism*. New York: Penguin Press.

Aanleiding

- › Jaren '90, liberale democratie en kapitalisme 'overwonnen'.
 - 'End of history', 'washington consensus', Benjamin Friedman.
- › Maar nu: crises democratie en economie – ook in Nederland.
 - Is de overwinning nog wel vanzelfsprekend?
 - Economen houden zich bezig met het economisch beleid, politicologen en bestuurskundigen met de democratie.
- › Crises zijn mogelijk met elkaar verbonden (Wolf, Fukuyama).
 - Hoe? Wat zegt de literatuur over de wisselwerking tussen de twee? En hoe ziet dit eruit voor Nederland?
- › Kernvraag verkenning: hoe is de wisselwerking tussen democratie en economische groei in Nederland, hoe is de ontwikkeling en wat betekent dit?

Hoofdtypekst

In de jaren 90 ontstond een consensus dat we het wel wisten. Een liberale democratie en een liberale economie te samen was het model voor vooruitgang. Democratie en kapitalisme hadden overwonnen. Na de financiële crisis van 2008 is er echter twijfel ontstaan. Wereldwijd neemt democratie af, neemt populisme toe en de economische groei stagneert. Bovendien komen alternatieven op met landen als China die in een autocratische regime ook langdurige economische groei weten te bewerkstelligen. Is de overwinning nog vanzelfsprekend en wat zijn mogelijke handelingsperspectieven? Daar toe kijken we naar de relatie tussen democratie en economische groei.

Toelichting

Martin Wolf zegt dat het kapitalisme niet kan bestaan zonder democratie en democratie niet kan bestaan zonder een markteconomie (Ying Yang). Hij beargumenteert dat teleurstelling over economische uitkomsten de voornaamste oorzaak is van de opkomst van links- en rechts populisme in hoge inkomens democratieën. In plaats van welvaart en vooruitgang levert ons economisch model in de afgelopen decennia toenemende ongelijkheid, lage kwaliteit banen en economische instabiliteit op. Aan de andere kant heeft het westers model van democratie legitimiteit ingeleverd. Als er geen nieuw evenwicht wordt gevonden tussen de markteconomie en democratie dan kan de democratie zoals wij die kennen in elkaar storten.

Francis Fukuyama: het klassiek liberalisme verkeert in een staat van crisis. Dit systeem, dat is gebaseerd op fundamentele beginselen van gelijkheid en de rechtstaat en dat de rechten van individuen om hun eigen vormen van geluk na te streven benadrukt, maakte niet altijd zijn eigen idealen waar.

Van belang bij het beantwoorden van de kernvraag is, dat we dit doen op basis van literatuur en data gericht op de wisselwerking. Dit betekent dat andere factoren die hierop ook kunnen ingrijpen buiten beschouwing wordt gelaten.

Wereldwijde democratiemetingen: verschillende bronnen zoals het Polity5 Project, Freedom House en V-Dem bieden inzichten in de wereldwijde staat van democratie, die een daling laat zien sinds 2006. Al zijn er wel meer democratieën dan ooit tevoren. (Diamond, 2020)

“4 miljard mensen verdeeld over 60 landen, wat gelijk staat aan de halve wereldbevolking, gaan dit jaar naar de stembussen voor regionale, wets- en presidentsverkiezingen en is dit dus het perfecte tijdstip voor een lezing met dit als onderwerp!”

De Washington consensus bevat tien brede aanbevelingen:

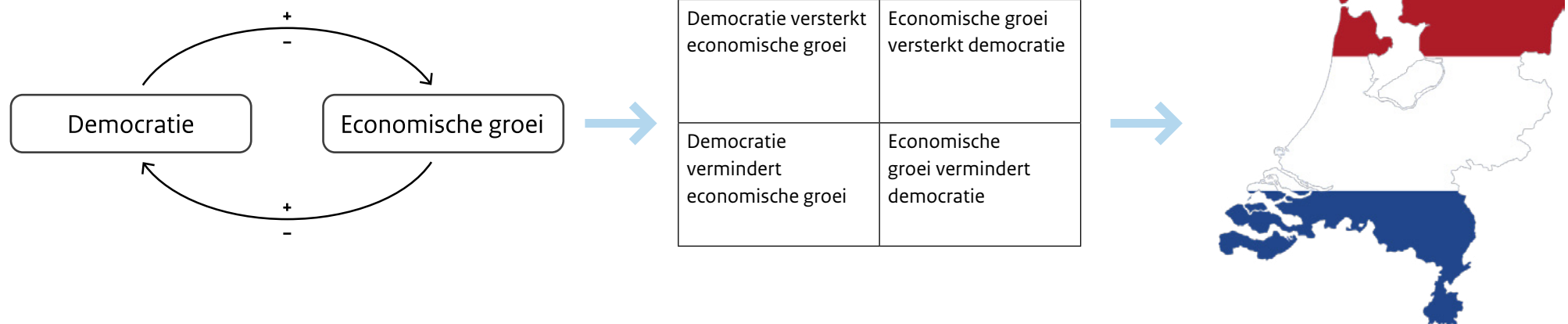
1. Begrotingsdiscipline;
2. Publieke uitgaven niet als subsidie maar als investering verstrekken in voorzieningen en diensten op het gebied van werkgelegenheid, armoedebestrijding, basisonderwijs, gezondheidszorg en infrastructuur;
3. Belastinghervorming, uitbreiding van het aantal belastingvormen en het invoeren van een gematigd marginaal belastingtarief;
4. Positieve maar gematigde en door de markt bepaalde rentetarieven;
5. Concurrerende valutakoersen;
6. Handelsliberalisatie, de liberalisatie van importen met nadruk op het wegnemen van kwantitatieve restricties, alle overblijvende protectie moet laag zijn en bestaan uit uniforme toltarieven;
7. Liberalisatie van buitenlandse directe investeringen;
8. Privatisering van bedrijven in staatseigendom;
9. Afschaffing van concurrentiebeperkende regulering, behalve die op grond van veiligheids- of milieuredenen, en regulering van de financiële sector;
10. Bescherming van eigendomsrechten.

Wetenschappelijke bronnen

- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. New York: Free Press.
- Diamond, L. (2020). *Breaking out of the Democratic Slump*. Journal of Democracy
- Friedman, B.M. (2005). *The moral consequences of economic growth*. New York: Knopf.
- Wolf, M. (2023). *The crisis of democratic capitalism*. New York: Penguin Press.
- Williamson, J. (1989). What Washington Means by Policy Reform. In J. Williamson (ed.), *Latin American Readjustment: How Much has Happened*, Washington: Institute for International Economics.

Inhoud verkenning democratie en economische groei

1. Wisselwerking democratie en economische groei.
2. Indicatoren verband democratie en economische groei uit de wetenschappelijke literatuur, probleem endogeniteit.
3. Situatie in (Europees) Nederland.

Hoofdtekst

In de wetenschap is steeds meer aandacht voor het verband tussen democratie en economische groei. Over het algemeen is de bevinding dat deze elkaar per saldo positief beïnvloeden: democratie draagt bij aan structurele economische groei en economische groei draagt bij aan een sterke democratie. Tegelijkertijd zijn er zorgen over ontwikkelingen in de democratie en economie, wat de vraag oproept wat dit betekent voor de positieve wisselwerking tussen democratie en economie. Jaren 90: dachten we alleen in het bovenste deel van het kwadrant te zitten. Twijfels zijn echter toegenomen in het bovenste deel, wellicht is dit minder sterk geworden en we kijken nu ook meer naar het onderste deel.

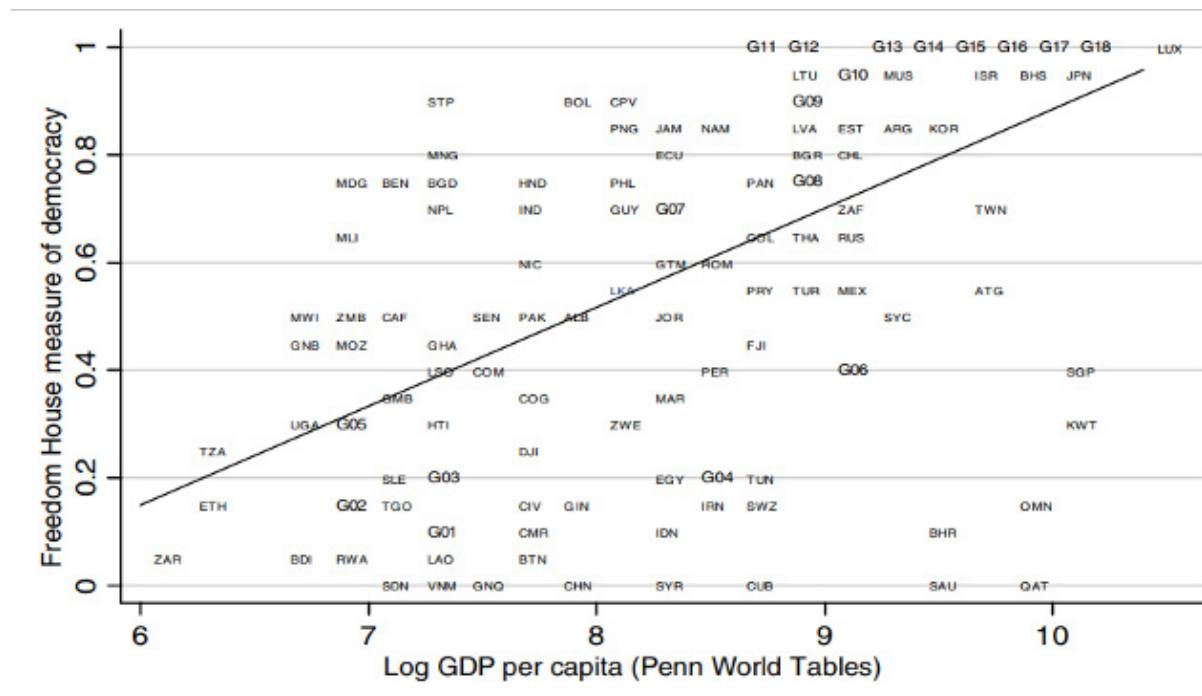
Toelichting

In deze verkenning kijken we naar de wetenschappelijke literatuur en proberen we de bevindingen hieruit door te vertalen naar Nederland. Opgemerkt moet worden dat de meeste literatuur over de relatie tussen democratie en economische groei van toepassing is op de overgang naar een democratie. Als beleidseconoom nemen we daarbij de vrijheid om aannemelijk te maken dat deze relatie ook geldt voor een vergevorderde democratie, waarbij wij denken dat deze relatie onder druk staat. Dit noemen we verder de wisselwerking tussen democratie en economische groei. Waarbij we aan de hand van de verbanden in de vier kwadranten iets willen zeggen over het functioneren van de wisselwerking en of we ons zorgen moeten maken voor Nederland. Als beleids-econoom moeten we ook vrijheid nemen in de analyse omdat er sprake is van een endogeniteitsprobleem.

Wetenschappelijke bronnen

- Acemoglu, D., & Robinson, J.A. (2019) *The narrow corridor: How nations struggle for liberty*. London: Penguin Books.

Relatie tussen BBP per hoofd van de bevolking en democratie

Figuur 1. Regressie BBP en Freedom House meting van democratie.

Bron: Acemoglu, Johnson, Robinson, & Yared, 2008.

Hoofdtypekst

De relatie uit deze grafiek is dat bijna alle welvarende landen ook democratieën zijn. Op de linker as staat de graadmeter (Freedom House Index), op de rechter as het inkomen per hoofd van de bevolking. Het beeld is uit 2008 en bevestigt een causale relatie tussen democratie en economische groei. Recente analyses van onder andere Our World in Data en de OECD (Turner) bevestigen nog steeds deze relatie.

Toelichting

In de wetenschap is er steeds meer aandacht voor het verband tussen democratie en economische groei. Over het algemeen is de bevinding dat deze elkaar positief beïnvloeden: democratie draagt bij aan structurele economische groei en economische groei draagt bij aan een vitale democratie. Tegelijkertijd zijn er zorgen over ontwikkelingen in de democratie en economie, wat de vraag oproept wat dit betekent voor de positieve wisselwerking tussen democratie en economie. We vinden dit belangrijk om nader te verkennen omdat een positieve wisselwerking bijdraagt aan de democratie.

In de data rond economie en democratie is er sprake van een endogeniteitsprobleem. Het risico op verstoringen en uitschieters is daarom aanwezig. Daarom spreken we liever van correlatie en aannemelijkheid. Er zijn daarnaast landen waar geen democratie is maar wel economische groei plaatsvindt, bijvoorbeeld door de aanwezigheid van grote hoeveelheden natuurlijke hulpbronnen of waarbij een autocratie ook investeert in publieke voorzieningen.

Desondanks is er sprake van een aanzienlijke correlatie tussen democratie en economische groei per hoofd van de bevolking, zoals in onderstaande figuur wordt aangetoond. Recente vergelijkingen bevestigen het beeld (Our World in Data, 2018).

Wij vragen ons echter af of de positieve wisselwerking tussen democratie en economische groei nog zo vanzelfsprekend is. Hierbij maken we onderscheid tussen slecht democratisch bestuur, goed democratisch bestuur en vergevorderd democratisch bestuur. Ook is aangetoond dat landen die een democratie worden na 20-30 jaar ongeveer 20% hoger BBP per inwoner hebben (Acemoglu, Naidu, Restrepo, & Robinson, 2019). Maar naarmate een land vergevorderd democratisch bestuur heeft, is de positieve

wisselwerking naar verwachting kleiner dan bij landen die aan het begin staan van het proces van democratisering. Zo heeft de stap van slecht naar goed bestuur een duidelijk positief effect op BBP per hoofd, maar is dit minder duidelijk voor de stap van goed naar beter bestuur.

Wetenschappelijke bronnen

- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.A., & Yared, P. (2008). Income and democracy. *American Economic Review*, 98(3), 808-842. DOI: 10.1257/aer.98.3.808
- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J.A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), 47-100. doi.org/10.1086/700936
- Our World in Data. (2023). GDP per capita vs. electoral democracy. ourworldindata.org/grapher/gdp-per-capita-vs-electoral-democracy

Definities en lijstje succesfactoren

	Democratie	Economische groei
Definitie	Bestuursvorm waarbij de uiteindelijke macht ligt bij het volk. Smalle definitie focust daarbij louter op vrije en eerlijke verkiezingen, terwijl brede definities ook kijken naar institutionele context (liberale democratie) en democratische ethos (burgerschap).	Structurele groei. Productieve vermogen van een economie om toegevoegde waarde te leveren (gemeten in bbp-groei of brede welvaartsgroei). De goede balans tussen vrije markt en overheidsingrijpen is hierbij onderwerp van debat (bijv. Rijnlandsmodel versus Angelsaksisch model). Geen literatuur beschikbaar voor brede welvaart.
Institutionele voorwaarden	1. Eerlijke & vrije verkiezingen 2. Trias politica 3. Scheiden kerk en staat 4. Grondrechten	North: Regels van het spel, zowel formeel als informeel 1. Zekerheid van eigendomsrechten 2. Lage transactie- en informatiekosten 3. Mobiliteit van kapitaal 4. Mogelijkheid tot risicospreiding, bijv. met aandelen
Overige succesfactoren	Democratische ethos Sterke burgerlijke maatschappij Sterke economische middenklasse	O.a. vrije handel en wisselkoersen, vrij baan voor de markt, publieke investeringen

Hoofdtypekst

Het is belangrijk om in deze verkenning ook goed de definities toe te lichten van termen die we gebruiken. Onder democratie verstaan we de brede definitie. Dus naast het houden van eerlijke en vrije verkiezingen ook het brede palet aan instituties waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen rechtsstatelijke instituties en economische instituties. Onder economische groei verstaan we de groei van de economie gebaseerd op de vrije markt. Hierbij willen we wegblijven van de discussie over in hoeverre economische groei wel een juiste focus is en of dit niet meer brede welvaart zou moeten zijn. Dit doen we vanuit de veronderstelling dat economische groei ook een belangrijke indicator is voor brede welvaart. Bovendien hebben we geen literatuur over brede welvaart. En voor zover er literatuur is, betreft dit de relatie tussen BBP en brede welvaart, niet met democratie. De Human Development Index volgt wereldwijd ook nauw de BBP-ontwikkeling.

Toelichting

De meeste economen gebruiken de term “instituties” zoals gedefinieerd door North als de spelregels van het spel die het sociale gedrag structureren (North 1990 & North 1991). Dit zijn zowel formele instituties als informele instituties (bijv. tradities en omgangsvormen). Innovaties die mobiliteit van kapitaal bevorderen, informatiekosten verlagen en zorgen voor meer risicospreiding zijn volgens North een deel van de reden waardoor Noordwest-Europa, en later de gehele westerse wereld, veel meer economische groei heeft ervaren dan andere delen van de wereld de afgelopen eeuwen. De meeste politici gebruiken de term “instituties” als zijnde geformaliseerde spelregels met betrekking tot eerlijke en vrije verkiezingen, de trias politica, scheiding van kerk en staat, en grondrechten.

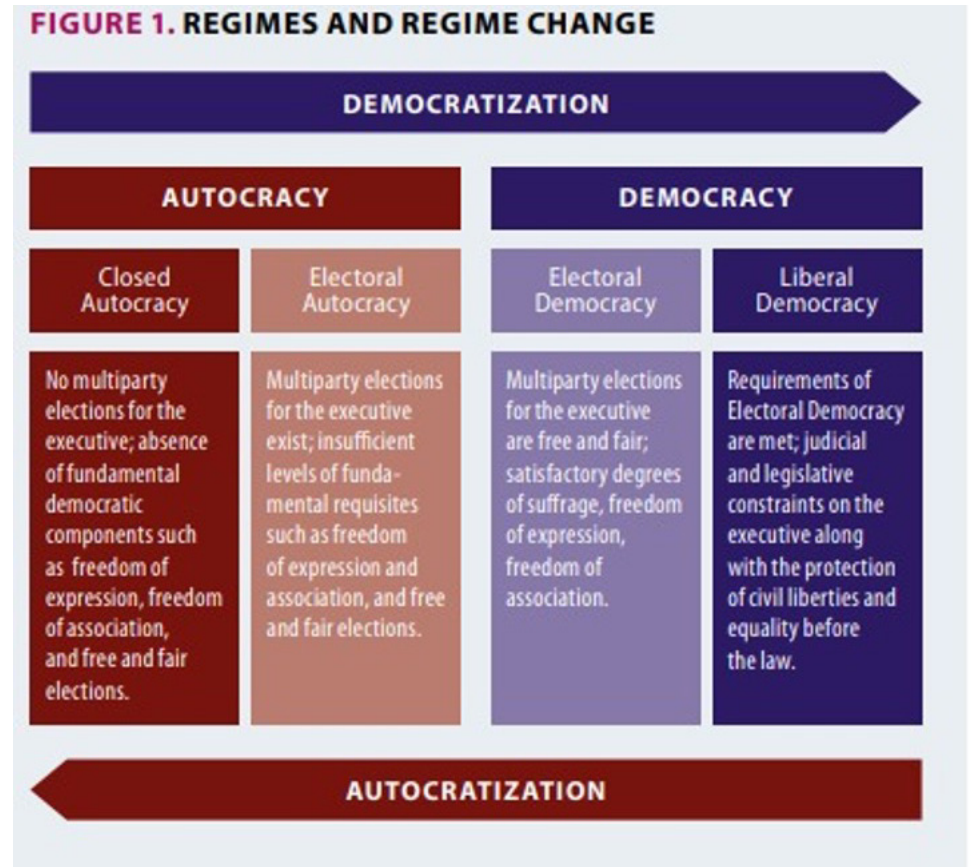
Instituties moeten eerst een stap zetten, dan volgt economische groei en wisselwerking (instituties zijn een ‘drijvende kracht’ achter de wisselwerking). Geformaliseerde spelregels zijn een randvoorwaarde voor succes.

Wetenschappelijke Bronnen

- Ang, Y.Y. (2016). *How China Escaped the Poverty Trap*. Ithaca: Cornell University Press.
- Ferguson, N. (2012). *Civilization: The West and the Rest*. New York: Penguin Random House.
- Glaeser, E.L., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2004). Do institutions cause growth? *Journal of Economic Growth*, 9(3), 271–303. www.jstor.org/stable/40215873
- North, D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- North, D.C. (1991). *Institutions. The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 87–112. www.jstor.org/stable/1942704
- Williamson, J. (1989). What Washington Means by Policy Reform. In J. Williamson (ed.), *Latin American Readjustment: How Much Has Happened*, Washington: Institute for International Economics.

Internationale context

- › Wetenschappelijk onderzoek focust zich op relatie democratie en economische groei van democratieën t.o.v. autocratieën (rood naar blauw).
- › Nederlandse situatie gaat om relaties binnen 'liberal democracy'.
- › Onderliggende verbanden en mechanismen uit de literatuur kunnen helpen om de Nederlandse situatie te analyseren.

Figuur 2. 'Regimes and regime change'. Bron: V-Dem Institute.

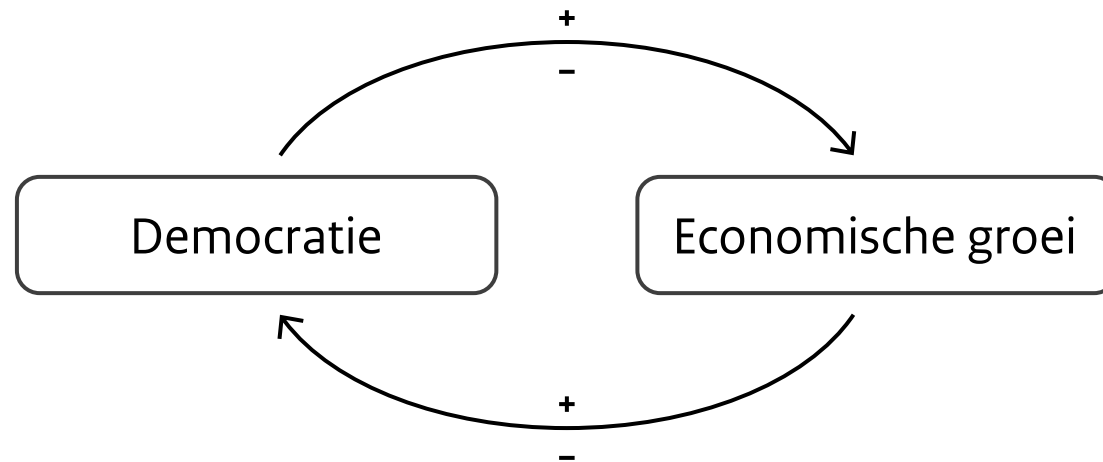
Hoofdtypekst

Naast het probleem van endogeniteit, waardoor gevonden causale verbanden in de wetenschappelijke literatuur voorzichtig geïnterpreteerd moeten worden, concentreert de meeste wetenschappelijke literatuur zich op de stap van rood naar blauw. We nemen echter aan dat de gevonden causale verbanden ook gelden voor vergevorderde democratieën zoals Nederland en dat deze verbanden ook nuttig zijn om te bekijken voor Nederland.

Wetenschappelijke bronnen

Grafiek: V-Dem Institute (2023). *Democracy Report 2023: Defiance in the Face of Autocratization* (p.12). Gothenburg: V-Dem Institute. v-dem.net/publications/democracy-reports

Wisselwerking democratie en economische groei: een complex system

Hoofdtypekst

Bovenstaande figuur beschrijft de dynamiek in de wisselwerking tussen democratie en economische groei. De twee werken op elkaar in, en dit kan zowel positief als negatief zijn. Het idee dat dit per saldo positief is, gaan we onderzoeken.

Toelichting

Er is steeds meer consensus over het positieve verband van democratie op structurele economische groei. Zo vinden Colagrossi, Rossignoli, en Maggioni (2020) een direct positief effect van democratie op economische groei. Omdat democratie een multi-dimensionaal concept is, zijn er ook negatieve effecten te observeren. Deze wegen in de studie van Colagrossi et al. (2020) echter niet op tegen de positieve effecten. Deze metastudie bevat ook het werk van Acemoglu et al. (2019).

Over het effect van economische groei op democratie is minder consensus, al zijn een aantal verbanden wel duidelijk. Een voorbeeld is dat wanneer economische groei niet goed wordt verdeeld, burgers het vertrouwen in de democratie kunnen verliezen. Een ander verband is te vinden tussen economische groei, kiezersopkomst, en vertrouwen in instituties. Uit een recent onderzoek van de Universiteit van Maastricht blijkt bij verkiezingen in Nederland een positief effect van economische groei op regionale kiezersopkomst. Kiezersopkomst is een belangrijk onderdeel van het functioneren van de democratie (Breitbach et al., 2023). Een ander belangrijk aspect van een functionerende democratie is het vertrouwen in democratische instituties. In dezelfde studie is op OESO-niveau een positief verband gevonden tussen economische groei en de groei van institutioneel vertrouwen. De conclusie hieruit is dat economische groei bijdraagt aan het goed functioneren van de democratie.

Het is belangrijk om te erkennen dat, in de relatie tussen economische groei en democratie, niet alleen positieve effecten te vinden zijn. Mogelijke negatieve verbanden zijn bijvoorbeeld de grote focus op korte-termijnbeleid onder democratie, waardoor burgers minder vertrouwen hebben in de democratie en het risico bestaat dat van crisis naar crisis wordt gegaan. De wisselwerking die uit de onderzoeken voortvloeit, heeft dus zowel positieve als negatieve verbanden.

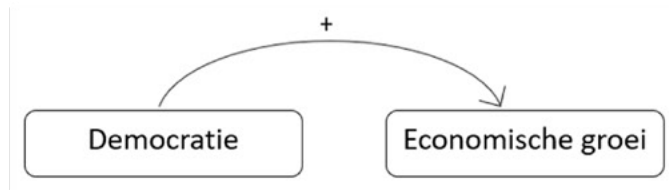
Een ingewikkeldheid in deze verkenning is dat veel wetenschappelijke literatuur over het verband tussen economie en democratie beschikbaar is over landen die in transitie zijn richting een volwaardige democratie. Deze onderzoeken zijn niet goed te vergelijken met de Nederlandse situatie van een volwaardige democratie.

Wetenschappelijke bronnen

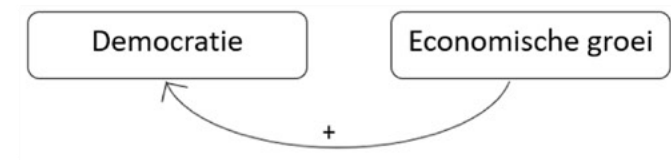
- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J.A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), p. 47-100. doi.org/10.1086/700936
- Ang, Y.Y. (2016). *How China Escaped the Poverty Trap*. Ithaca: Cornell University Press.
- Breitbach, P., Van Wunnik, F., Felgueiras, M., & Patel, S. (2023). *Institutional Trust and Economic Growth*. Den Haag: BZK Directive KIEM. www.kennisopenbaarbestuur.nl/themas/democratische-rechtsstaat/democratie-en-economie
- Colagrossi, M., Rossignoli, D., & Maggioni, M.A. (2020). Does democracy cause growth? A meta-analysis (of 2000) regressions. *European Journal of Political Economy*, 61(2020). doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2019.101824

Een complex systeem uiteengerafeld

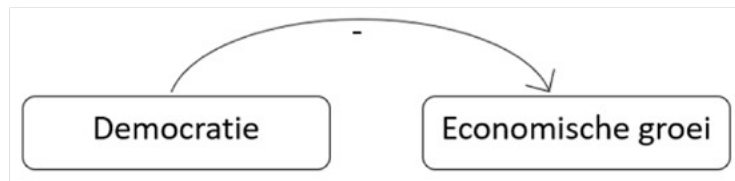
1. Democratie verstrekt economische groei

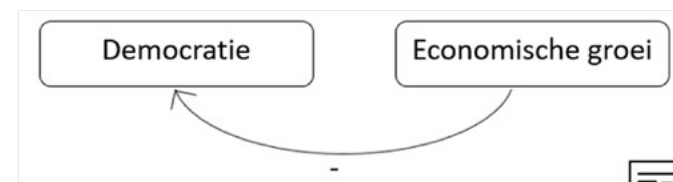
3. Economische groei verstrekt democratie

2. Democratie vermindert economische groei

4. Economische groei vermindert democratie

Indicatoren relatie democratie en economische groei; co-evolutie in kaart gebracht

Democratie versterkt economische groei (1)	Economische groei versterkt democratie (3)
• Kwaliteit van instituties stimuleert ondernemingszin (McCloskey, 2016), wat zorgt voor technologische innovatie en daarmee economische groei. • Bescherming van eigendomsrechten (Acemoglu et al., 2005; Acemoglu et al., 2019; North, 1990; Grillo, & Nanetti, 2016) • Politieke stabiliteit (Saulnier et al., 2021) • Gelijke rechten en toegang voor talent (Sandel, 2021) • Democratie leidt tot meer onderwijs (Dahlum and Knutsen, 2017) en daarmee opbouw kapitaal • Pluralisme voorkomt economische machtsconcentratie (Acemoglu & Robinson, 2019; North, 1990; Wolf, 2023) • Herverdeling laat iedereen meedoen en zorgt voor meer welvaart en groei (bijv., Acemoglu et al., 2019; Colagrossi et al., 2020; Persson & Tabellini, 2009) • Weerbaarheid voor externe schokken zorgt voor economische stabiliteit (Rodrik, 2000)	• Belofte tot lotsverbetering • Belofte van sociale mobiliteit en economische emancipatie als bron van democratische stabiliteit (Sandel, 2021) • Vergroot vertrouwen in instituties, dit verbeterd de kwaliteit van democratische instituties (Citrin & Green, 1986; Elinas & Lamprianoun, 2014; Uslander, 2014; Breitbach et al., 2023) • Economische groei vergroot de vraag naar sociaal beleid en sociale en politieke participatie (Wolf, 2023; Friedman, 2005; Davis & Knauss, 2013) • Publieke middelen voor maatschappelijke opgaven (Baarsma, 2022; Swets & Ederveen, 2023) • Economische groei leidt tot een win-win mentaliteit i.p.v. zero sum game (Baarsma, 2022 & Axelrod, 1984)
Democratie vermindert economische groei (2)	Economische groei vermindert democratie (4)
• Trage besluitvorming en aanpassingsvermogen, focus op korte termijn doelen (Ghardallou & Sridi, 2020) • Vraag naar consumptie nu boven investeringen voor de toekomst (Huntington, 1968; Huntington & Dominguez, 1975; Haga, 2015) • Herverdeling kan door een deel van de samenleving gezien worden als ondermijning van eigendomsrecht (bijv., Bahgwati, 1982; Krueger, 1974; Acemoglu & Robinson, 2006; Boix & Stokes, 2003) • Democratie is kwetsbaar voor populisme. Landen waar populisme toeneemt hebben 10-15 jaar na dato circa 15% lagere economische groei (Funke, Schularick & Trebesch, 2023)	• Economisch beleid en herverdeling: • Mogelijkheid tot groeiende (inkomens)ongelijkheid (Turchin, 2023; Andersen, 2012), wat instituties schaadt. • Technologische ontwikkelingen leiden mogelijk tot concentratie van economische baten, maar niet tot brede groei (Acemoglu & Johnson, 2023; Andersen, 2012) • Wanneer groei ten koste gaat van democratische waarden (De Bijl, 2023) • Toenemende economische groei als concentratie bij de elite leidt tot de opkomst van het populisme (Piketty, 2018) • Groei die niet in de lokale economie terecht komt en/of leidt tot grote verschillen tussen winnaars en verliezers (Rodrik 2011; Euwals & Meijerink, 2018; Rli et al., 2023)

Hoofdtekst

Causale relaties tussen democratie en economische groei vanuit statistisch onderzoek en meer kwalitatieve studies. Sommige verbanden zijn te onderbouwen vanuit wetenschappelijk onderzoek. Zo krijgen we grip op de onderliggende mechanismen.

Toelichting: zie sheet 10 -14.

Wetenschappelijke bronnen

Democratie verstrekt economische groei

- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J.A. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. In P. Aghion & S. N. Durlauf (Eds.) *Handbook of economic growth, Volume 1*, 385–472. Amsterdam: North-Holland.
- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J.A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), p. 47–100. doi.org/10.1086/700936
- Acemoglu, D., & Robinson, J.A. (2019) *The narrow corridor: How nations struggle for liberty*. London: Penguin Books.
- Colagrossi, M., Rossignoli, D., & Maggioni, M.A. (2020). Does Democracy cause growth? A meta-analysis (of 2000) regressions. *European Journal of Political Economy*, 61(2020). doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2019.101824
- Dahlum, S., & Knutsen, C.H. (2017). Do democracies provide better education? Revisiting the democracy-human capital link. *World Development* 94, 186–199. doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.01.001
- Grillo, F., & Nanetti, R.Y. (2016). *Innovation, Democracy and Efficiency* (1st ed.). London: Palgrave Macmillan.
- McCloskey, D. N. (2016). *Bourgeois Equality*. Chicago: Chicago University Press.
- North, D.C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
- Persson, T., & Tabellini, G. (2009). Democratic capital: The nexus of political and economic change. *American Economic Journal*, 1(2), 88–126.

- Rodrik, D. (2000). Institutions for high-quality growth: What they are and how to acquire them. *Studies in International Comparative Development*, 35(3), 3–31. doi.org/10.1007/BF02699764
- Sandel, M.J. (2021). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Penguin Books.
- Saulnier, J., Sgueo, G., & Zamfir, I. (2021). *Democratic institutions and prosperity: The benefits of an open society* (PE 679.080) [Briefing]. European Parliamentary Research Service. [www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2021\)679080](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2021)679080)
- Thissen, M., Van de Coevering, P., & Hilbers, H. (2023). *Wegen naar economische groei* (Productnummer 91717). Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving. www.pbl.nl/publicaties/wegen-naar-economische-groei
- Wolf, M. (2023). *The crisis of democratic capitalism*. New York: Penguin Press.

Democratie vermindert economische groei

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2006). *Economic origins of dictatorship and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Bhagwati, J. (1982). Directly unproductive, profit seeking DUP activities. *Journal of Political Economy*, 90(5), 988–1002. www.jstor.org/stable/1837129
- Boix, C., & Stokes, S. (2003). Endogenous Democratization. *World Politics*, 55(4), 517–549. doi:10.1353/wp.2003.0019
- Funke, M., Schularick, M., & Trebesch, C. (2023). Populist leaders and the economy. *American Economic Review*, 113(12), 3249–3288. DOI: 10.1257/aer.20202045
- Ghardallou, W., Sridi, D. (2020). Democracy and economic growth : A literature review. *Journal of the Knowledge Economy*, 11, 982–1002. doi.org/10.1007/s13132-019-00594-4
- Haga, M. (2015). On Central Bank Independence and Political Cycles. *Journal of Applied Economics*, 18(2), 267–295. [doi.org/10.1016/S1514-0326\(15\)30012-X](https://doi.org/10.1016/S1514-0326(15)30012-X)
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press.
- Huntington, S.P., & Dominguez, J.I. (1975). Political Development. In F.I. Greenstein & N.W. Polsby (Eds.), *Handbook of Political Science* (pp. 1–114). Boston: Addison-Wesley.
- Krueger, A.O. (1974). The political economy of the rent-seeking society. *American Economic Review*, 64(3), 291–303. www.jstor.org/stable/1808883

- Zettelmeyer, J. (2023, November 16). *How to green the EU's fiscal framework* [Lezing]. CPB. www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB%20lecture%202023%20Zettelmeyer.pdf

Economische groei verstrekt democratie

- Axelrod, R. (1984). *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic.
- Baarsma, B. (2022). *Groene groei: de (on)zin van economische groei*. Amsterdam: Uitgeverij Pluim.
- Breitbach, P., Van Wunnik, F., Felgueiras, M., & Patel, S. (2023). *Institutional trust and economic growth*. Den Haag: BZK directive KIEM. www.kennisopenbaarbestuur.nl/themas/democratische-rechtsstaat/democratie-en-economie
- Citrin, J., & Green, D.P. (1986). Presidential leadership and the resurgence of trust in government. *British Journal of Political Science*, 16(4), 431-53. doi.org/10.1017/S0007123400004518
- Davis, L.S., & Knauss, M. (2013). The moral consequences of economic growth: An empirical investigation. *The Journal of Socio-Economics*, 42, 43-50. doi.org/10.1016/j.socec.2012.11.007
- Elinas, A. A., & Lamprianou, I. (2014). Political trust in extremis. *Comparative Politics* 46(2), 231-250. Retrieved from www.jstor.org/stable/43664100
- Friedman, B.M. (2005). *The moral consequences of economic growth*. New York: Knopf.
- Sandel, M.J. (2021). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Penguin Books.
- Swets, F., & Ederveen, S. (2023, September 14). *Streef groei na die past binnen planetaire grenzen*. ESB. esb.nu/streef-groei-na-die-past-binnen-planetaire-grenzen
- Turchin, P. (2023). *End Times: Elites, counter-elites and the path of political disintegration*. London: Allen Lane.
- Uslaner, E. M. (2014). The economic crisis of 2008, trust in government, and generalized trust. In J. D. Harris, B. Moriarity, & A. C. Wicks (Eds.), *Public Trust in Business* (pp. 19-50). New York: Cambridge University Press.
- Wolf, M. (2023). *The crisis of democratic capitalism*. New York: Penguin Press.

Economische groei vermindert democratie

- Andersen, R. (2012). Support for democracy in cross-national perspective: The detrimental effect of economic inequality. *Research in Social Stratification and Mobility*, 30(4), 389-402. www1.feb.uva.nl/aia/DP47-Andersen.pdf
- Acemoglu, D. & Johnson, S. (2023). *Power and progress: Our thousand-year struggle over technology and prosperity*. New York: Basic Books.
- De Voogd, J., & Cuperus, R. (2021). *Atlas van afgehaakt Nederland*. Den Haag: BZK. www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland
- Euwals, R., & Meijerink, G. (2018, Juni 1). *Inclusieve Globalisering: Voordelen moeilijk herkenbaar, nadelen ongelijk verdeeld* [Policy Brief]. Centraal Planbureau. www.cpb.nl/publicatie/inclusieve-globalisering#docid-159502
- De Bijl, P. (2023, Januari 1). *Politieke macht van grote bedrijven is groter dan gedacht*. Autoriteit Consument & Markt. www.acm.nl/nl/publicaties/blog-paul-de-bijl-politieke-macht-van-grote-bedrijven-groter-dan-gedacht
- Piketty, T. (2018). *Brahmin Left vs Merchant Right: Rising Inequality & the Changing Structure of Political Conflict*. HAL (Le Centre Pour La Communication Scientifique Directe). piketty.pse.ens.fr/files/GMP2022QJE.pdf That%20specific%20graph%20from%20the%20tweet%20is%20from%20WP%20version%20%20http://piketty.pse.ens.fr/files/Piketty2018.pdf
- Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, Raad voor de Openbaar Bestuur, & Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2023/03/27/elke-regio-telt
- Rodrik, D. (2012). *The globalization paradox: Why global markets, states, and democracy can't coexist*. Oxford: Oxford University Press.
- Turchin, P. (2023). *End Times: Elites, counter-elites and the path of political disintegration*. London: Allen Lane.

Democratie versterkt economische groei

- › Kwaliteit van instituties stimuleert ondernemingszin (McCloskey, 2016), wat zorgt voor technologische innovatie.
 - Bescherming van eigendomsrechten (Acemoglu et al., 2005; Acemoglu et al., 2019; North, 1990; Grillo, & Nanetti, 2016).
 - Politieke stabiliteit (Saulnier et al., 2021).
 - Gelijke rechten en toegang voor talent (Sandel, 2021).
- › Democratie leidt tot meer onderwijs (Dahlum and Knutsen, 2017).
- › Pluralisme voorkomt economische machtsconcentratie (Acemoglu & Robinson, 2019; North, 1990; Wolf, 2023).
- › Herverdeling laat iedereen meedoen en zorgt voor meer welvaart en groei (Acemoglu et al., 2019; Colagrossi et al., 2020; Persson & Tabellini, 2009).
- › Weerbaarheid voor externe schokken zorgt voor economische stabiliteit (Rodrik, 2000).

Hoofdstuk

In een democratie worden alle mensen en bedrijven optimaal gestimuleerd om zich in te spannen en worden ze hiervoor beloond. Het heeft zin om als samenleving te investeren in de democratie en economie. Economisch omdat eigendomsrechten beschermd zijn en baten neerslaan bij degenen die ook het risico lopen. Door deze investeringen ontstaan innovatie, productiviteitsgroei en cumulatie van menselijk en fysiek kapitaal. De overheid stimuleert dit verder door publieke investeringen te doen in onderwijs en infrastructuur. Zo leidt de aanleg van infrastructuur tot extra economische activiteiten. Pluralisme in de samenleving voorkomt daarbij dat eenzijdige ideeën te dominant worden. De economie heeft dus democratie nodig om te grote machtsconcentraties te voorkomen, te zorgen voor een optimale balans in de herverdeling en ervoor te zorgen dat het talent van alle mensen benut kan worden. Een democratie is weerbaarder voor externe schokken, wat zorgt voor meer stabiliteit in de economie.

Toelichting

Structurele economische ontwikkeling gedijt het best in de aanwezigheid van goed functionerende democratische instituties. Dit is het belangrijkste verband tussen democratie en economische groei, dat we in deze sectie uiteen proberen te rafelen.

Kwaliteit van democratische instituties stimuleert ondernemingszin en zorgt voor politieke stabiliteit, samen goed voor innovatie en productiviteitsgroei. Deze instituties zijn samen te vatten in de volgende drie belangrijkste punten voor economische groei:

Ten eerste: Bescherming eigendomsrechten

Een goed functionerende democratie leidt tot een ondernemende samenleving omdat eigendomsrechten worden beschermd. Dit stimuleert burgers en bedrijven om te ondernemen en economische welvaart te genereren. De bescherming van eigendomsrechten speelt daarom een cruciale rol in het stimuleren van economische ontwikkeling (Acemoglu, Johnson, & Robinson, 2005; Acemoglu, Naidu, Restrepo, & Robinson, 2019; North, 1990; Grillo, & Nanetti, 2016).

Ten tweede: Politieke stabiliteit

Door de bescherming van eigendomsrechten is opbouw van kapitaal door burgers, bedrijven en overheid mogelijk. Politieke stabiliteit, en dan vooral de kwaliteit van instituties, speelt hier een belangrijke rol (Saulnier, Sgueo, & Zamfir, 2021). Wanneer investeren en het lopen van risico door instituties wordt beschermd en beloond, is er een grotere bereidheid om dit te doen. Politieke stabiliteit leidt zo tot meer innovatie en productiviteitsgroei, en hierdoor tot meer economische groei. Politieke stabiliteit in een democratie is vaak groter dan in andere regimes (Saulnier et al., 2021).

Ten derde: Gelijke rechten talent

Een democratie leidt tot een meer inclusieve samenleving, wat participatie stimuleert. In een samenleving waarbij de overheid te machtig is, worden minderheden of kwetsbare groepen vaak als zondebok opgevoerd om de legitimiteit van de overheid te versterken. Een voorbeeld hiervan is dat er beperkingen in de arbeidsdeelname van vrouwen worden opgelegd en dat minderheden minder goed zijn vertegenwoordigd in het arbeidsproces. Recent beleid op grotere inclusie vergroot naar verwachting ook de arbeidsparticipatie in Nederland. Dit had niet gekund zonder een democratie waarin mensen hun rechten naar voren kunnen brengen. Wanneer alle talenten in de samenleving benut kunnen worden, vindt economische welvaartsontwikkeling plaats.

Combinatie van bovenstaande drie punten zorgt voor autonomie van de bevolking, wat ondernemingszin stimuleert.

Democratie leidt tot meer onderwijs

Uit de wetenschappelijke literatuur blijkt dat wanneer landen democratischer worden, de vraag vanuit de samenleving naar onderwijs stijgt. Deze groeiende vraag leidt tot meer kinderen in het onderwijs en dat ze langer op school blijven (Dahlum en Knutsen, 2017). Hierdoor is er in democratieën een hoger onderwijsniveau en bredere participatie aan het onderwijs. Meer onderwijs betekent de facto accumulatie van kapitaal, meer innovatie, en meer adaptatie van nieuwe technologieën. Zo draagt democratie bij aan het versterken van economische groei.

Pluralisme tegen machtsconcentratie

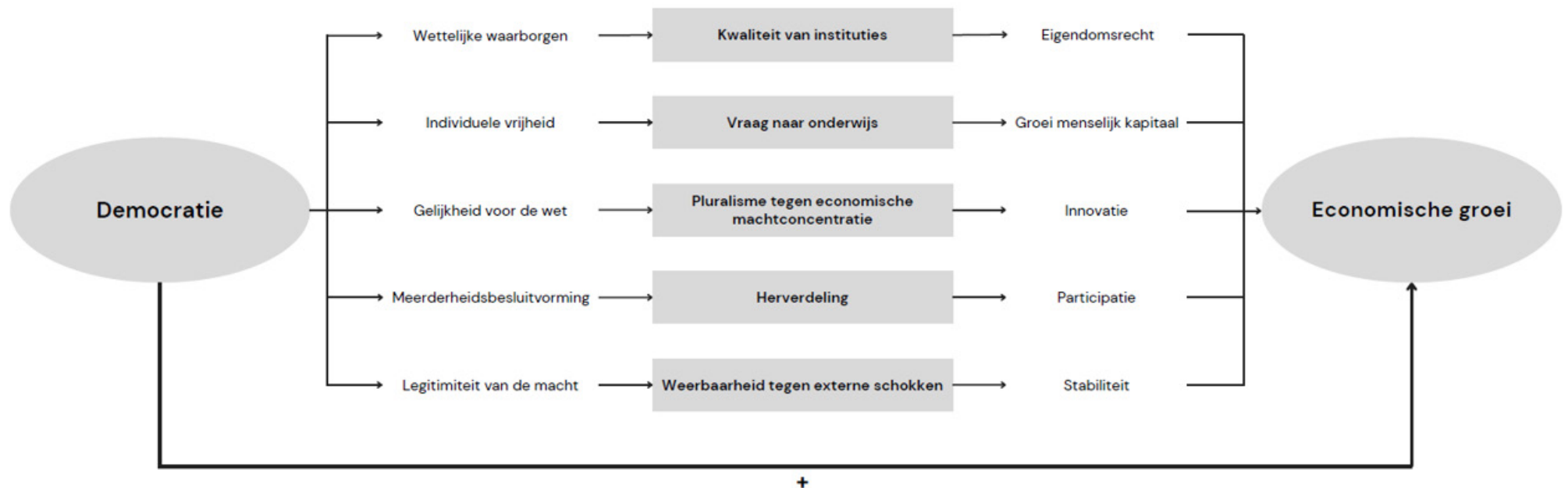
Een democratie genereert mogelijkheden tot inspraak voor alle lagen van de samenleving, wat leidt tot een eerlijkere verdeling van macht. Deze diversiteit leidt tot betere uitkomsten omdat het voorkomt dat eenzijdige ideeën te dominant worden, waardoor het de samenleving als geheel verder brengt (Acemoglu en Robinson, 2019). Deze samenkomst van perspectieven en ideeën is een grote kracht van de democratie. De economie heeft democratie nodig om te grote machtsconcentraties te voorkomen. In een democratisch regime heeft de samenleving genoeg inspraak, waarmee ze het vertrouwen in de economische instituties niet verliezen en waarin de economische winsten toekomen aan hen die risico lopen en waarbij de baten van technologische vooruitgang breed neerslaan (Acemoglu en Johnson 2023). Wanneer de baten van economische vooruitgang breed neerslaan in de samenleving, wordt verdere economische ontwikkeling gestimuleerd.

Herverdeling

Sterke democratische instituties zorgen voor een goede herverdeling van de uitkomsten van het marktproces. Dit vergroot de kansengelijkheid in de samenleving waardoor minder mensen buiten de boot vallen. Naast sociale cohesie (en daarmee vertrouwen) leidt dit ook tot hogere arbeidsparticipatie, wat economische groei vervolgens stimuleert (Acemoglu et al., 2019; Colagrossi et al., 2020; Persson & Tabellini, 2009). In een vrije-markteconomie heb je democratische instituties nodig om herverdeling tot stand te brengen. Hierbij moet een balans worden gevonden tussen enerzijds voldoende prikkels tot optimaal economisch handelen, en anderzijds dat de vruchten van de economische groei breed neerslaan in de samenleving. Dit is nodig voor het draagvlak in de democratie (Wolf, 2023; Friedman, 2005; Davis & Knauss, 2013). Goed functionerende democratische instituties die rekening houden met alle groepen in de samenleving, mobiliseren de samenleving om bij te dragen aan economische groei (Colagrossi et al., 2020; Persson & Tabellini, 2009).

Weerbaarheid tegen externe schokken

Weerbaarheid tegen externe schokken in een democratie zorgt voor economische stabiliteit (Rodrik, 2000). Democratieën genereren meer stabiliteit en zijn weerbaarder tegen externe schokken. Rodrik (2000) beargumenteert dat deze stabiliteit leidt tot minder instabiliteit in economische uitkomsten onder een democratie dan onder een autocratisch regime. Economische stabiliteit draagt bij aan economische groei en de kwaliteit van deze groei (Rodrik, 2000). Zo draagt democratie bij aan economische groei door de stabiliteit die het genereert.

(2) Democratie vermindert economische groei

- › Trage besluitvorming en aanpassingsvermogen, focus op korte termijn doelen (Ghardallou & Sridi, 2020).
- › Vraag naar consumptie nu boven investeringen voor de toekomst (Huntington, 1968; Huntington & Dominguez, 1975; Haga, 2015).
- › Herverdeling kan door een deel van de samenleving gezien worden als ondermijning van eigendomsrecht (Bahgwati, 1982; Krueger, 1974; Acemoglu & Robinson, 2006; Boix & Stokes, 2003).
- › Democratie is kwetsbaar voor populisme. Landen waar populisme toeneemt hebben 15 jaar na dato circa 10% lager BBP per hoofd van de bevolking (Funke, Schularick & Trebesch, 2023).

Hoofdtypekst

In een democratie moet de bestuurder dingen doen naar de gunst van de kiezer en zoeken naar meerderheden voor voorstellen. Dit betekent dat de besluitvorming soms traag kan verlopen met een focus op korte termijn doelen, waardoor korte termijn consumptie boven lange termijn investeringen wordt gesteld. Zo weten we dat na de financiële crisis in 2008 in landen van de Europese Unie de investeringsquota als percentage van de collectieve uitgaven met 40% is afgenomen. Daarbij kunnen technocratische compromissen ten behoeve van het halen van meerderheidsbesluitvorming leiden tot een dusdanige complexiteit dat burgers en bedrijven niet meer optimaal economisch kunnen handelen. Herverdeling kan de economische groei zowel stimuleren als schaden, bijvoorbeeld door uitholling van eigendomsrechten waardoor het lopen van risico en kapitaalaccumulatie wordt geremd. Populisme is daarnaast een gevaar voor economische groei omdat “eenvoudige” korte termijn oplossingen de lange termijn economische groei schaden.

Toelichting

Trage besluitvorming in een democratie en een focus op korte termijn doelen hebben een negatief effect op economische groei. Uit een studie van Ghardallou en Sridi (2020) blijkt dat trage besluitvorming een van de ‘kanalen’ is waardoor democratie economische groei negatief beïnvloedt.

Daarnaast zal de vraag naar consumptie nu in een democratie sneller zwaarder wegen dan investeringen voor de toekomst, omdat de kiezers hier en nu zijn (Huntington, 1968). Dit hangt samen met het fenomeen van ‘political budget cycles’, waarin het begrotings-beleid een politieke cyclus laat zien met meer uitgaven in het jaar voor de verkiezingen. Dit vergroot consumptie van de kiezers en daarmee tevredenheid, wat de kans om herkozen te worden vergroot (Haga, 2015). Deze cyclus heeft echter een negatief effect op de stabiliteit van de overheidsfinanciën en hierdoor op economische stabiliteit, wat economische groei vervolgens negatief beïnvloedt.

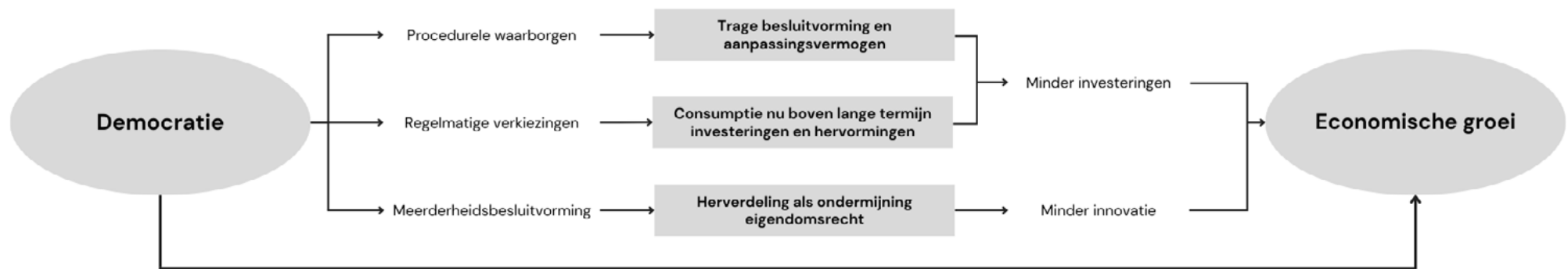
Verder kan de herverdeling die tot stand komt door het democratisch proces gezien worden als ondermijning van eigendomsrechten, wat de stimulans voor ondernemerschap kan schaden (bijv., Acemoglu & Robinson, 2006; Boix & Stokes, 2003). Stimulans voor

ondernemerschap is een van de drijvende krachten achter innovatie en achter economische groei.

Democratie is kwetsbaar voor populisme, en landen waar populisme toeneemt hebben ca. 15 jaar na dato circa 10% lager BBP per hoofd van de bevolking (Funke, Schularick & Trebesch, 2023), omdat bijvoorbeeld de staatschuld is opgelopen (vooral stimuli = conjuncturele impuls, i.p.v. structurele groei).

Wetenschappelijke bronnen

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2006). *Economic origins of dictatorship and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Bhagwati, J. (1982). Directly unproductive, Profit seeking DUP activities. *Journal of Political Economy*, 90(5), 988-1002. www.jstor.org/stable/1837129
- Boix, C., & Stokes, S. (2003). Endogenous Democratization. *World Politics*, 55(4), 517-549. doi:10.1353/wp.2003.0019
- Zettermeyer, J. (2023, November 16). *How to green the EU's fiscal framework* [Lezing]. CPB. www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB%20lecture%202023%20Zettermeyer.pdf
- Funke, M., Schularick, M., & Trebesch, C. (2023). *Populist leaders and the economy*. *American Economic Review*, 113(12), 3249-3288. DOI: 10.1257/aer.20202045
- Ghardallou, W., Sridi, D. (2020). Democracy and economic growth : A literature review. *Journal of the Knowledge Economy*, 11, 982-1002. doi.org/10.1007/s13132-019-00594-4
- Haga, M. (2015). On Central Bank Independence and Political Cycles. *Journal of Applied Economics*, 18(2), 267-295. [doi.org/10.1016/S1514-0326\(15\)30012-X](https://doi.org/10.1016/S1514-0326(15)30012-X)
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press.
- Huntington, S.P., & Dominguez, J.I. (1975). Political Development. In F.I. Greenstein & N.W. Polsby (Eds.), *Handbook of Political Science* (pp. 1-114). Boston: Addison-Wesley.
- Krueger, A.O. (1974). The political economy of the rent-seeking society. *American Economic Review*, 64(3), 291-303. www.jstor.org/stable/1808883

(3) Economische groei versterkt democratie

- › Belofte tot lotsverbetering:
 - Belofte van sociale mobiliteit en economische emancipatie als bron van democratische stabiliteit (Sandel, 2021).
 - Vergroot vertrouwen in instituties, dit verbetert de kwaliteit van democratische instituties (Citrin & Green, 1986; Elinas & Lamprianoun, 2014; Uslaner, 2014; Breitbach et al., 2023).
- › Economische groei leidt tot een win-win mentaliteit i.p.v. nulsomspel denken.
- › Economische groei vergroot de vraag naar sociaal beleid en sociale en politieke participatie (Wolf, 2023; Friedman, 2005; Davis & Knauss, 2013).
- › Publieke middelen voor maatschappelijke opgaven (Baarsma, 2022; Swets & Ederveen, 2023).

Hoofdttekst

Naast dat economische groei een goed functionerende democratie nodig heeft, heeft onze democratie ook economische groei nodig. Bij het effect van economische groei op de democratie is het belangrijk om onderscheid te maken tussen het structurele pad en de conjunctuercyclus hieromheen. Bekend is dat in tijden van economische groei de tevredenheid over het functioneren van de democratie over het algemeen groter is. Daarentegen wordt in tijden van economische malaise en onzekerheid de voedingsbodem voor antidemocratische krachten groter. Hier lopen de invloed van het structurele pad van economische groei en de invloed van de conjuncturele cyclus door elkaar heen. We kijken in deze uiteenzetting met name naar de invloed van het structurele pad van economische groei op de democratie. Een economische neergang is namelijk over het algemeen tijdelijk en beïnvloedt dus doorgaans niet de structurele wisselwerking tussen democratie en economie. Wanneer een economische neergang het structurele groeipad wel aantast, wordt deze kans wel groter. Bijvoorbeeld via hysteresis op de arbeidsmarkt of bij grote recessies met veel kapitaalverlies.

Democratie wordt sterker door economische groei, ten eerste omdat hierdoor de belofte van lotsverbetering ontstaat. Mensen hebben baat bij het inzetten op en beschermen van de democratie omdat zij verwachten erop vooruit te gaan. Ten tweede vergroot economische groei de vraag naar sociaal beleid en politieke participatie. Economische groei is ten derde ook nodig voor de democratie om publieke middelen te genereren (via belastingheffing) voor de maatschappelijke opgaven die uit het democratisch proces voortkomen. Zonder deze middelen kunnen de opgaven niet worden opgelost. In verlengde hiervan zal bij onvoldoende middelen vooral een strijd ontstaan over de koek, in plaats van de koek groter te maken.

Toelichting

Belofte tot lotsverbetering

De belofte tot lotsverbetering en groei waren de ‘greasing in the wheels’ van sociale mobiliteit en economische emancipatie die stabiliteit gaven aan de democratie na de Tweede Wereldoorlog. Het tegendeel, de ‘fear of falling’, is nu een bron van democratische instabiliteit en toekomstpessimisme. Wanneer we dieper kijken,

bevat de belofte tot lotsverbetering een aantal hoofdelementen: Ten eerste moet het bestaansminimum voor iedereen voldoende hoog zijn om fatsoenlijk van te kunnen leven en om brede kansen te bieden. Ten tweede moet de verdeling van de welvaart als rechtvaardig worden beschouwd. Het economisch proces zal altijd tot op zekere hoogte ongelijke uitkomsten genereren, maar deze moeten wel begrijpelijk zijn voor de mensen en als rechtvaardig worden gezien. Ten derde moet de mogelijkheid voor opwaartse mobiliteit breed beschikbaar zijn voor mensen in de samenleving, ongeacht hun geboorteplaats.

De belofte tot lotsverbetering heeft twee gevolgen voor de democratie: economische groei leidt er over het algemeen toe dat de volgende generatie het beter heeft en ons pensioensysteem met kapitaaldekking kan functioneren. Dit is een positieve stimulans om bij te dragen aan het democratisch model omdat de samenleving belang heeft bij de instandhouding en verbetering hiervan. De belofte tot lotsverbetering versterkt zo de instandhouding van de democratie. Burgers moeten vertrouwen hebben dat de democratie voldoende oplevert; doordat de economie goed gaat, hebben mensen vertrouwen in de democratie.

Sociaal beleid en politieke participatie

Economische groei verhoogt de levensstandaard, wat de vraag naar sociaal beleid vergroot (Wolf, 2023). Daarnaast versterkt economische groei sociale en politieke participatie (Friedman, 2005; Davis & Knauss, 2013). Hogere participatie versterkt de democratie.

Publieke middelen

Het democratisch proces zal maatschappelijke opgaven gezamenlijk proberen op te lossen. Om dit te bereiken, is financiering van de oplossingen noodzakelijk. Bijvoorbeeld voor de aanleg van infrastructuur, goede zorg of voor een goed bestaansminimum. Deze middelen worden gefinancierd uit belastingen, hoewel een overheid ook in staat is om te lenen op de kapitaalmarkt. Beide zijn echter alleen mogelijk door economische groei. Zonder groei zijn er geen extra belastingmiddelen voor de oplossing van maatschappelijke opgaven. Zonder groei is lenen op de kapitaalmarkt ook geen optie, omdat de rente dan hoger wordt. Kapitaalverstrekkers moeten er dan op vertrouwen dat ze in de toekomst worden terugbetaald uit belastingmiddelen. Maar zonder groei staan deze belastingmiddelen

onder druk. Een voorziening die van groot belang is voor het vertrouwen van burgers in het democratisch systeem, is het pensioensysteem. Een belangrijk element in de samenleving om te investeren op jonge leeftijd is de belofte dat de opgebouwde middelen zorgen voor een goed pensioen. Pensioen is echter niets anders dan een claim op het toekomstig verdienvermogen van een samenleving. Zonder groei zal de opbouw van pensioen een steeds groter beslag leggen op de toekomstige productie in de economie. Als gevolg van generatieconflicten komt de democratie hierdoor onder druk te staan. Zonder een goed pensioensysteem hebben burgers niet de mogelijkheid om een optimale afweging te kiezen. Zo zien we in landen zonder een goed pensioenstelsel een minder optimale verdeling tussen sparen en consumeren dan in landen met een collectief pensioenstelsel. Dit is een voorbeeld van het belang van publieke voorzieningen, waarvoor economische groei nodig is.

Win-win mentaliteit

Goede instituties bevinden zich waar de balans tussen overheid en samenleving in evenwicht is. Vertrouwen van de samenleving in deze instituties is gebaseerd op de prestatie van de overheid en macro-economische ontwikkelingen (Wang, 2016). Economische groei speelt hier een belangrijke rol. Door economische groei en het vertrouwen dat hieruit voortkomt, zijn burgers en bedrijven meer gericht op het algemeen belang. Ze hebben vertrouwen dat de instituties ervoor zorgen dat zij ook profiteren van de groei. Men durft dan te vertrouwen op de instituties omdat ook zij profijt hebben van de groeiende economie, in plaats van profijt te realiseren door de economie naar eigen hand te zetten. Zo ontstaat een win-win situatie waarin alle partijen profijt hebben van economische groei en elkaar de ruimte geven om dit te bevorderen. Wanneer economische groei achterblijft, wordt samenwerking een stuk lastiger en wordt belangenstrijd grimmiger. Herverdeling, bijvoorbeeld voor klimaatbeleid of het oplossen van regionale verschillen, moet dan per definitie komen van bepaalde groepen in de samenleving ten gunste van anderen. Klimaatbeleid zonder extra middelen zal grimmiger worden omdat degenen die moeten inleveren zich nog harder zullen laten horen. Dit zal ook extra intergenerationele spanningen teweegbrengen. Ook in bestuurlijk Nederland kan de spanning tussen de bestuurslagen toenemen. Regionale verschillen in Nederland kunnen dan bijvoorbeeld alleen worden opgelost wanneer sommige regio's inleveren ten gunste van achterblijvende regio's. Dit voedt polarisatie en een wij-tegen-zij mentaliteit. Dan ontstaat een nulsomspel economie waarin groepen elkaar geen ruimte gunnen

voor ontwikkeling, omdat ze er niet op vertrouwen mee te kunnen profiteren van deze ontwikkeling. Deze nulsom mentaliteit ontstaat minder snel in een situatie van groei, omdat steun dan gefinancierd kan worden uit de extra middelen die ontstaan.

Wetenschappelijke bronnen

- Baarsma, B. (2022). *Groene groei: de (on)zin van economische groei*. Amsterdam: Uitgeverij Pluim.
- Breitbach, P., van Wunnik, F., Felgueiras, M., Patel, S., & BZK (2023). Institutional trust and economic growth. BZK directive KIEM. www.kennisopenbaarbestuur.nl/themas/democratische-rechtsstaat/democratie-en-economie
- Citrin, J., & Green, D.P. (1986). Presidential leadership and the resurgence of trust in government. *British Journal of Political Science*, 16(4), 431-53. doi.org/10.1017/S0007123400004518
- Davis, L.S., & Knauss, M. (2013). The moral consequences of economic growth: An empirical investigation. *The Journal of Socio-Economics*, 42, 43-50. doi.org/10.1016/j.socrec.2012.11.007
- Elinas, A. A., & Lamprianou, I. (2014). Political trust in extremis. *Comparative Politics* 46(2), 231-250. Retrieved from www.jstor.org/stable/43664100
- Friedman, B.M. (2005). *The moral consequences of economic growth*. New York: Knopf.
- Sandel, M.J. (2021). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Penguin Books.
- Swets, F., Ederveen, S. (2023, September 14). *Streef groei na die past binnen planetaire grenzen*. ESB. esb.nu/streef-groei-na-die-past-binnen-planetaire-grenzen/
- Uslaner, E. M. (2014). *The economic crisis of 2008, trust in government, and generalized trust*. In J. D. Harris, B. Moriarty, & A. C. Wicks, eds., *Public Trust in Business* (pp. 19-50). New York: Cambridge University Press.

(4) Economische groei vermindert democratie

- › Economisch beleid en herverdeling:
 - Mogelijkheid tot groeiende (inkomens)ongelijkheid (Turchin, 2023; Andersen, 2012), wat instituties schaadt.
 - Technologische ontwikkelingen leiden mogelijk tot concentratie van economische baten, maar niet tot brede groei (Acemoglu & Johnson, 2023; Andersen, 2012).
 - Groei die niet in de lokale economie terechtkomt en/of leidt tot grote verschillen tussen winnaars en verliezers (Rodrik 2011; Euwals & Meijerink, 2018; Rli et al., 2023).
- › Wanneer groei ten koste gaat van democratische waarden (De Bijl, 2023). Voorbeeld: grenzen aan groei gegeven duurzaamheidsdoelen.
- › Toenemende economische groei als concentratie bij de elite leidt tot de opkomst van het populisme (Piketty, 2018).

Hoofdstuk

In het algemeen kan de democratie onder druk komen te staan wanneer de economische uitkomsten niet eerlijk neerslaan in de hele samenleving. Hierdoor kan de ontevredenheid toenemen in de samenleving, zeker wanneer mensen het idee hebben dat ook in de toekomst niet een deel van de economische baten hun kant op komt. Dit maakt de democratie kwetsbaar omdat de voedingsbodem voor populisme hierdoor toeneemt. Wanneer economische groei niet overal neerslaat, dan kunnen de regionale verschillen toenemen wat bij achterblijvende regio's tot afhaking kan leiden.

Toelichting

Hoe economische groei democratie beïnvloedt is afhankelijk van de oorzaak van de groei en hoe deze verdeeld wordt over de samenleving. Economisch beleid speelt hier een belangrijke rol.

Wanneer economische groei niet (goed) verdeeld wordt over de samenleving kan dit leiden tot groeiende ongelijkheid (Andersen, 2012). Dit heeft een negatief effect op de belofte tot lotsverbetering, economische ontwikkeling en democratische stabiliteit. Groeiende ongelijkheid zet de democratie onder druk (Sandel, 2021).

Als economisch beleid niet goed wordt ingericht kunnen technologische ontwikkelingen leiden tot concentratie van economische baten en groeiende ongelijkheid, wat een negatief effect heeft op democratische stabiliteit (Andersen, 2012).

Meerdere economen wijzen op de gevaren van de technologische ontwikkelingen. De klassieke gedachtegang is dat nieuwe technologie de productiviteit verhoogt. Dit wakkert de arbeidsvraag aan, waardoor er een opwaartse ontwikkeling is in de lonen. Technologische vooruitgang kan daarbij een breed scala aan andere economische activiteiten in gang zetten. De vraag is echter of bij nieuwe technologie zoals AI dit ook het geval is (Acemoglu & Johnson, 2023).

Daarbij bestaat het risico dat er machtsconcentratie plaatsvindt bij enkele bedrijven. Ook is de vraag wat dit betekent voor de inkomensverdeling. Niet alle beroepen zullen meeprofiteren, daar zullen de lonen onder druk komen te staan.

Ook is de vraag waarom alle nieuwe technologie zo weinig leidt tot productiviteitsverbetering, een mogelijke verklaring is dat nieuwe technologie niet breed neerslaat in de economie, maar dat deze baten geconcentreerd neerslaan (Castells). Dit heeft een negatief effect op democratische stabiliteit (Andersen, 2012).

Daarnaast kan nieuwe technologie ingezet worden om de macht van de overheid te vergroten over de samenleving zonder dat dit leidt tot groei. Een bekend voorbeeld hiervan is het toezicht dat de Chinese overheid uitoefent op haar burgers (Acemoglu & Johnson, ch. 10, 2023). De inzet van technologie om gedrag van burgers te corrigeren roept ook rechtvaardigheidsvraagstukken op. Zo leiden extra geautomatiseerde (hogere) verkeersboetes niet tot extra economische groei, maar mogelijk wel tot vraagtekens rondom rechtvaardigheid.

Verder zijn er recent zorgen over de gevolgen van opkomende technologieën en het effect van technologie op de toenemende polarisatie in de samenleving (Susskind, 2018; Habermas, 2023).

Wanneer streven naar economische groei ten koste gaat van democratische waarden of doelen van de samenleving, kan economische groei de democratie verzwakken. Denk hierbij aan situaties waar streven naar groei ten koste gaat van de fysieke leefomgeving zoals klimaat en duurzaamheid, of waar de macht van de markt tegenover burgers toeneemt en ten koste gaat van het algemeen belang (De Bijl, 2023). Zulke ontwikkelingen leiden tot afnemend vertrouwen in het functioneren van de democratie.

De aanpak van de klimaatproblematiek (migratie en adaptatie) is een voorbeeld waarbij economische groei en democratie tegen problemen aanlopen. Klimaatproblematiek is een klassiek voorbeeld van marktfalen in het economisch systeem. De daadwerkelijke kosten van productie worden niet betaald. Versterking van de macht van de overheid is mogelijk een oplossing voor het coördinatieprobleem tussen markt, overheid en samenleving. En voor het tegengaan van de Jevons paradox: zonder overheidssturing leiden technologische innovaties die aanvankelijk zuiniger zijn, tot meer gebruik van deze technologie en consumptie elders. Het versterken van de macht van de overheid kan echter ook democratische instituties onder druk zetten wanneer bureaucratische

processen niet goed uitpakken, denk aan keuze voor stimuleren van achteraf verkeerde technologieën. Dit debat kent daarbij ook nog de invalshoek om economische groei los te laten, onder de noemer van ontgroei en wellicht zelfs ook het loslaten van democratische besluitvormingsprocessen. Een keuze voor minder groei kan, door het aantasten van de belofte tot lotsverbetering, het vertrouwen in de democratie doen afnemen. Aan de andere kant is effectief klimaatbeleid, met draagvlak in de samenleving, nodig om het vertrouwen van burgers te behouden in de democratie.

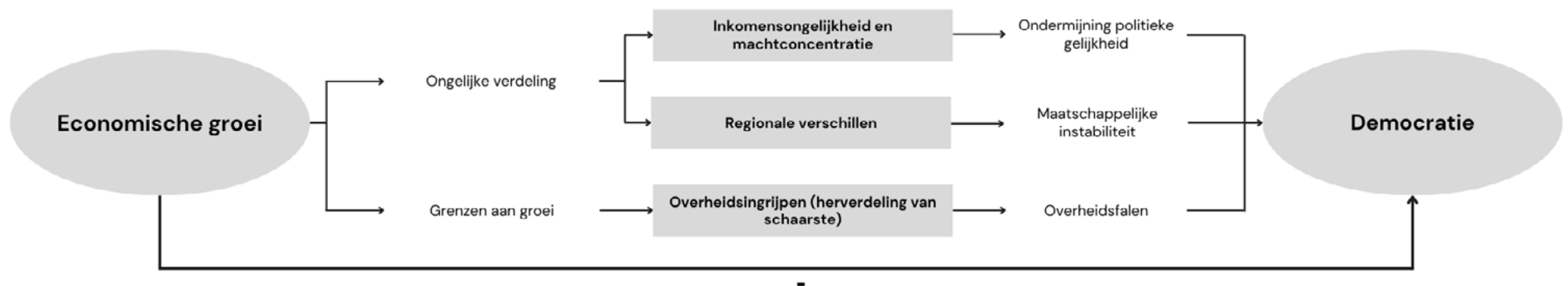
Globalisering & regionale verschillen: Wanneer economische groei niet in de lokale economie terechtkomt of leidt tot grotere regionale verschillen kan groei democratie onder druk zetten.

De Franse econoom Thomas Piketty stelt niet alleen dat ongelijkheid en populisme met elkaar verbonden zijn, maar ook dat beide verklaard kunnen worden door dramatische verschuivingen in het traditionele tweepartijstelsel die verschillende elites bevoordelen.

Piketty verwijst naar historische gegevens uit Frankrijk, Groot-Brittannië en de VS en suggereert dat linkse partijen, die vroeger lager opgeleide kiezers aantrokken en vertegenwoordigden, nu meer geassocieerd worden met hoogopgeleide kiezers. Rechtse partijen daarentegen hebben consequent rijke kiezers aangetrokken en vertegenwoordigd. Als gevolg daarvan zouden "laag opgeleide kiezers met een laag inkomen zich in de steek gelaten kunnen voelen." Kortom, de opkomst van het populisme hangt samen met wat Piketty "de opkomst van het elitisme" noemt.

Wetenschappelijke bronnen

- Andersen, R. (2012). Support for democracy in cross-national perspective: The detrimental effect of economic inequality. *Research in Social Stratification and Mobility*, 30(4), 389-402. www1feb.uva.nl/aias/DP47-Andersen.pdf
- Acemoglu, D. & Johnson, S. (2023). *Power and progress: Our thousand-year struggle over technology and prosperity*. New York: Basic Books.
- De Bijl, Paul (2023, Januari 1). Politieke macht van grote bedrijven is groter dan gedacht. *Autoriteit Consument & Markt*. www.acm.nl/nl/publicaties/blog-paul-de-bijl-politieke-macht-van-grote-bedrijven-groter-dan-gedacht
- De Voogd, J., & Cuperus, R. (2021). *Atlas van afgehaakt Nederland*. Den Haag: BZK. www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland
- Euwals, R., & Meijerink, G. (2018). Inclusieve Globalisering: Voordelen moeilijk herkenbaar, nadelen ongelijk verdeeld. CPB Policy Brief. www.cpb.nl/publicatie/inclusieve-globalisering#docid-159502
- Piketty, T. (2018). Brahmin Left vs Merchant Right: Rising Inequality & the Changing Structure of Political Conflict. HAL (Le Centre Pour La Communication Scientifique Directe). piketty.pse.ens.fr/files/GMP2022QJE.pdf That%20specific%20graph%20from%20the%20tweet%20is%20from%20WP%20version%20%20http://piketty.pse.ens.fr/files/Piketty2018.pdf
- Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, Raad voor de Openbaar Bestuur, & Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. (2023). Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's. www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2023/03/27/elke-regio-telt
- Rodrik, D. (2012). *The globalization paradox: why global markets, states, and democracy can't coexist*. Oxford: Oxford University Press.
- Turchin, P. (2023). *End Times: Elites, counter-elites and the path of political disintegration*. London: Allen Lane.

Herverdeling: een voorbeeld van wisselwerking

Democratie + → economische groei Herverdeling laat iedereen meedoen en zorgt voor meer welvaart en groei (Acemoglu et al., 2019; Colagrossi et al., 2020; Persson & Tabellini, 2009)	Economische groei + → democratie Herverdeling is nodig voor de belofte van sociale mobiliteit en economische emancipatie als bron van democratische stabiliteit (Sandel, 2021)
Democratie - → economische groei Herverdeling kan ook gezien worden als ondermijning van eigendomsrecht (Bahgwati, 1982; Krueger, 1974; Acemoglu & Robinson, 2006; Boix & Stokes, 2003) waardoor het lopen van risico minder wordt beloond en kapitaalaccumulatie daalt.	Economische groei - → democratie Onvoldoende herverdeling leidt tot de mogelijkheid van groeiende (inkomens) ongelijkheid (Turchin, 2023; Andersen, 2012; Piketty 2018), wat vertrouwen in instituties schaadt die daardoor minder goed gaan functioneren.

Hoofdttekst

In de voorgaande sheets hebben we de relaties en wisselwerking op basis van inzichten uit de wetenschappelijke literatuur per punt uit elkaar getrokken. Echter kan de realiteit complexer liggen. Een voorbeeld rondom herverdeling maakt duidelijk dat naast eenvoudige verbanden ook sprake kan zijn van thema's die in alle kwadranten een rol spelen, waarbij zowel de plus als de min en de sterkte hiervan een rol kunnen spelen in de uitkomst of er sprake is van een positieve wisselwerking tussen democratie en economische groei. Statistisch valt dit daarom bijna niet te schatten op een verantwoorde manier.

Toelichting

Endogeniteit kan ontstaan als gevolg van bekende en onbekende meetfouten, autoregressie met autogecorreleerde fouten, maar ook als gevolg van gelijktijdigheid, weggelaten variabelen en fouten in het bepalen van de steekproef. In grote lijnen kan worden gesteld dat een lus van causaliteit tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabelen binnen een model leidt tot endogeniteit.

Fukuyama p.183

De verdeling van de BBP-groei en het handhaven van een bepaalde mate van inkomens- en vermogensongelijkheid zijn om politieke en economische redenen van groot belang. Als de ongelijkheid te snel toeneemt, stagneert de totale vraag en groeit de politieke kritiek op het systeem. Het vooruitzicht van herverdeling is vanuit het oogpunt van de bescherming van eigendomsrechten remmend voor de economische groei. De opdracht luidt sociale bescherming op een duurzaam niveau te bieden, waarbij dergelijke maatregelen de prikkels om te werken niet ondermijnen en op lange termijn gedragen kunnen worden door de overheid.

Wetenschappelijke bronnen

- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J.A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), p. 47-100. doi.org/10.1086/700936
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2006). *Economic origins of dictatorship and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Bhagwati, J. (1982). Directly unproductive, profit seeking DUP activities. *Journal of Political Economy*, 90(5), 988-1002. www.jstor.org/stable/1837129
- Boix, C., & Stokes, S. (2003). Endogenous Democratization. *World Politics*, 55(4), 517-549. doi:10.1353/wp.2003.0019
- Colagrossi, M., Rossignoli, D., & Maggioni, M.A. (2020). Does Democracy cause growth? A meta-analysis (of 2000) regressions. *European Journal of Political Economy*, 61(2020). doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2019.101824
- Fukuyama, F. (2022). *Liberalism and its discontents*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Krueger, A.O. (1974). The political economy of the rent-seeking society. *American Economic Review*, 64(3), 291-303. www.jstor.org/stable/1808883
- Persson, T., & Tabellini, G. (2009). Democratic capital: The nexus of political and economic change. *American Economic Journal*, 1(2), 88-126.
- Piketty, T. (2018). Brahmin Left vs Merchant Right: Rising Inequality & the Changing Structure of Political Conflict. HAL (Le Centre Pour La Communication Scientifique Directe). piketty.pse.ens.fr/files/GMP2022QJE.pdf That%20specific%20graph%20from%20the%20tweet%20is%20from%20WP%20version%20%20http://piketty.pse.ens.fr/files/Piketty2018.pdf
- Sandel, M.J. (2021). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Penguin Books.
- Turchin, P. (2023). *End Times: Elites, counter-elites and the path of political disintegration*. London: Allen Lane.

Situatie in Nederland

Hoofdttekst

In deze sectie gaan we dieper in op de verbanden en de complexiteit in de wisselwerking tussen democratie en economische groei in Nederland. Er is in Nederland sprake van goed of vergevorderd democratisch bestuur, waardoor de verbanden op hoofdlijnen nog steeds intact zijn. Er zijn echter ook zorgen. Welke punten zien we en waar wegen negatieve invloeden mogelijk tegenwoordig zwaarder, waardoor de positieve wisselwerking per saldo kleiner wordt?

Toelichting

Nu we weten hoe in de wetenschappelijke literatuur de wisselwerking tussen democratie en economische groei verklaard kan worden, kunnen we kijken naar de Nederlandse situatie. Hiervoor moeten we als beleidseconoom wel enige vrijheid aanmeten, omdat veel informatie over deze wisselwerking met name onderzocht is voor landen die de overgang maken naar een democratie en dat voor vergevorderde democratische landen deze wisselwerking minder goed empirisch te onderzoeken is. Dat neemt niet weg dat ook voor vergevorderde democratische landen we dus veel weten over de aannemelijkheid van de wisselwerking, waardoor we kunnen kijken hoe goed deze wisselwerking nog is. Zijn de plussen minder sterk geworden en de minnen toegenomen? Maar ook kunnen we dieper kijken naar de werking van en zorgen over de Nederlandse instituties op economische groei die samen de democratie vormen, en naar de relatie tussen economische groei en de democratie.

(1) Democratie versterkt economische groei

Wetenschappelijke literatuur	Doorvertaling naar Nederland
1. Kwaliteit van instituties stimuleert ondernemingszin (McCloskey), wat zorgt voor technologische innovatie en daarmee economische groei. 1. Bescherming van eigendomsrechten (Acemoglu et al., 2005; Acemoglu et al., 2019; North, 1990; Grillo, & Nanetti, 2016) 2. Politieke stabiliteit (Saulnier et al., 2021) 3. Gelijke rechten en toegang voor talent (Sandel, 2021) 2. Democratie leidt tot meer onderwijs (Brennan, 2016). 3. Pluralisme voorkomt economische machtsconcentratie (Acemoglu & Robinson, 2019; North, 1990; Wolf, 2023). 4. Herverdeling laat iedereen meedoen en zorgt voor meer welvaart en groei (bijv., Acemoglu et al., 2019; Colagrossi et al., 2020; Persson & Tabellini, 2009). 5. Weerbaarheid voor externe schokken zorgt voor economische stabiliteit (Rodrik, 2000).	1. Zorgen over kwaliteit van instituties, wat economisch handelen onder druk zet (Van Dijk & Ziesemer, 2023). 1. Discussie of de rechter niet te veel op de stoel van de wetgever gaat zitten (Besselink, 2018; Herreveld, 2022) 2. Discussie over versplintering (Remkes et al., 2018) 3. Discussie over het functioneren van de uitvoerende macht (Auditdienst Rijk, 2020; Phlippen, 2021) 4. Behandeling van overheidsfinanciën (Van Dijk & Ziesemer, 2023) 5. Woningmarkt 2. Onderwijs zorgen over kwaliteitsdaling (Pisa). Stijgend opleidingsniveau van de beroepsbevolking. Zorgen over meritocratie. 3. Groeiende kloof tussen de socio-economische status. Zorgen over toegenomen marktmacht (Meijerink et al., 2019) en opwaartse prijsdruk (Weber) neemt toe. 4. Herverdeling: Inkomensongelijkheid neemt weinig toe (CBS, 2021), vermogensongelijkheid is complex en lijkt schever dan gedacht en Nederlandse huishoudens hebben lange balansen (CBS, 2019; IBO Vermogensverdeling). 5. De lage staatschuld in Nederland heeft de weerbaarheid voor schokken groter gemaakt.

Hoofdtypekst

Er zijn zorgen over het functioneren van de Nederlandse instituties. Dit zet het positieve effect van democratie op economische groei onder druk. Het duidelijkste signaal van deze zorgen uiten zich in het afnemend vertrouwen van Nederlanders in de politiek. Dit is een onderliggende beweging die het verband tussen democratie en economische groei als geheel onder druk zet:

Het SCP constateert dat het vertrouwen in de politiek in Nederland de afgelopen twee decennia is afgenomen. In 2023 vindt maar liefst 62% van de Nederlanders dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland, vergeleken met 42% in 2022 (SCP, 2023b). Een gebrek aan vertrouwen kan de economische groei op termijn schaden doordat burgers minder risico willen nemen.

Dit heeft een effect op consumptie (onderbesteding) en spaargedrag (oversparen) en op investeringen. Burgers gaan dan vooral veilige investeringen doen, zoals in vastgoed, en minder investeren in de eigen ontwikkeling. Een gebrekkig vertrouwen in onze instituties leidt ertoe dat deze minder in staat zijn in te spelen op maatschappelijke uitdagingen en transities. Ze hebben minder draagvlak omdat de samenleving minder participeert. Dit hindert de economische ontwikkeling omdat noodzakelijke hervormingen worden uitgesteld.

De afnemende kwaliteit van instituties, afnemend vertrouwen van de samenleving en de structurele ongelijkheid zijn in onze ogen hoofdpunten van onze zorgen hoe democratie minder positief doorwerkt op economische groei dan voorheen in Nederland. Wanneer politieke machtsorganen minder goed functioneren en de samenleving zicht verliest op wat de staat doet, neemt het vertrouwen van de burger in de democratie en de instituties af. Ook heeft dit vertrouwen een belangrijk effect op economische groei en ontwikkeling.

Toelichting

Op de specifieke indicatoren van het verband tussen democratie en economische groei vinden we de volgende signalen uit Nederland:

1. Kwaliteit instituties

De grootste zorg rond het functioneren van de democratie en het effect op de economie in Nederland ligt bij de kwaliteit van de instituties. Wanneer de kwaliteit van deze instituties onder druk staat zet dit de stimulatie van ondernemingszin, politieke stabiliteit en gelijke rechten en toegang voor talent onder druk. Dit zorgt er vervolgens voor dat het positieve verband tussen democratie en economische groei minder sterk wordt.

Er is in Nederland kritiek op het functioneren van de volgende instituties (Van Dijk & Ziesemer, 2023):

- Ten eerste: Op het terrein van de rechterlijke macht is er discussie of de rechter niet teveel op de stoel van de wetgever gaat zitten (Besselink, 2018; Herreveld, 2022).
- Ten tweede: De Commissie Remkes signaleert daarnaast de behoefte aan verbetering van inhoudelijke representatie en de noodzaak tot versterking van de democratische rechtsstaat. Daarnaast zien we in de Tweede Kamer, die samen met de regering de wetgevende macht vormt, een toenemende versplintering. Waardoor hervorming van economische instituties moeizaam verloopt en een hoog technocratisch gehalte heeft. Dit hindert burgers om optimaal economisch te handelen. Dat leidt tot discussie over de kiesdrempel (Remkes et al., 2018).
- Ten derde: Ook over het functioneren van de uitvoerende macht is discussie, waar met name de lange termijn ondergesneeuwd is geraakt (Steur & Hornis, 2023; Teeuw, 2023). Zo is de cultuur bij de overheid niet bevorderlijk voor strategisch werk en durft de overheid te weinig te verkennen en scenario's uit te werken. Politieke machtsorganen die minder goed functioneren, kunnen op twee manieren leiden tot lagere economische groei. Enerzijds doordat het een instabiele en onvoorspelbare situatie veroorzaakt. Hierdoor nemen (publieke) investeringen en lange termijn plannen in de samenleving af, waardoor vernieuwingen in de economie achterblijven. Anderzijds door beleidskeuzes die economische beslissingen verstoren, neem bijvoorbeeld de onduidelijkheid voor burgers over wat extra werken betekent voor het inkomen. Dit is het gevolg van beleid dat het arbeidsproces verstoort.
- Ten vierde: Een andere negatieve invloed van het huidige democratisch proces op de economie is de behandeling van de overheidsfinanciën. Vanuit economisch denken hebben deze een stabiliserende taak voor de economie van Nederland. We zien met het inluiden van het begrotingsjaar een nieuwe roep om bezuinigingen. Dit na

jaren van expansief begrotingsbeleid. Dit zigzagbeleid doet het functioneren van de overheid noch de economie goed. Het tast de economische groei aan, omdat het procyclisch is en investeringszekerheid ondermijnt (Van Dijk & Ziesemer, 2023).

- Ten vijfde: De woningmarkt is een voorbeeld van een economische institutie die minder goed functioneert door de invloed van ons democratisch proces. De verstorende werking vanuit ons democratisch proces (zoals de hypotheekrenteaftrek) leidt tot hoge prijzen en minder mobiliteit. Te hoge prijzen belemmeren de toegang tot de woningmarkt, wat met name bij de outsiders tot onvrede leidt. Maar ook sluiten vraag en aanbod op de arbeidsmarkt minder goed op elkaar aan omdat mensen minder makkelijk kunnen verhuizen, wat ten koste gaat van economische groei.

2. Democratie leidt tot meer onderwijs

- Nederland behoort tot de treurige groep waar sinds de deelname in 2003 de schoolprestaties in alle vakken voortdurend een dalende trend vertonen (AOB, 2019). Dit signaleert dat het positieve effect van democratie op onderwijs en daarmee op economische groei verzwakt.

3. Het mechanisme dat pluralisme economische machtsconcentratie voorkomt staat in Nederland onder druk. Pluralisme zorgt voor diverse perspectieven en invloed, waardoor economische ontwikkeling breed neerslaat in de samenleving. Wanneer dit niet het geval is, ontmoedigd dit economische activiteit. Er zijn twee bewegingen die signaleren dat dit in Nederland het geval is:

- Ten eerste: is de mogelijkheid tot inspraak van alle lagen van de samenleving verzwakt. Een zorgwekkende ontwikkeling voor de democratie, die samengaat met de technocratisering van het openbaar bestuur, is de groeiende kloof tussen de socio-economische status en onderwijsachtergronden van de democratische vertegenwoordigers en de algemene bevolking. Wanneer mensen met een bepaalde socio-economische status zich niet gerepresenteerd zien in de Tweede Kamer, leidt dit tot minder vertrouwen in diezelfde politiek (OESO, 2022). Daarnaast ondermijnt de toenemende kloof tussen de hoogopgeleide leden van de Tweede Kamer en de voornamelijk lager tot middelbaar opgeleide kiezers het principe van representatieve democratie. In 2016 kwam slechts ongeveer 7 procent van de Tweede Kamerleden uit niet-academische achtergronden, terwijl bijna 70 procent van de kiezers tot deze

categorie behoort. Deze groeiende scheiding tussen de hoog opgeleide en minder opgeleide segmenten van de samenleving leidt tot een dalend vertrouwen in de politiek (Bovens, 2016).

- Ten tweede: is de macht van de markt ten opzichte van de samenleving toegenomen. Hierdoor slaat economische vooruitgang niet langer breed neer in de samenleving, wat economische ontwikkeling ontmoedigd. Dit uit zich op twee manieren:
 - Ten eerste: leidt toegenomen marktmacht tot hogere prijzen en hogere winsten voor bedrijven (CPB, 2019; Weber, 2023). Deze winsten worden uitgekeerd aan met name een kleine groep kapitaalhouders terwijl de koopkracht van de samenleving afneemt.
 - Ten tweede: zijn veel hybride organisaties die voorheen dicht bij de samenleving stonden, zoals de woningbouwcorporaties, “vermarkt” en onderhevig aan marktmechanismen zonder dat dit de oplossing van maatschappelijke opgaven dichterbij brengt. Zo is het gecombineerde effect van de verhuurdersheffing en de invoering van vennootschapsbelasting ten koste gegaan van de investeringscapaciteit van woningbouwcorporaties. Hierdoor is er minder gebouwd en zijn veel woningen nog energie-onzuinig. Dit vergroot ontevredenheid bij de samenleving en tast hiermee de democratie aan.

4. Uit de literatuur komt naar voren dat een te grote vermogensongelijkheid

negatieve effecten heeft op de economie en de maatschappij als geheel. Een te hoge concentratie van vermogen bij een kleine groep huishoudens kan leiden tot economische en politieke macht. Herverdeling en kansengelijkheid laat iedereen meedoen in de economie, wat economische ontwikkeling stimuleert. Wanneer herverdeling niet goed plaatsvindt, heeft dit negatieve gevolgen voor economische groei. Herverdeling is namelijk nodig om iedereen mee te laten doen aan het economische proces (Colagrossi et al., 2020; Persson & Tabellini, 2009). Er zijn een aantal signalen dat dit positieve verband in Nederland onder druk staat:

- De sociale mobiliteit in Nederland valt in internationale vergelijking niet uit de toon, al zijn er wel zorgen over de ontwikkeling daarvan (Nissen et al., 2019). Zo ziet het SCP aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland, en spreken ze van structurele ongelijkheid en het ontstaan van een klassenmaatschappij (SCP, 2023a).
- Onze economische instituties zijn zo vormgegeven dat Nederlandse huishoudens kwetsbaar zijn voor schokken door de lange balansen en illiquide vermogens.
- Huidig fiscaal beleid vergroot de verschillen tussen huishoudens in de bestaande vermogensverdeling. Zo ervaart de top 1% een lagere gemiddelde belastingdruk dan andere huishoudens. Deze lagere belastingdruk ontstaat doordat inkomen uit arbeid zwaarder wordt belast dan inkomen uit vermogen. Het inkomen van de top 1% bestaat voor een aanzienlijk deel uit inkomen uit vermogen, terwijl de meeste huishoudens hun inkomen uit arbeid verkrijgen. Hierdoor profiteert vooral de top 1% van de lagere belastingdruk op inkomen uit vermogen. Daarnaast dempen de opvallend hoge schulden bij de top 1% hun netto vermogen en daarmee de belastingdruk

5. Een manier waarop democratie economische groei versterkt is de grotere weerbaarheid voor externe schokken, waardoor de economie stabiel blijft. Hier zien we in Nederland signalen dat dit verband sterk is:

- De lage staatschuld in Nederland zorgt voor een relatief grote weerbaarheid voor externe schokken. Zowel bij de corona als de energiecrisis konden snel financiële middelen worden ingezet waardoor tijdelijke vraaguitval niet heeft geleid tot structureel lagere groei.
-

Wetenschappelijke bronnen

Doorvertaling naar Nederland

- Besselink, L. (2018). De constitutioneel meer legitieme manier van toetsing: Urgenda voor het Hof Den Haag. *Nederlands Juristenblad*, 93(41), p. 3078-3082. hdl.handle.net/11245.1/5a70493a-1d9b-4ee1-8bc7-2c7c7545a35e
- Bovens, M. & Wille, A. (2008). Politiek vertrouwen langs de meetlat. *Socialisme en Democratie*, 65(10), 32-43. dspace.library.uu.nl/handle/1874/34996
- CBS. (2021, Oktober 14) *Inkomens verdeeld, 40 jaar in vogelvlucht*. 3. *Inkomensongelijkheid*. www.cbs.nl/nl-nl/longread/diversen/2021/inkomens-verdeeld-40-jaar-in-vogelvlucht/3-inkomensongelijkheid
- CBS. (2019, Juni). *Welvaart in Nederland: 8.2 Vermogensongelijkheid*. longreads.cbs.nl/welvaartinederland-2019/ongelijkheid-in-inkomen-en-vermogen/
- Meijerink, G., Bettendorf, L., & Van Heuvelen, G.H. (2019). *Markups van bedrijven in Nederland* [Notitie]. Den Haag: Centraal Planbureau. www.cpb.nl/markups-van-bedrijven-in-nederland
- Herreveld, F. (2022, Augustus 11). *Waarom sommige economen zich niet met fiscale rechtsbescherming moeten bemoeien*. The Floris. www.thefloris.nl/opinie/waarom-sommige-economen-zich-niet-met-fiscale-rechtsbescherming-moeten-bemoeien
- Nissen et al. (2019, November 8). *Kansenongelijkheid vraagt om aandacht bij beleid en wetenschap*. ESB esb.nu/kansenongelijkheid-vraagt-om-aandacht-bij-beleid-en-wetenschap
- OESO. (2022). *Building trust to reinforce democracy: Main findings from the 2021 OECD survey on drivers of trust in public institutions*. Paris: OECD Publishing. doi.org/10.1787/b407f99c-en.
- Remkes, J.W. & Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans: eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel*. Amsterdam: Boom. zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-867564.pdf
- SCP. (2023a, Maart 7). *Aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/03/07/aanzienlijke-verschillen-tussen-sociale-klassen-in-nederland
- SCP. (2023b, April 20). *Zes op de tien Nederlanders ontevreden over politiek*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/04/20/scp-6-op-de-10-nederlanders-ontevreden-over-politiek

- Steur, B., & Hornis, W. (2023). *Crisis in de polder: Handelingsperspectieven voor een overheid in permanente crisismodus*. Den Haag: BZK directie KIEM www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2023/04/26/index
- Teeuw, J. (2023). *Ik wil er niets van weten*. [Proefschrift]. University of Groningen. 10.33612/diss.655230766
- Van Dijk, J.H., & Ziesemer, V. (2023). *Policy Paper: begrotingsbeleid toekomstig kabinet*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/policypaperbegrotingsbeleid
- Van Vulpen, B. (2023). *Politics out of place: understanding the geography of discontent in the Netherlands from a special justice perspective* [Proefschrift]. University of Groningen. doi.org/10.33612/diss.788178336
- Rodrik, D. (2000). Institutions for high-quality growth: What they are and how to acquire them. *Studies in International Comparative Development*, 35(3), 3-31. doi.org/10.1007/BF02699764
- Sandel, M.J. (2021). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Penguin Books.
- Saulnier, J., Sgueo, G., & Zamfir, I. (2021). *Democratic institutions and prosperity: The benefits of an open society* (PE 679.080) [Briefing]. European Parliamentary Research Service. [www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2021\)679080](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2021)679080)
- Thissen, M., Van de Coevering, P., & Hilbers, H. (2023). *Wegen naar economische groei* (Productnummer 91717). Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving. www.pbl.nl/publicaties/wegen-naar-economische-groei
- Wolf, M. (2023). *The crisis of democratic capitalism*. New York: Penguin Press.

Wetenschappelijke literatuur

- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J.A. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. In P. Aghion & S. N. Durlauf (Eds.) *Handbook of economic growth, Volume 1*, 385-472. Amsterdam: North-Holland.
- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J.A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), p. 47-100. doi.org/10.1086/700936
- Acemoglu, D., & Robinson, J.A. (2019) *The narrow corridor: How nations struggle for liberty*. London: Penguin Books.
- Colagrossi, M., Rossignoli, D., & Maggioni, M.A. (2020). Does Democracy cause growth? A meta-analysis (of 2000) regressions. *European Journal of Political Economy*, 61(2020). doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2019.101824
- Dahlum, S., & Knutsen, C.H. (2017). Do democracies provide better education? Revisiting the democracy-human capital link. *World Development* 94, 186-199. doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.01.001
- Grillo, F., & Nanetti, R.Y. (2016). *Innovation, Democracy and Efficiency* (1st ed.). London: Palgrave Macmillan.
- McCloskey, D. N. (2016). *Bourgeois Equality*. Chicago: Chicago University Press.
- North, D.C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
- Persson, T., & Tabellini, G. (2009). Democratic capital: The nexus of political and economic change. *American Economic Journal*, 1(2), 88-126.

(1) Democratie versterkt economische groei: signalen Nederland

1. Kwaliteit van instituties

Wettelijke waarborgen → Kwaliteit van instituties → Eigendomsrecht

2. Onderwijsniveau

Individuele vrijheid → Vraag naar onderwijs → Groei menselijk kapitaal

Toelichting:

1. Kwaliteit instituties

De grootste zorg rond het functioneren van de democratie en het effect op de economie in Nederland ligt bij de kwaliteit van de instituties. Wanneer de kwaliteit van deze instituties onder druk staat, zet dit de stimulatie van ondernemingszin, politieke stabiliteit en gelijke rechten en toegang voor talent onder druk. Dit zorgt er vervolgens voor dat het positieve verband tussen democratie en economische groei minder sterk wordt.

Er is in Nederland kritiek op het functioneren van de volgende instituties (Van Dijk & Ziesemer, 2023):

Rechterlijke macht

Op het terrein van de rechterlijke macht is er discussie of de rechter niet te veel op de stoel van de wetgever gaat zitten (Besselink, 2018; Herreveld, 2022).

Inhoudelijke representatie en democratische rechtsstaat

De Commissie Remkes signaleert de behoefte aan verbetering van inhoudelijke representatie en de noodzaak tot versterking van de democratische rechtsstaat. Daarnaast zien we in de Tweede Kamer, die samen met de regering de wetgevende macht vormt, een toenemende versplintering. Hierdoor verloopt de hervorming van economische instituties moeizaam en heeft deze een hoog technocratisch gehalte. Dit hindert burgers om optimaal economisch te handelen. Dit leidt tot discussie over de kiesdrempel (Remkes et al., 2018).

Uitvoerende macht

Ook over het functioneren van de uitvoerende macht is discussie, waarbij met name de lange termijn ondergesneeuwd is geraakt (Hornis & Steur, 2023). Zo is de cultuur bij de overheid niet bevorderlijk voor strategisch werk en durft de overheid te weinig te verkennen en scenario's uit te werken. Politieke machtsorganen die minder goed functioneren, kunnen op twee manieren leiden tot lagere economische groei. Enerzijds doordat het een instabiele en onvoorspelbare situatie veroorzaakt, waardoor (publieke) investeringen en lange termijn plannen in de samenleving afnemen en vernieuwingen in

de economie achterblijven. Anderzijds door beleidskeuzes die economische beslissingen verstoren, zoals de onduidelijkheid voor burgers over wat extra werken betekent voor het inkomen. Dit is het gevolg van beleid dat het arbeidsproces verstoort.

Overheidsfinanciën

Een andere negatieve invloed van het huidige democratisch proces op de economie is de behandeling van de overheidsfinanciën. Vanuit economisch denken hebben deze een stabiliserende taak voor de economie van Nederland. We zien met het inluiden van het begrotingsjaar een nieuwe roep om bezuinigingen, dit na jaren van expansief begrotingsbeleid. Dit zigzagbeleid doet het functioneren van de overheid noch de economie goed. Het tast de economische groei aan, omdat het procyclisch is en investeringszekerheid ondermijnt (Van Dijk & Ziesemer, 2023).

Woningmarkt

De woningmarkt is een voorbeeld van een economische institutie die minder goed functioneert door de invloed van ons democratisch proces. De versturende werking vanuit ons democratisch proces (zoals de hypotheekrenteaftrek) leidt tot hoge prijzen en minder mobiliteit. Te hoge prijzen belemmeren de toegang tot de woningmarkt, wat met name bij de outsiders tot onvrede leidt. Maar ook sluiten vraag en aanbod op de arbeidsmarkt minder goed op elkaar aan omdat mensen minder makkelijk kunnen verhuizen, wat ten koste gaat van economische groei.

2. Afnemend onderwijsniveau in Nederland

Pisa scores (zorgen), stijgend opleidingsniveau beroepsbevolking (plus: beter toegerust op economische veranderingen en internationale concurrentie, en een min: meritocratie). Nederland behoort tot de treurige groep waar sinds de deelname in 2003 de schoolprestaties in alle vakken voortdurend een dalende trend vertonen (AOB, 2019). Dit signaleert dat het positieve effect van democratie op onderwijs en daarmee op economische groei verzwakt.

Wetenschappelijke bronnen

- Besselink, L. (2018). De constitutioneel meer legitieme manier van toetsing: Urgenda voor het Hof Den Haag. Nederlands Juristenblad, 93(41), p. 3078-3082. hdl.handle.net/11245.1/5a70493a-1d9b-4ee1-8bc7-2c7c7545a35e
- Herreveld, F. (2022, Augustus 11). Waarom sommige economen zich niet met fiscale rechtsbescherming moeten bemoeien. The Floris. www.thefloris.nl/ opinie/ waarom- sommige- economen- zich- niet- met- fiscale- rechtsbescherming- moeten- bemoeien
- Remkes, J.W. & Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). Lage drempels, hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans: eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel. Amsterdam: Boom. zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-867564.pdf
- Steur, B., & Hornis, W. (2023). Crisis in de polder: Handelingsperspectieven voor een overheid in permanente crisismodus. Den Haag: BZK directie KIEM. www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2023/04/26/index
- Van Dijk, J.H., & Ziesemer, V. (2023). Policy Paper: begrotingsbeleid toekomstig kabinet. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/ policypaperbegrotingsbeleid
- Van Nieuwstadt, M. (2019, December 3). Nederlandse Pisa-scores zakken weg. Algemene Onderwijsbond. www.aob.nl/actueel/artikelen/ nederlandse-pisa-scores-zakken-weg

(1) Democratie versterkt economische groei: signalen Nederland

3. Machtsconcentratie en herverdeling

Gelijkheid voor de wet → Pluralisme tegen economische machtsconcentratie → Innovatie

Meerderheidsbesluitvorming → Herverdeling → Participatie

4. Onderwijsniveau

Legitimiteit van de macht → Weerbaarheid tegen externe schokken → Stabiliteit

Toelichting

3. Machtsconcentraties en herverdeling

Het mechanisme dat pluralisme economische machtsconcentratie voorkomt, staat in Nederland onder druk. Pluralisme zorgt voor diverse perspectieven en invloed, waardoor economische ontwikkeling breed neerslaat in de samenleving. Wanneer dit niet het geval is, ontmoedigt dit economische activiteit. Er zijn twee bewegingen die signaleren dat dit in Nederland het geval is:

Ten eerste

De mogelijkheid tot inspraak van alle lagen van de samenleving is verzwakt. Een zorgwekkende ontwikkeling voor de democratie, die samengaat met de technocratisering van het openbaar bestuur, is de groeiende kloof tussen de socio-economische status en onderwijsachtergronden van de democratische vertegenwoordigers en de algemene bevolking. Wanneer mensen met een bepaalde socio-economische status zich niet gerepresenteerd zien in de Tweede Kamer, leidt dit tot minder vertrouwen in diezelfde politiek (OESO, 2022). Daarnaast ondermijnt de toenemende kloof tussen de hoog-opgeleide leden van de Tweede Kamer en de voornamelijk lager tot middelbaar opgeleide kiezers het principe van representatieve democratie. In 2016 kwam slechts ongeveer 7 procent van de Tweede Kamerleden uit niet-academische achtergronden, terwijl bijna 70 procent van de kiezers tot deze categorie behoort. Deze groeiende scheiding tussen de hoog opgeleide en minder opgeleide segmenten van de samenleving leidt tot een dalend vertrouwen in de politiek (Bovens, 2016). Daarnaast verzwakt het de kracht van diversiteit van de democratie.

Ten tweede

De macht van de markt ten opzichte van de samenleving is toegenomen. Hierdoor slaat economische vooruitgang niet langer breed neer in de samenleving, wat economische ontwikkeling ontmoedigt. Dit uit zich op twee manieren:

Marktmacht

Toegenomen marktmacht leidt tot hogere prijzen en hogere winsten voor bedrijven (CPB, 2019; Weber, 2023). Deze winsten worden uitgekeerd aan met name een kleine groep kapitaalhouders, terwijl de koopkracht van de samenleving afneemt.

Hybride organisaties

Veel hybride organisaties die voorheen dicht bij de samenleving stonden, zoals de woningbouwcorporaties, zijn “vermarkt” en onderhevig aan marktmechanismen zonder dat dit de oplossing van maatschappelijke opgaven dichterbij brengt. Zo is het gecombineerde effect van de verhuurdersheffing en de invoering van vennootschapsbelasting ten koste gegaan van de investeringscapaciteit van woningbouwcorporaties. Hierdoor is er minder gebouwd en zijn veel woningen nog energie-onzuinig. Dit vergroot ontevredenheid bij de samenleving en tast hiermee de democratie aan.

Uit de literatuur komt naar voren dat een te grote vermogensongelijkheid negatieve effecten heeft op de economie en de maatschappij als geheel. Een te hoge concentratie van vermogen bij een kleine groep huishoudens kan leiden tot economische en politieke macht. Herverdeling en kansengelijkheid laat iedereen meedoen in de economie, wat economische ontwikkeling stimuleert. Wanneer herverdeling niet goed plaatsvindt, heeft dit negatieve gevolgen voor economische groei. Herverdeling is namelijk nodig om iedereen mee te laten doen aan het economische proces (Colagrossi et al., 2020; Persson & Tabellini, 2009). Er zijn een aantal signalen dat dit positieve verband in Nederland onder druk staat:

Sociale mobiliteit

De sociale mobiliteit in Nederland valt in internationale vergelijking niet uit de toon, al zijn er wel zorgen over de ontwikkeling daarvan (Nissen et al., 2019). Zo ziet het SCP aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland, en spreken ze van structurele ongelijkheid en het ontstaan van een klassenmaatschappij (SCP, 2023a).

Economische instituties

Onze economische instituties zijn zo vormgegeven dat Nederlandse huishoudens kwetsbaar zijn voor schokken door de lange balansen en illiquide vermogens.

Fiscaal beleid

Huidig fiscaal beleid vergroot de verschillen tussen huishoudens in de bestaande vermogensverdeling. Zo ervaart de top 1% een lagere gemiddelde belastingdruk dan andere huishoudens. Deze lagere belastingdruk ontstaat doordat inkomen uit arbeid zwaarder wordt belast dan inkomen uit vermogen. Het inkomen van de top 1% bestaat voor een aanzienlijk deel uit inkomen uit vermogen, terwijl de meeste huishoudens hun inkomen uit arbeid verkrijgen. Hierdoor profiteert vooral de top 1% van de lagere belastingdruk op inkomen uit vermogen. Daarnaast dempen de opvallend hoge schulden bij de top 1% hun netto vermogen en daarmee de belastingdruk.

4. Weerbaarheid voor externe schokken

De lage staatsschuld in Nederland zorgt voor een relatief grote weerbaarheid voor externe schokken. Zowel bij de corona- als de energiecrisis konden snel financiële middelen worden ingezet, waardoor tijdelijke vraaguitval niet heeft geleid tot structureel lagere groei.

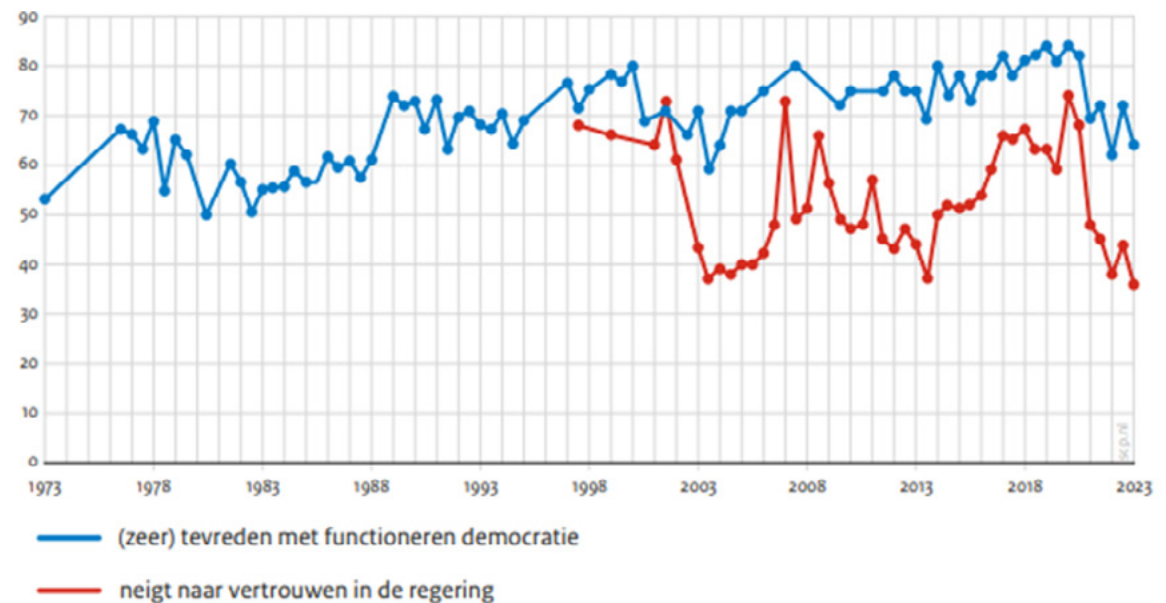
Wetenschappelijke bronnen

- Bovens, M. (2016, Juli 11). Wat er mis is met de meritocratie in Nederland. Sociale Vraagstukken. www.socialevraagstukken.nl/wat-er-mis-is-met-de-meritocratie-in-nederland
- Colagrossi, M., Rossignoli, D., & Maggioni, M.A. (2020). Does Democracy cause growth? A meta-analysis (of 2000) regressions. European Journal of Political Economy, 61(2020). doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2019.101824
- Nissen et al. (2019, November 8). Kansenongelijkheid vraagt om aandacht bij beleid en wetenschap. ESB. esb.nu/kansenongelijkheid-vraagt-om-aandacht-bij-beleid-en-wetenschap
- OESO. (2022). Building trust to reinforce democracy: Main findings from the 2021 OECD survey on drivers of trust in public institutions. Paris: OECD Publishing. doi.org/10.1787/b407f99c-en.
- Persson, T., & Tabellini, G. (2009). Democratic capital: The nexus of political and economic change. American Economic Journal, 1(2), 88–126.
- SCP. (2023a, Maart 7). Aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland. www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/03/07/aanzienlijke-verschillen-tussen-sociale-klassen-in-nederland
- Van Vulpen, B. (2023). Politics out of place: Understanding the geography of discontent in the Netherlands from a special justice perspective [Proefschrift]. University of Groningen. doi.org/10.33612/diss.788178336

1.1 Kwaliteit van instituties

Als proxy (en aspect) vertrouwen:

- › Het positief effect van democratie op economische groei wordt kleiner wanneer herstel in vertrouwen achterblijft na een dip.

Figuur 3. **Tevredenheid met democratie en vertrouwen in de regering**, bevolking van 15+, 1973-voorjaar 2023 (in procenten). Bron: SCP.

Toelichting (uit burgerperspectieven)

Het gebruik van geweld tegen de overheid wordt over het algemeen afgekeurd. Wel is 18% het eens met de stelling dat de overheid zo slecht functioneert, dat het hele systeem het beste omvergeworpen kan worden. Ondanks dat dit een minderheid is en het onduidelijk is wat precies bedoeld wordt met omverwerpen, is er volgens het SCP reden voor bezorgdheid.

Het politiek vertrouwen is laag vergeleken met de periode 2008-2023, maar over het algemeen is het cynisme over de politiek de voorbije halve eeuw niet toegenomen. Politieke participatie vindt op veel verschillende manieren plaats. Praten over aan- en afgehaakten doet hier geen recht aan. Wel is er sprake van een ongelijke verdeling van politieke participatie. Het vertrouwen in de politiek is sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 laag. 42% heeft vertrouwen in de Tweede Kamer. In de regering heeft eveneens 42% vertrouwen. Dat aandeel blijft laag in vergelijking met de periode 2008-2023.

De dip in het politiek vertrouwen gaat samen met een lichte dip in de tevredenheid over de democratie. Hoewel er sinds de jaren 70 geen structurele daling zichtbaar is, zijn Nederlanders sinds 2021 minder tevreden met de democratie dan in de twee decennia ervoor. Twee derde van de Nederlanders zegt (redelijk) tevreden te zijn met het functioneren van de democratie.

Stemming over het land blijft somber in maanden voor val kabinet- Rutte IV

In de winter van 2022/2023 vindt 56% het de verkeerde kant opgaan met Nederland en 59% verwacht een economische verslechtering. Het vertrouwen in de politiek blijft laag in vergelijking met de afgelopen vijftien jaar. 43% geeft een voldoende voor vertrouwen aan de Tweede Kamer en 42% aan de regering. De meerderheid (66%) is wel (redelijk) tevreden met het functioneren van de democratie. De meest genoemde reden voor deze somberheid over het land en de politiek is dat Nederland met veel grote problemen te maken heeft die de politiek in de ogen van mensen niet oplost. Veelgenoemde problemen zijn stijgende prijzen en groeiende inkomensverschillen, de manier waarop we met elkaar samenleven, immigratie, het tekort aan betaalbare woningen, klimaat en stikstof.

Vriendjespolitiek gezien als onderdeel van de Nederlandse politiek-bestuurlijke cultuur

‘Vriendjespolitiek’ onder ambtenaren komt volgens 37% zo nu en dan en volgens 47% vrij vaak of bijna altijd voor. Mensen denken hierbij aan zaken als het verlenen van (bouw)vergunningen, het verdelen (en behouden) van banen en posities en verwachte wederdiensten. Als mensen voorbeelden noemen, gaat het niet alleen over ambtenaren, maar vaak ook over (lokale) politici. Mensen zien vriendjespolitiek als onderdeel van de politiek-bestuurlijke cultuur van ‘ons-kent-ons’ en het sluiten van compromissen. Sommigen zien vriendjespolitiek als een algemeen Nederlands verschijnsel dat overal in de samenleving voorkomt.

Toelichting

Politiek vertrouwen blijft laag

De politiek blijft een van de meest genoemde maatschappelijke problemen en mensen die vinden dat het de verkeerde kant opgaat met Nederland noemen de politiek vaak als reden om somber te zijn. Na de sterke daling in het politieke vertrouwen tussen het voorjaar en de (na)zomer van 2022 blijft het vertrouwen in de winter stabiel. 42% geeft een voldoende voor vertrouwen in de regering en 43% voor vertrouwen in de Tweede Kamer. 40% geeft de politiek in Den Haag een 6 of hoger als rapportcijfer voor tevredenheid.

Daarmee is het vertrouwen in de politiek sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 laag in vergelijking met de afgelopen vijftien jaar, de looptijd van dit onderzoek. Het vertrouwen in de regering was in de periode met Rutte als premier al eerder laag: in 2012 en 2013 tijdens de financiële crisis en in 2016 tijdens de vluchtelingencrisis. Verschil met nu is dat het vertrouwen zich in eerdere periodes snel herstelde, terwijl in de periode 2021-2023 sprake is van een langere dip in het vertrouwen in de politiek. Gegevens van de Eurobarometer (EB) stellen ons in staat om het vertrouwen in de regering vanaf 1997 te volgen. Uit die cijfers blijkt dat het politiek vertrouwen in de periode 2004-2006 ook al eens gedurende een langere periode laag was. De oorzaak van die langdurige vertrouwensdip werd gezocht in een combinatie van politieke instabiliteit van

de eerste kabinetten-Balkenende (na de grote verkiezingswinst van de Lijst Pim Fortuyn in 2002) en de slechte economische situatie (Bovens en Wille 2008; zie ook COB 2023|1: 14).

Figuur: Weergegeven is het aandeel dat een score 6-10 geeft op een schaal van 1 (geen vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen). De gegevens zijn afkomstig van COB-metingen door MarketResponse (MR), in het LISS-panel (LISS) en in de enquête Nederland in Beeld (NIB).

Er is in Nederland kritiek op het functioneren van de volgende instituties (Van Dijk & Ziesemer, 2023):

Ten eerste

Op het terrein van de rechterlijke macht is er discussie of de rechter niet teveel op de stoel van de wetgever gaat zitten (Besselink, 2018; Herreveld, 2022).

Ten tweede

De Commissie Remkes signaleert daarnaast de behoefte aan verbetering van inhoudelijke representatie en de noodzaak tot versterking van de democratische rechtsstaat. Daarnaast zien we in de Tweede Kamer, die samen met de regering de wetgevende macht vormt, een toenemende versplintering. Waardoor hervorming van economische instituties moeizaam verloopt en een hoog technocratisch gehalte heeft. Dit hindert burgers om optimaal economisch te handelen. Dat leidt tot discussie over de kiesdrempel (Remkes et al., 2018).

Ten derde

Ook over het functioneren van de uitvoerende macht is discussie, waar met name de lange termijn ondergesneeuwd is geraakt (Steur & Hornis, 2023; Teeuw, 2023). Zo is de cultuur bij de overheid niet bevorderlijk voor strategisch werk en durft de overheid te weinig te verkennen en scenario's uit te werken. Politieke machtsorganen die minder goed functioneren, kunnen op twee manieren leiden tot lagere economische groei.

Eenzijds doordat het een instabiele en onvoorspelbare situatie veroorzaakt. Hierdoor nemen (publieke) investeringen en lange termijn plannen in de samenleving af, waardoor vernieuwingen in de economie achterblijven. Anderzijds door beleidskeuzes die

economische beslissingen verstoren, neem bijvoorbeeld de onduidelijkheid voor burgers over wat extra werken betekent voor het inkomen. Dit is het gevolg van beleid dat het arbeidsproces verstoort.

Ten vierde

Een andere negatieve invloed van het huidige democratisch proces op de economie is de behandeling van de overheidsfinanciën. Vanuit economisch denken hebben deze een stabiliserende taak voor de economie van Nederland. We zien met het inluiden van het begrotingsjaar een nieuwe roep om bezuinigingen. Dit na jaren van expansief begrotingsbeleid. Dit zigzagbeleid doet het functioneren van de overheid noch de economie goed. Het tast de economische groei aan, omdat het procyclisch is en investeringszekerheid ondermijnt (Van Dijk & Ziesemer, 2023).

Ten vijfde

De woningmarkt is een voorbeeld van een economische institutie die minder goed functioneert door de invloed van ons democratisch proces. De versturende werking vanuit ons democratisch proces (zoals de hypotheekrenteaftrek) leidt tot hoge prijzen en minder mobiliteit. Te hoge prijzen belemmeren de toegang tot de woningmarkt, wat met name bij de outsiders tot onvrede leidt. Maar ook sluiten vraag en aanbod op de arbeidsmarkt minder goed op elkaar aan omdat mensen minder makkelijk kunnen verhuizen, wat ten koste gaat van economische groei.

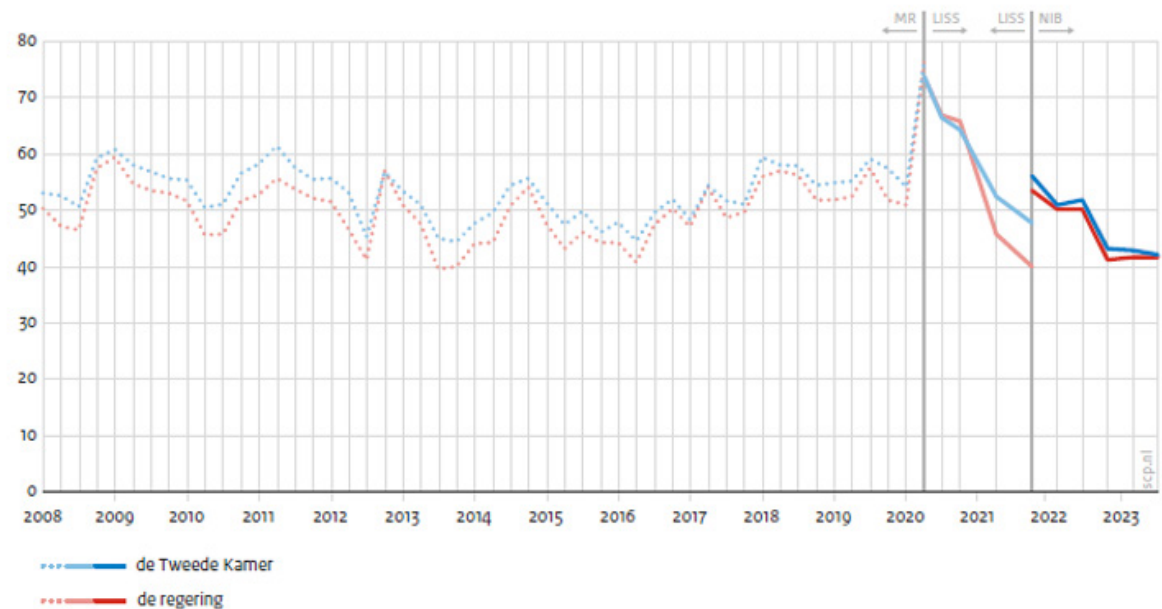
Bronnen

- Besselink, L. (2018). De constitutioneel meer legitieme manier van toetsing: Urgenda voor het Hof Den Haag. *Nederlands Juristenblad*, 93(41), p. 3078-3082. hdl.handle.net/11245.1/5a70493a-1d9b-4ee1-8bc7-2c7c7545a35e
- Bovens, M. & Wille, A. (2008). Politiek vertrouwen langs de meetlat. *Socialisme en Democratie*, 65(10), 32-43. dspace.library.uu.nl/handle/1874/34996
- CBS. (2022). *Vertrouwen in mensen en in organisaties; persoonskenmerken, 2012-2021* [Dataset]. www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/82378NED
- Den Ridder, J., Hartman, C., & Miltenburg, E. (2023). *Burgerperspectieven bericht 2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Geurkink, B., Miltenburg, E., Den Ridder, J., & SCP. (2023). *Burgerperspectieven extra verkiezingsbericht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herreveld, F. (2022, Augustus 11). *Waarom sommige economen zich niet met fiscale rechtsbescherming moeten bemoeien*. The Floris. www.thefloris.nl/opinie/waarom-sommige-economen-zich-niet-met-fiscale-rechtsbescherming-moeten-bemoeien
- Miltenburg, E., Geurkink, B., & Den Ridder, J. (2023). *Burgerperspectieven bericht 3*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- OESO. (2022). *Building trust to reinforce democracy: Main findings from the 2021 OECD survey on drivers of trust in public institutions*. Paris: OECD Publishing. doi.org/10.1787/b407f99c-en.
- Remkes, J.W. & Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans: eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel*. Amsterdam: Boom www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/82378NED
- Steur, B., & Hornis, W. (2023). *Crisis in de polder: Handelingsperspectieven voor een overheid in permanente crisismodus*. Den Haag: BZK directie KIEM www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2023/04/26/index
- Teeuw, J. (2023). *Ik wil er niets van weten*. [Proefschrift]. University of Groningen. 10.33612/diss.655230766
- Van Dijk, J.H., & Ziesemer, V. (2023). *Policy Paper: begrotingsbeleid toekomstig kabinet*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/policypaperbegrotingsbeleid

1.1 Kwaliteit van instituties

- › Het vertrouwen in de TK/regering is sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 laag. 42% heeft vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering. Dat aandeel blijft laag in vergelijking met de periode 2008-2020.

Figuur 4. **Vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering**, bevolking van 18+, 2008- voorjaar 2023 (in procenten). Bron: SCP.

Hoofdstuk

Er is in Nederland kritiek op het functioneren van de volgende instituties (Van Dijk & Ziesemer, 2023):

Ten eerste

Op het terrein van de rechterlijke macht is er discussie of de rechter niet te veel op de stoel van de wetgever gaat zitten (Besselink, 2018; Herreveld, 2022).

Ten tweede

De Commissie Remkes signaleert daarnaast de behoefte aan verbetering van inhoudelijke representatie en de noodzaak tot versterking van de democratische rechtsstaat. Daarnaast zien we in de Tweede Kamer, die samen met de regering de wetgevende macht vormt, een toenemende versplintering, waardoor hervorming van economische instituties moeizaam verloopt en een hoog technocratisch gehalte heeft. Dit hindert burgers om optimaal economisch te handelen. Dat leidt tot discussie over de kiesdrempel (Remkes et al., 2018).

Ten derde

Ook over het functioneren van de uitvoerende macht is discussie, waar met name de lange termijn ondergesneeuwd is geraakt. Politieke machtsorganen die minder goed functioneren, kunnen op twee manieren leiden tot lagere economische groei. Enerzijds doordat het een instabiele en onvoorspelbare situatie veroorzaakt. Hierdoor nemen (publieke) investeringen en lange termijn plannen in de samenleving af, waardoor vernieuwingen in de economie achterblijven. Anderzijds door beleidskeuzes die economische beslissingen verstoren, neem bijvoorbeeld de onduidelijkheid voor burgers over wat extra werken betekent voor het inkomen. Dit is het gevolg van beleid dat het arbeidsproces verstoort.

Ten vierde

Een andere negatieve invloed van het huidige democratische proces op de economie is de behandeling van de overheidsfinanciën. Vanuit economisch denken hebben deze een stabiliserende taak voor de economie van Nederland. We zien met het inluiden van het begrotingsjaar een nieuwe roep om bezuinigingen, dit na jaren van expansief begrotingsbeleid. Dit zigzagbeleid doet het functioneren van de overheid noch de

economie goed. Het tast de economische groei aan, omdat het procyclisch is en investeringszekerheid ondermijnt (Van Dijk & Ziesemer, 2023).

Ten vijfde

De woningmarkt is een voorbeeld van een economische institutie die minder goed functioneert door de invloed van ons democratische proces. De verstoring van het democratische proces (zoals de hypotheekrenteaftrek) leidt tot hoge prijzen en minder mobiliteit. Te hoge prijzen belemmeren de toegang tot de woningmarkt, wat met name bij de outsiders tot onvrede leidt. Maar ook sluiten vraag en aanbod op de arbeidsmarkt minder goed op elkaar aan omdat mensen minder makkelijk kunnen verhuizen, wat ten koste gaat van economische groei.

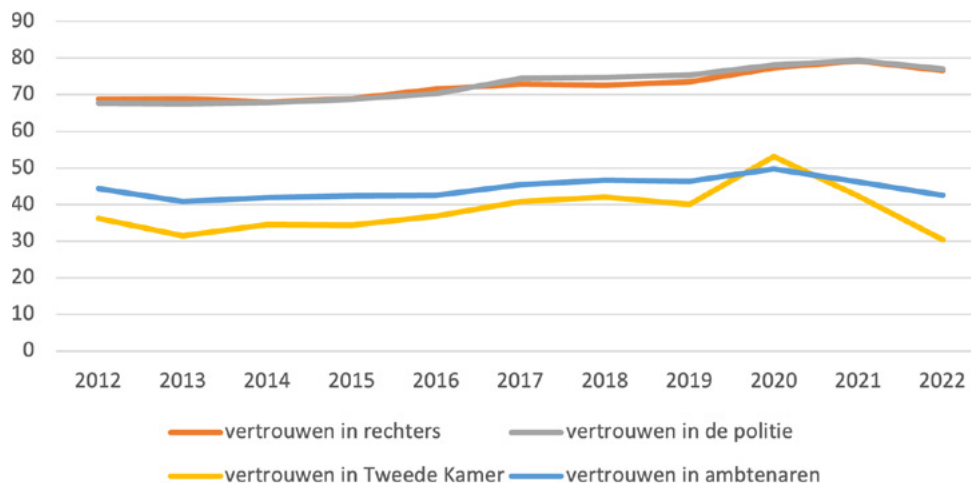
Bronnen

- Besselink, L. (2018). De constitutioneel meer legitieme manier van toetsing: Urgenda voor het Hof Den Haag. *Nederlands Juristenblad*, 93(41), p. 3078-3082. hdl.handle.net/11245.1/5a70493a-1d9b-4ee1-8bc7-2c7c7545a35e
- Bovens, M. & Wille, A. (2008). Politiek vertrouwen langs de meetlat. *Socialisme en Democratie*, 65(10), 32-43. dspace.library.uu.nl/handle/1874/34996
- CBS. (2022). *Vertrouwen in mensen en in organisaties; persoonskenmerken, 2012-2021* [Dataset]. www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/82378NED
- Den Ridder, J., Hartman, C., & Miltenburg, E. (2023). *Burgerperspectieven bericht 2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Geurkink, B., Miltenburg, E., Den Ridder, J., & SCP. (2023). *Burgerperspectieven extra verkiezingsbericht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herreveld, F. (2022, Augustus 11). *Waarom sommige economen zich niet met fiscale rechtsbescherming moeten bemoeien*. The Floris. www.thefloris.nl/ opinie/ waarom-sommige-economen-zich-niet-met-fiscale-rechtsbescherming-moeten-bemoeien
- Miltenburg, E., Geurkink, B., & Den Ridder, J. (2023). *Burgerperspectieven bericht 3*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- OESO. (2022). *Building trust to reinforce democracy: Main findings from the 2021 OECD survey on drivers of trust in public institutions*. Paris: OECD Publishing. doi.org/10.1787/b407f99c-en.

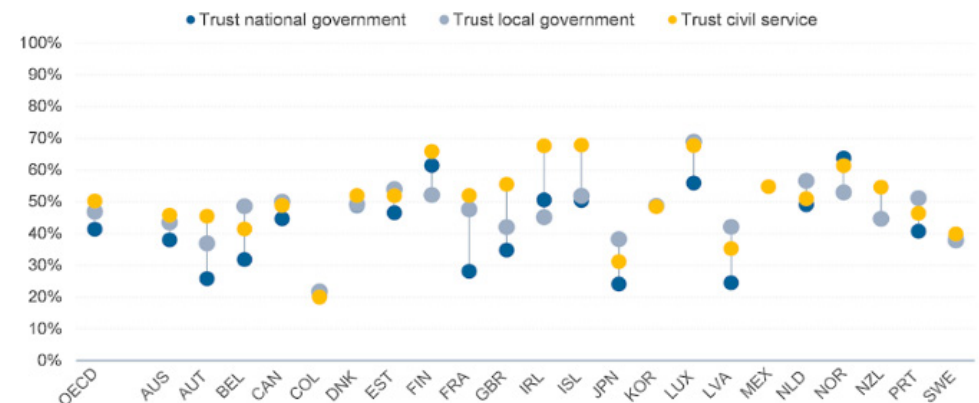
- Remkes, J.W. & Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans: eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel*. Amsterdam: Boom zoek.officiëlebevestigingen.nl/blg-867564.pdf
- Steur, B., & Hornis, W. (2023). *Crisis in de polder: Handelingsperspectieven voor een overheid in permanente crisismodus*. Den Haag: BZK directie KIEM www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2023/04/26/index
- Van Dijk, J.H., & Ziesemer, V. (2023). *Policy Paper: begrotingsbeleid toekomstig kabinet*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/policypaperbegrotingsbeleid
- Van Nieuwstadt, M. (2019, December 3). *Nederlandse Pisa-scores zakken weg*. Algemene onderwijsbond. www.aob.nl/actueel/artikelen/nederlandse-pisa-scores-zakken-weg

1.1 Kwaliteit van instituties

› Vertrouwen neemt niet over de hele linie af, en is internationaal gemiddeld.

Figuur 5. **Vertrouwen in instituties (%)**. Bron: CBS.

Figuur 6. Aandeel van de respondenten dat aangeeft **vertrouwen te hebben in verschillende overheidsinstellingen**, antwoorden 6-10 op een 10 puntsschaal, 2021. Bron: OESO.

Hoofdttekst (uit burgerperspectieven 2023)

Stemming over het land blijft somber in maanden voor val kabinet-Rutte IV

In de winter van 2022/2023 vindt 56% dat het de verkeerde kant opgaat met Nederland en 59% verwacht een economische verslechtering. Het vertrouwen in de politiek blijft laag in vergelijking met de afgelopen vijftien jaar. 43% geeft een voldoende voor vertrouwen aan de Tweede Kamer en 42% aan de regering. De meerderheid (66%) is wel (redelijk) tevreden met het functioneren van de democratie.

De meest genoemde reden voor deze somberheid over het land en de politiek is dat Nederland met veel grote problemen te maken heeft die de politiek in de ogen van mensen niet oplost. Veelgenoemde problemen zijn stijgende prijzen en groeiende inkomensverschillen, de manier waarop we met elkaar samenleven, immigratie, het tekort aan betaalbare woningen, klimaat en stikstof.

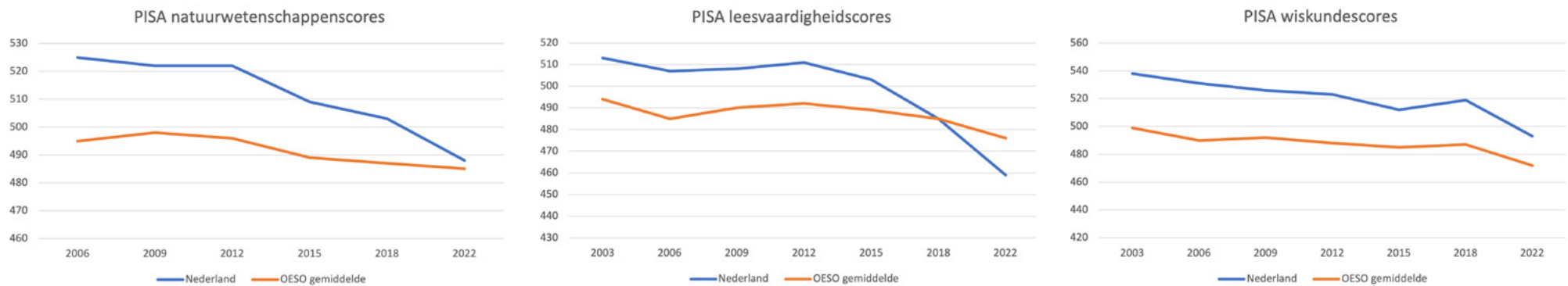
Bronnen

- Besselink, L. (2018). De constitutioneel meer legitieme manier van toetsing: Urgenda voor het Hof Den Haag. *Nederlands Juristenblad*, 93(41), p. 3078-3082. hdl.handle.net/11245.1/5a70493a-1d9b-4ee1-8bc7-2c7c7545a35e
- Bovens, M. & Wille, A. (2008). Politiek vertrouwen langs de meetlat. *Socialisme en Democratie*, 65(10), 32-43. dspace.library.uu.nl/handle/1874/34996
- CBS. (2022). *Vertrouwen in mensen en in organisaties; persoonskenmerken, 2012-2021* [Dataset]. www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/82378NED
- Den Ridder, J., Hartman, C., & Miltenburg, E. (2023). *Burgerperspectieven bericht 2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Geurkink, B., Miltenburg, E., Den Ridder, J., & SCP. (2023). *Burgerperspectieven extra verkiezingsbericht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herreveld, F. (2022, Augustus 11). *Waarom sommige economen zich niet met fiscale rechtsbescherming moeten bemoeien*. The Floris. www.thefloris.nl/opinie/waarom-sommige-economen-zich-niet-met-fiscale-rechtsbescherming-moeten-bemoeien
- Miltenburg, E., Geurkink, B., & Den Ridder, J. (2023). *Burgerperspectieven bericht 3*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- OESO. (2022). *Building trust to reinforce democracy: Main findings from the 2021 OECD survey on drivers of trust in public institutions*. Paris: OECD Publishing. doi.org/10.1787/b407f99c-en.
- Remkes, J.W. & Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans: eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel*. Amsterdam: Boom zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-867564.pdf
- Steur, B., & Hornis, W. (2023). *Crisis in de polder: Handelingsperspectieven voor een overheid in permanente crisismodus*. Den Haag: BZK directie KIEM www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2023/04/26/index
- Van Dijk, J.H., & Ziesemer, V. (2023). *Policy Paper: begrotingsbeleid toekomstig kabinet*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/policypaperbegrotingsbeleid
- Van Nieuwstadt, M. (2019, December 3). *Nederlandse Pisa-scores zakken weg*. Algemene onderwijsbond. www.aob.nl/actueel/artikelen/nederlandse-pisa-scores-zakken-weg

1.2 Onderwijsniveau

- › Sinds 2003 vertonen de Nederlandse schoolprestaties in alle vakken voortdurend een dalende trend (AOB, 2019).

Figuur 7. Natuurwetenschappen, leesvaardigheid en wiskundescores NL en OESO gemiddelde. OESO.

Toelichting

PISA-scores (zorgen)

Sinds de deelname in 2003 vertonen de schoolprestaties in alle vakken voortdurend een dalende trend (AOB, 2019). Dit is een indicatie dat het positieve effect van democratie op onderwijs en daarmee op economische groei verzwakt.

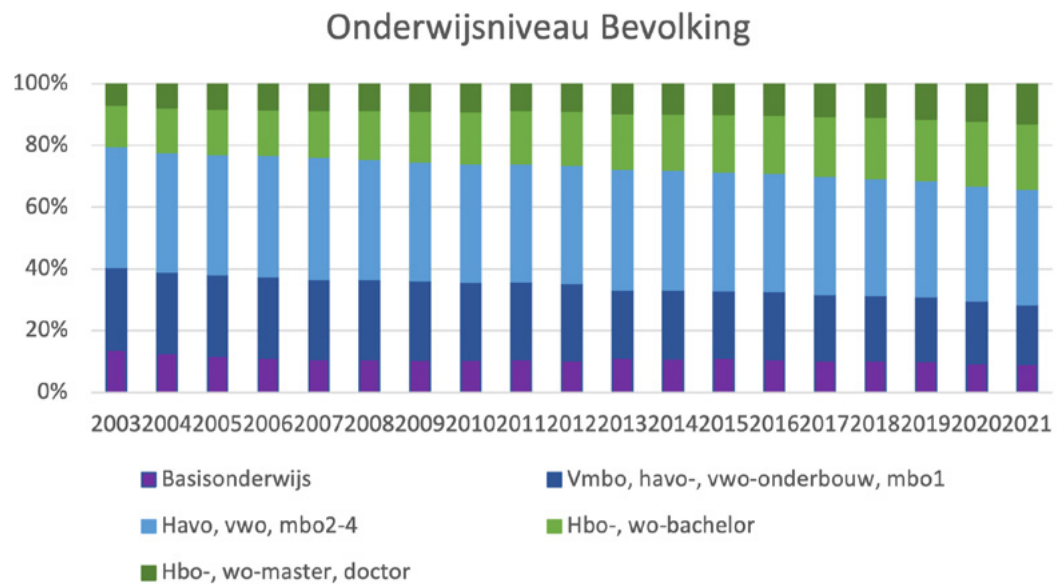
Gemiddeld opleidingsniveau Nederland (plus)

Stijgend opleidingsniveau van de beroepsbevolking waardoor men beter is toegerust op economische veranderingen en internationale concurrentie. Mogelijk een min via meritocratie (Sandel, 2021).

Wetenschappelijke bronnen

- OESO. (2023). PISA. www.oecd.org/pisa
- Sandel, M.J. (2021). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Penguin Books.
- Van Nieuwstadt, M. (2019, December 3). *Nederlandse Pisa-scores zakken weg*. Algemene onderwijsbond. www.aob.nl/actueel/artikelen/nederlandse-pisa-scores-zakken-weg

1.2 Onderwijsniveau

Figuur 8. Onderwijsniveau van mensen tussen 15 en 90 jaar. CBS.

Toelichting

PISA-scores (zorgen)

Sinds de deelname in 2003 vertonen de schoolprestaties in alle vakken voortdurend een dalende trend (AOB, 2019). Dit is een indicatie dat het positieve effect van democratie op onderwijs en daarmee op economische groei verzwakt.

Gemiddeld opleidingsniveau Nederland (plus)

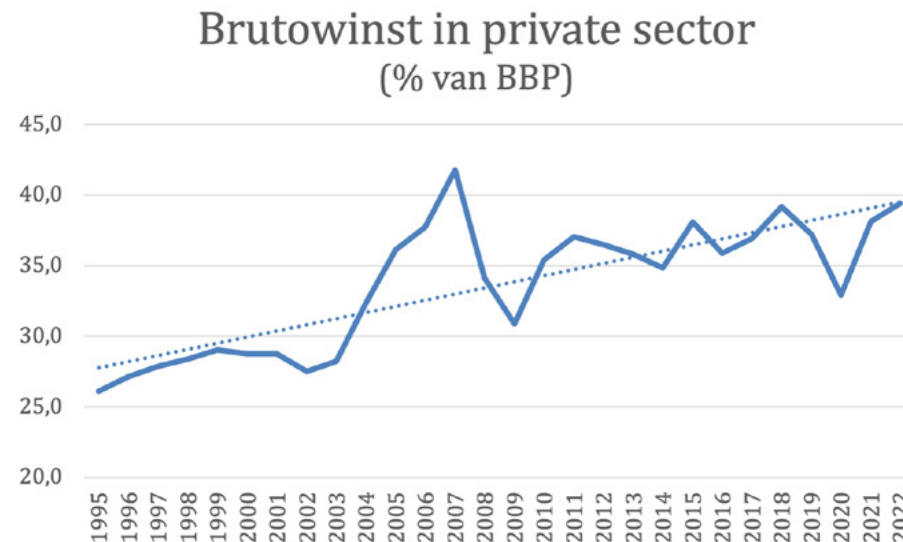
Stijgend opleidingsniveau van de beroepsbevolking waardoor men beter is toegerust op economische veranderingen en internationale concurrentie. Mogelijk een min via meritocratie (Sandel, 2021).

Wetenschappelijke bronnen

- CBS. (2022). Bevolking; hoogstbehaald onderwijsniveau en onderwijsrichting, 2003-2022. www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/85184NED
- Sandel, M.J. (2021). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Penguin Books.
- SCP. (2020). De sociale staat van Nederland. digitaal.scp.nl/ssn2020
- Van Nieuwstadt, M. (2019, December 3). *Nederlandse Pisa-scores zakken weg*. Algemene onderwijsbond. www.aob.nl/actueel/artikelen/nederlandse-pisa-scores-zakken-weg

1.3 Pluralisme tegen economische machtsconcentraties

- › Pluralisme tegen economische machtsconcentratie leidt tot innovatie.
- › In Nederland is de brutowinst in de private sector als % van het BBP aan het toenemen, wat duidt op economische machtsconcentratie.

Figuur 9. Brutowinst in private sector in procent van BBP. Data: CBS.

Toelichting

Informatie grafiek: De Brutowinst in de private sector is de exploitatieoverschot + inkomen uit vermogen (rente, dividenden, etc.) - betaalde rente. Met andere woorden, dit omvat de operationele winsten (bruto exploitatieoverschot) van de bedrijven plus de inkomsten uit vermogen.

Mechanisme

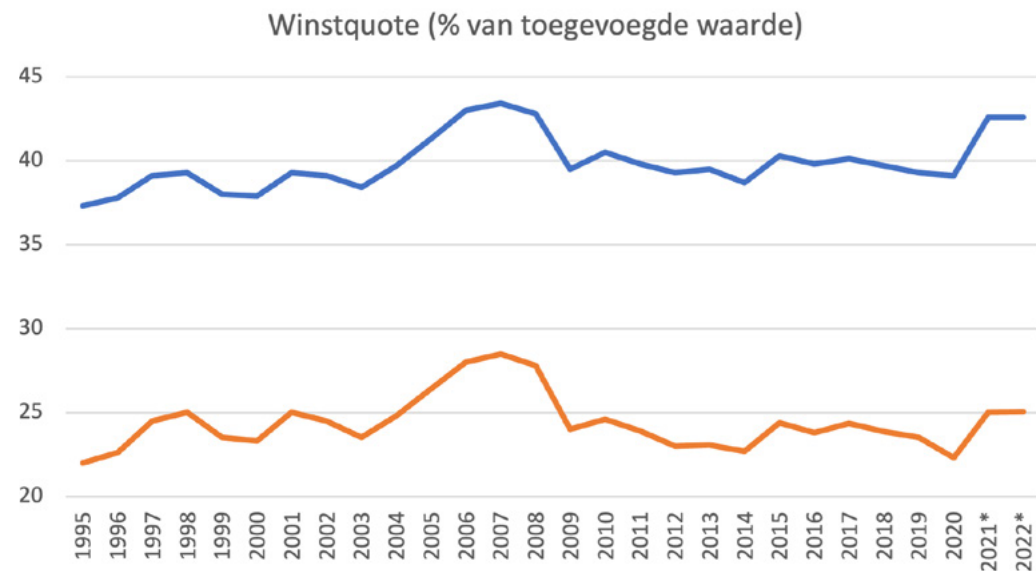
Democratische besluitvorming kan de concentratie van economische macht beperken, wat leidt tot meer gelijke uitkomsten en de kans voor iedereen om deel te nemen aan de economie. Dit maakt het mogelijk voor nieuwe bedrijven om de markt te betreden, wat leidt tot meer concurrentie en een meer gediversifieerde bedrijfsomgeving. In Nederland zijn de bedrijfswinsten (in termen van het BBP) de afgelopen 30 jaar gestaag toegenomen, wat wijst op een concentratie van economische macht.

Bronnen

- CBS. (2023). *Kerngegevens sectoren; nationale rekeningen* [Dataset]. opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84097NED/table

1.3 Pluralisme tegen economische machtsconcentraties

- › De brutowinstquote is aan het toenemen terwijl de nettowinstquote relatief constant is.

Figuur 10. Winstquote van de niet-financiële sector. Data: SEO economisch onderzoek, CBS.

Toelichting

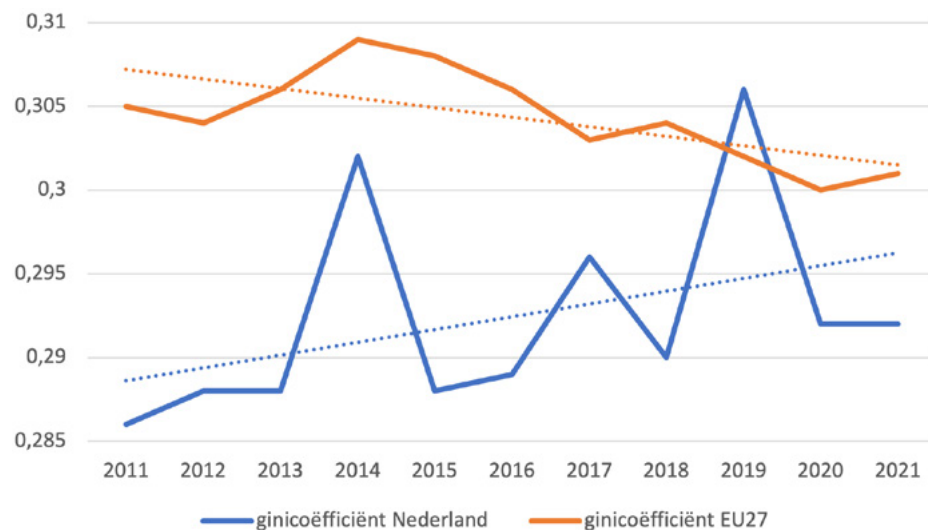
De winstquote is de verhouding tussen het netto exploitatieoverschot van de niet-financiële vennootschappen en de bruto toegevoegde waarde van deze sector. De winstquote is daarmee een maatstaf voor de operationele winst van bedrijven uit Nederlandse activiteiten. Het verschil tussen de bruto en nettowinstquote is dat de brutowinstquote niet verminderd is met het verbruik van vaste activa.

Bronnen grafiek

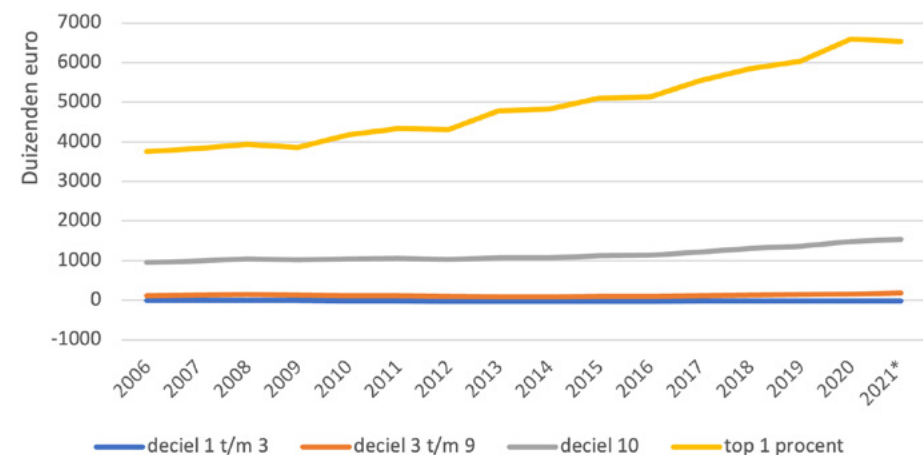
- Gebaseerd op : Ter Weel, B., Witteman, J., & Stäbler, D. (2023). *Loonontwikkeling en AIQ in Nederland*. SEO economisch onderzoek. www.seo.nl/publicaties/loonontwikkeling-en-aiq-in-nederland
- CBS. (2023). *Kerngegevens sectoren; nationale rekeningen*. StatLine - Kerngegevens sectoren; nationale rekeningen (cbs.nl)

1.3 Herverdeling

- › Kleine stijging inkomensongelijkheid, maar het meeste valt te zeggen over vermogensongelijkheid.

Figuur 11. **Ginicoëfficiënt Inkomen.** De stippellijnen tonen de trend van de respectieve variabele. Data: CBS, Eurostat.

Figuur 12. **Ontwikkeling vermogen,** decielen en top 1 procent. Data: CBS.

Hoofdttekst

Een optimaal getal voor vermogen of de vermogensverdeling valt economisch niet te geven en moreel te betwisten. Een te hoge concentratie van vermogen en een te scheve verdeling van vermogen zijn evenwel economisch schadelijk. Uit de literatuur komt naar voren dat een te grote vermogensongelijkheid negatieve effecten heeft op de economie en de maatschappij als geheel. Een te hoge concentratie van vermogen bij een kleine groep huishoudens kan leiden tot economische en politieke macht. De opbouw van vermogen wordt beïnvloed door overheidsbeleid, macro-economische ontwikkelingen en zelfversterkende effecten, waaronder iemands startpositie (zoals waar je wieg staat), de inkomenssituatie en arbeidsmarktpositie. Door de zelfversterkende effecten wordt een scheve vermogensverdeling uit zichzelf schever. Daarbij profiteert de top van de vermogensverdeling het meest van de zelfversterkende fenomenen. Zij hebben ook het meeste voordeel gehad van het gunstige effect van de langjarige trend van dalende rentes op aandelenkoersen, huizenprijzen en waarderingen in het algemeen.

Toelichting

Er ligt meer onder de motorkap van ongelijkheid. Groeiende gelijkheid de afgelopen 40 jaar is te danken aan dat vrouwen meer zijn gaan werken. Daar onderliggend is de ongelijkheid in inkomens van mannen juist toegenomen. Nu de toenemende participatie van vrouwen afneemt, komt het daadwerkelijke plaatje van inkomensongelijkheid weer naar boven (Bron NRC artikel, publicatie “Stille wateren hebben diepe gronden”)

De top 1% van de vermogensverdeling is een opmerkelijke groep. Zij wijken qua vermogenssamenstelling af van alle andere huishoudens in de vermogensverdeling. De top 1% bezit 26% van het totale vermogen van Nederlandse huishoudens tegenover een kwart van de Nederlandse huishoudens die gemiddeld genomen een netto negatief vermogen hebben (schuld) zoals te zien in onderstaande figuur. De vermogenssamenstelling van de top 1% wijkt ook af van andere huishoudens vanwege de hoge concentratie van aanmerkelijk belang (=box 2 vermogen): de top 1% bezit 75% van het totale aanmerkelijke belang in Nederland. Het aanmerkelijk belang vormt voor deze groep huishoudens 60% van hun totaalvermogen. De samenstelling van het inkomen van de top 1% wijkt ook significant af van de rest van de Nederlandse huishoudens. Waar de meeste Nederlanders hun inkomen vooral verkrijgen uit arbeid, bestaat het inkomen van de top 1% daarnaast

voor een aanzienlijk deel uit (ingehouden) winst uit aanmerkelijk belang en ander inkomen uit vermogen.

Bronnen

- CBS. (2023). *Vermogen van huishoudens; huishoudenskenmerken, vermogensklassen* [Dataset]. opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/83835NED/table?ts=1701177611977
- CBS. (2023). *Ongelijkheid in inkomen en vermogen; huishoudens* [Dataset]. www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/84476NED?dl=5C4C2
- Eurostat. (2018). *Minimum wages as a proportion of median gross earnings, (%)* [Grafiek]. ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Minimum_wage_statistics

1.3 Herverdeling

Onevenwichtige belastingdruk naar bron, overdrachten en vermogensvormen geeft zorgen over functioneren van herverdeling in Nederland.

Figuur 13. Infographic vermogensverdeling Nederland. Bron: IBO Vermogensongelijkheid.

Hoofdttekst

Een optimaal getal voor vermogen of de vermogensverdeling valt economisch niet te geven en moreel te betwisten. Een te hoge concentratie van vermogen en een te scheve verdeling van vermogen zijn evenwel economisch schadelijk. Uit de literatuur komt naar voren dat een te grote vermogensongelijkheid negatieve effecten heeft op de economie en de maatschappij als geheel. Een te hoge concentratie van vermogen bij een kleine groep huishoudens kan leiden tot economische en politieke macht. De opbouw van vermogen wordt beïnvloed door overheidsbeleid, macro-economische ontwikkelingen en zelfversterkende effecten, waaronder iemands startpositie (zoals waar je wieg staat), de inkomenssituatie en arbeidsmarktpositie. Door de zelfversterkende effecten wordt een scheve vermogensverdeling uit zichzelf schever. Daarbij profiteert de top van de vermogensverdeling het meest van de zelfversterkende fenomenen. Zij hebben ook het meeste voordeel gehad van het gunstige effect van de langjarige trend van dalende rentes op aandelenkoersen, huizenprijzen en waarderingen in het algemeen.

Toelichting

De top 1% van de vermogensverdeling is een opmerkelijke groep. Zij wijken qua vermogenssamenstelling af van alle andere huishoudens in de vermogensverdeling. De top 1% bezit 26% van het totale vermogen van Nederlandse huishoudens tegenover een kwart van de Nederlandse huishoudens die gemiddeld genomen een netto negatief vermogen hebben (schuld) zoals te zien in onderstaande figuur. De vermogenssamenstelling van de top 1% wijkt ook af van andere huishoudens vanwege de hoge concentratie van aanmerkelijk belang (=box 2 vermogen): de top 1% bezit 75% van het totale aanmerkelijke belang in Nederland. Het aanmerkelijk belang vormt voor deze groep huishoudens 60% van hun totaalvermogen. De samenstelling van het inkomen van de top 1% wijkt ook significant af van de rest van de Nederlandse huishoudens. Waar de meeste Nederlanders hun inkomen vooral verkrijgen uit arbeid, bestaat het inkomen van de top 1% daarnaast voor een aanzienlijk deel uit (ingehouden) winst uit aanmerkelijk belang en ander inkomen uit vermogen.

De opbouw van vermogen wordt beïnvloed door overheidsbeleid, macro-economische ontwikkelingen en zelfversterkende effecten, waaronder iemands startpositie (zoals waar je wieg staat), de inkomenssituatie en arbeidsmarktpositie. Door de zelfversterkende

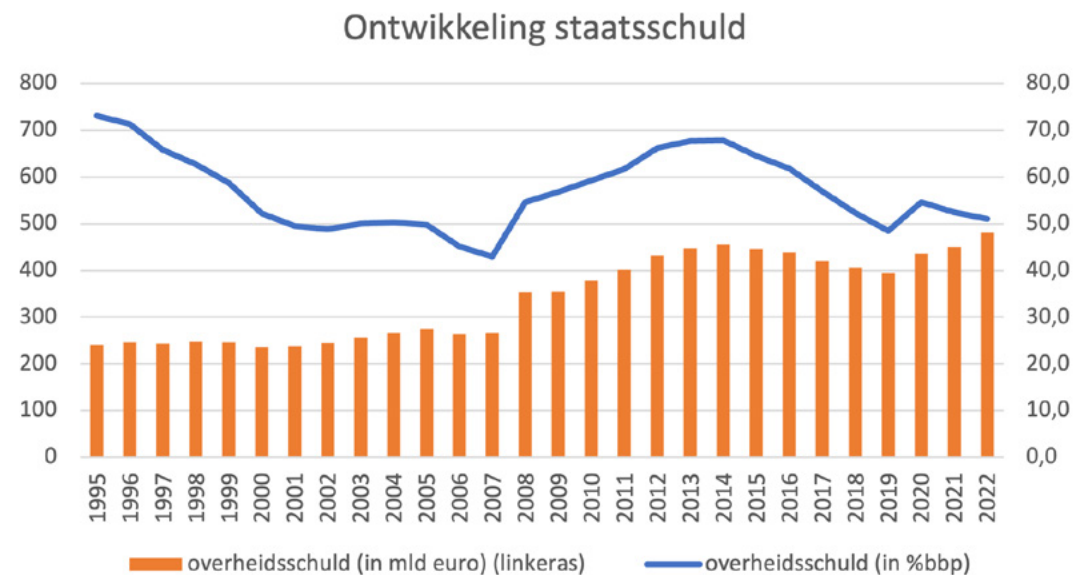
effecten wordt een scheve vermogensverdeling uit zichzelf schever. Daarbij profiteert de top van de vermogensverdeling het meest van de zelfversterkende fenomenen. Zij hebben ook het meeste voordeel gehad van het gunstige effect van de langjarige trend van dalende rentes op aandelenkoersen, huizenprijzen en waarderingen in het algemeen.

Bronnen

- Ministerie van Financiën. (2022a). IBO Vermogensverdeling – *Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling*. Rijksoverheid. www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/07/08/ibo-vermogensverdeling-5-juli-2022
- Ministerie van Financiën (2022b). *Bijlage 16 Infographic vermogen en vermogensverdeling* (CBS). Rijksoverheid. open.overheid.nl/documenten/ronl-6617b2947d3f2cfdd60ddf89cc91f456f179df11/pdf

1.4 Weerbaarheid externe schokken

- › De lage staatschuld in Nederland zorgt voor een relatief grote weerbaarheid voor externe schokken.

Figuur 14. Ontwikkeling staatsschuld, in miljarden euro's en %bbp. Data: CBS.

Toelichting

De lage staatschuld in Nederland zorgt voor een relatief grote weerbaarheid tegen externe schokken. Zowel bij de coronacrisis als de energiecrisis konden snel financiële middelen worden ingezet, waardoor tijdelijke vraaguitval niet heeft geleid tot structureel lagere groei.

Bronnen

- CBS. (2023). Saldo en schuld overheidssectoren [Dataset]. www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/84118NED

(2) Democratie vermindert economische groei

Wetenschappelijke literatuur	Situatie in Nederland
1. Trage besluitvorming en aanpassingsvermogen, focus op korte termijn doelen (Ghardallou & Sridi, 2020). 2. Vraag naar consumptie nu boven investeringen voor de toekomst (Huntington, 1968; Huntington & Dominguez, 1975; HAGA 2015). 3. Herverdeling kan door een deel van de samenleving gezien worden als ondermijning van eigendomsrecht (bijv., Bahgwati, 1982; Krueger, 1974; Acemoglu & Robinson, 2006; Boix & Stokes, 2003). 4. Democratie is kwetsbaar voor populisme. Landen waar populisme toeneemt hebben 10-15 jaar na dato circa 15% lagere economische groei (Funke, Schularick & Trebesch, 2023).	1. Regeringsbeleid focust op werkelijkheid van alledag, gebonden aan één tijdshorizon (WRR, 2023). 2. Bezuinigen op lange termijn investeringen voor kortetermijnwinst (Zettelmeyer, 2023). Economisch beleid te weinig gericht op loskrijgen private financiering voor grote maatschappelijke opgaven. 3. Beleid als inbreuk op eigendomsrecht. Voorbeeld Nederlandse boeren, fossiele bedrijven, voorstellen aanpak vermogensongelijkheid. 4. Opkomst populisme (verkiezingsuitslagen nov 2023).

Hoofddekt

Uitkomsten van de democratie komen niet altijd ten goede aan economische groei en ontwikkeling. Een voorbeeld is de focus op kortetermijndoelen van beleid, wat ook in Nederland te zien is. De WRR noemt dat regeringsbeleid vooral wordt bepaald door de ervaringen van alledag, wat in contrast staat met lange termijn maatschappelijke opgaven waar de overheid voor staat. Verder wordt begrotingsbeleid beïnvloed door het democratisch proces, waardoor langetermijninvesteringen worden omgebogen. Ook zien we weerstand uit de samenleving wanneer beleid wil inbreken op het eigendomsrecht (zoals uitkopen boeren). Daarnaast kan opkomend populisme ook in Nederland economische groei negatief beïnvloeden.

Toelichting

De ontwikkeling van samenhangend langetermijnbeleid is moeilijk in een democratie. Een essay van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (2023) gaat hierop in en noemt het belang van een kennisinfrastructuur gericht op de lange termijn. Regeringsbeleid in Nederland wordt vooral bepaald door de ervaringen van alledag, wat in contrast staat met lange termijn maatschappelijke opgaven waar de overheid voor staat. Dit beleid tast de lange-termijn economische ontwikkeling hiermee aan.

Langetermijnprojecten worden omgebogen om korte termijn winst te boeken. Dit is onder druk van budgetplaatjes voor de kiezers (denk aan de retoriek achter de 'political budget cycles' (dia 10)). Deze ombuigingen verbeteren het begrotingstekort op de korte termijn, maar schaden economische groei en ontwikkeling op de lange termijn. Een voorbeeld hiervan is het ombuigen van investeringsfondsen (zoals het NGF) door de meeste partijprogramma's die zijn doorgerekend door het CPB (2023). Dit beleid tast de lange termijn economische ontwikkeling aan.

Uit de samenleving kan weerstand komen wanneer beleid wil inbreken op eigendomsrecht. Denk hierbij aan het wel of niet uitkopen van Nederlandse boeren, het reguleren van fossiele bedrijven of het belasten van vermogen. Het ondermijnen van eigendomsrecht kan de prikkel tot innovatie wegnemen, wat economische groei vermindert.

Wetenschappelijke bronnen:

Doorvertaling naar Nederland

- Ballin, E.H. (2023). *Tijd en ruimte voor beleid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- CPB. (2023). *Keuzes in Kaart 2025-2028*. Den Haag: Centraal Planbureau. www.cpb.nl/keuzes-in-kaart-2025-2028
- CBS. (2019, Juni). *Welvaart in Nederland: 8.2 Vermogensongelijkheid*. longreads.cbs.nl/welvaartinederland-2019/ongelijkheid-in-inkomen-en-vermogen/
- De Lange, R., & Jongsma, M. (2023, December 3). *Econoom Coen Teulings: 'Wat Reagan, Thatcher en Lubbers hebben gedaan was gewoon goed'*. Financieel dagblad. fd.nl/samenleving/1498478/econoom-coen-teulings-wat-reagan-thatcher-en-lubbers-hebben-gedaan-was-gewoon-goed
- NRC. (2023, November 22). Dit zijn de uitslag en opkomst van de Tweede Kamerverkiezingen in jouw gemeente. www.nrc.nl/nieuws/2023/11/22/verkiezingsuitslagen-2023-a4181121

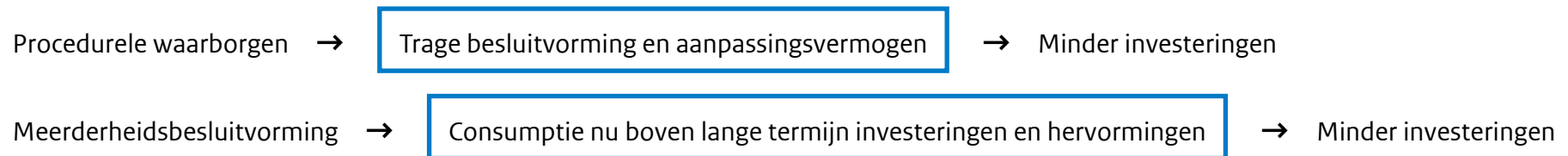
Wetenschappelijke literatuur

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2006). *Economic origins of dictatorship and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Bhagwati, J. (1982). Directly unproductive, profit seeking DUP activities. *Journal of Political Economy*, 90(5), 988-1002. www.jstor.org/stable/1837129
- Boix, C., & Stokes, S. (2003). Endogenous Democratization. *World Politics*, 55(4), 517-549. doi:10.1353/wp.2003.0019
- Funke, M., Schularick, M., & Trebesch, C. (2023). Populist leaders and the economy. *American Economic Review*, 113(12), 3249-3288. DOI: 10.1257/aer.20202045
- Ghardallou, W., Sridi, D. (2020). Democracy and economic growth : A literature review. *Journal of the Knowledge Economy*, 11, 982-1002. doi.org/10.1007/s13132-019-00594-4
- Haga, M. (2015). On Central Bank Independence and Political Cycles. *Journal of Applied Economics*, 18(2), 267-295. [doi.org/10.1016/S1514-0326\(15\)30012-X](http://doi.org/10.1016/S1514-0326(15)30012-X)
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press.

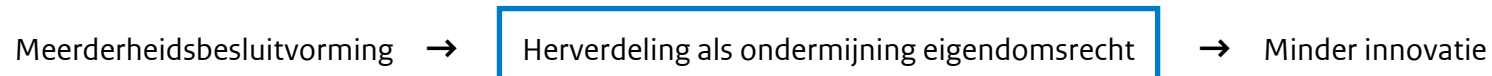
- Huntington, S.P., & Dominguez, J.I. (1975). Political Development. In F.I. Greenstein & N.W. Polsby (Eds.), *Handbook of Political Science* (pp. 1-114). Boston: Addison-Wesley.
- Krueger, A.O. (1974). *The political economy of the rent-seeking society*. *American Economic Review*, 64(3), 291-303. www.jstor.org/stable/1808883
- Zettelmeyer, J. (2023, November 16). *How to green the EU's fiscal framework* [Lezing]. CPB. www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB%20lecture%202023%20Zettelmeyer.pdf

(2) Democratie vermindert economische groei: signalen Nederland

1. Investerings

2. Herverdeling als ondermijning eigendomsrecht

Toelichting

Investeringsen

Ontwikkeling van samenhangend langetermijnbeleid is moeilijk in een democratie. Een essay van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (2023) gaat hierop in en benadrukt het belang van een kennisinfrastructuur gericht op de lange termijn. Regeringsbeleid in Nederland wordt vooral bepaald door de ervaringen van alledag, wat in contrast staat met lange termijn maatschappelijke opgaven waar de overheid voor staat. Dit beleid tast de lange-termijn economische ontwikkeling aan.

Langetermijnprojecten worden omgebogen om korte termijn winst te boeken. Dit gebeurt onder druk van budgetplaatjes voor de kiezers (denk aan de retoriek achter de 'political budget cycles'). Deze ombuigingen verbeteren het begrotingstekort op de korte termijn, maar schaden economische groei en ontwikkeling op de lange termijn. Een voorbeeld hiervan is het ombuigen van investeringsfondsen (zoals het NGF) door de meeste partijprogramma's die zijn doorgerekend door het CPB (2023). Dit beleid tast de lange-termijn economische ontwikkeling aan.

Innovatie

Uit de samenleving kan weerstand komen wanneer beleid wil ingrijpen op eigendomsrecht. Denk hierbij aan het wel of niet uitkopen van Nederlandse boeren, het reguleren van fossiele bedrijven of het belasten van vermogen. Het ondermijnen van eigendomsrecht kan de prikkel tot innovatie wegnemen, wat economische groei vermindert.

Bronnen

- Ballin, E.H. (2023). *Tijd en ruimte voor beleid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- CPB. (2023). *Keuzes in Kaart 2025-2028*. Den Haag: Centraal Planbureau. www.cpb.nl/keuzes-in-kaart-2025-2028

2.1 Trage besluitvorming en aanpassingsvermogen

- › Regeringsbeleid wordt bepaald door ervaringen van alledag, in contrast met de langetermijn maatschappelijke opgaven waar de overheid voor staat (WRR, 2023).

Hoofdtypekst

Uitkomsten van de democratie komen niet altijd ten goede aan economische groei en ontwikkeling. Een voorbeeld hiervan is de focus op kortetermijndoelen van beleid, wat ook in Nederland te zien is. De WRR merkt op dat regeringsbeleid vooral wordt bepaald door de dagelijkse ervaringen, wat in contrast staat met de lange termijn maatschappelijke opgaven waarvoor de overheid staat. Verder wordt het begrotingsbeleid beïnvloed door het democratisch proces, waardoor langetermijninvesteringen worden omgebogen.

Toelichting

Het ontwikkelen van samenhangend langetermijnbeleid is moeilijk in een democratie. Een essay van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (2023) gaat hier op in en benadrukt het belang van een kennisinfrastructuur gericht op de lange termijn. Regeringsbeleid in Nederland wordt vooral bepaald door de dagelijkse ervaringen, wat in contrast staat met de lange termijn maatschappelijke opgaven waarvoor de overheid staat. Dit beleid tast daarmee de lange-termijn economische ontwikkeling aan.

Zowel in Nederland als in Europa zijn de investeringen door de overheid na de financiële crisis afgenomen. Zoals in de CPB-lezing van 2023 is aangetoond, komt dit doordat de politiek bij bezuinigingen eerder investeringen terugschroeft dan consumptieve uitgaven.

Bronnen

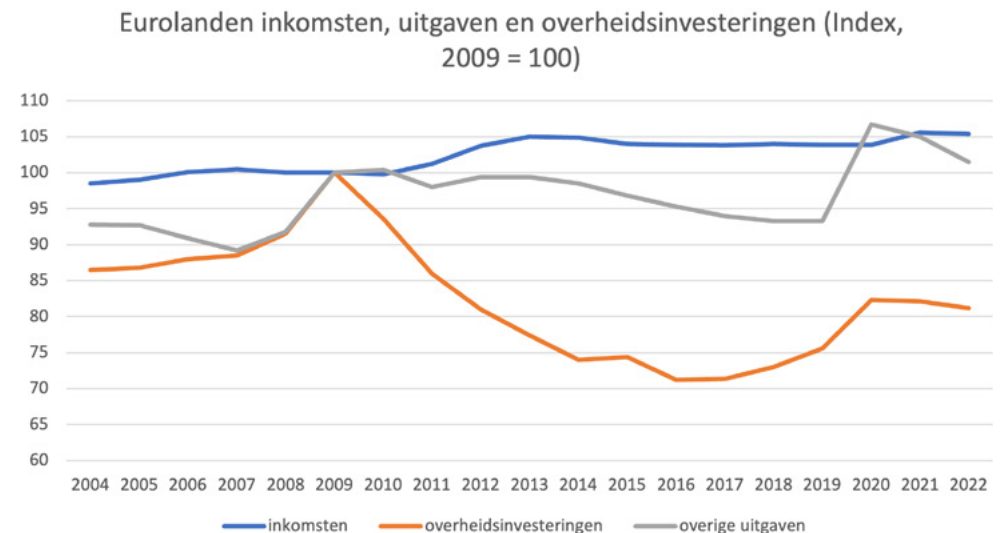
- Ballin, E.H. (2023). *Tijd en ruimte voor beleid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- CPB. (2023). *Keuzes in Kaart 2025-2028*. Den Haag: Centraal Planbureau. www.cpb.nl/keuzes-in-kaart-2025-2028
- CBS. (2019, Juni). *Welvaart in Nederland: 8.2 Vermogensongelijkheid*. longreads.cbs.nl/welvaartin nederland-2019/ongelijkheid-in-inkomen-en-vermogen
- De Lange, R., & Jongsma, M. (2023, December 3). *Econoom Coen Teulings: 'Wat Reagan, Thatcher en Lubbers hebben gedaan was gewoon goed'*. Financieel dagblad. fd.nl/samenleving/1498478/econoom-coen-teulings-wat-reagan-thatcher-en-lubbers-hebben-gedaan-was-gewoon-goed
- CBS. (2023). *Bruto investeringen in vaste activa; bestemming, nationale rekeningen* [Dataset]. opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84090NED/table
- Zettermeyer, J. (2023, November 16). *How to green the EU's fiscal framework* [Lezing]. CPB. www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB%20lecture%202023%20Zettermeyer.pdf

2.1 Consumptie nu boven lange termijn investeringen en hervormingen

- › Kortetermijnvisie zorgt voor structureel lage overheidsinvesteringen.

Figuur 15. Bruto investeringen in vaste activa door overheid. CBS.

Figuur 16. Eurolanden inkomsten, uitgaven en overheidsinvesteringen. Gebaseerd op Zettelmeyer (2023).

Hoofdstuk

Zowel in Nederland als in Europa zijn de investeringen door de overheid na de financiële crisis afgenomen. Zoals in de CPB-lecture 2023 is aangetoond komt dit doordat de politiek bij bezuinigingen eerder investeringen terugschroeft dan consumptieve uitgaven.

Volgens een analyse van de Rabobank wordt er te weinig aandacht besteed aan investeringen in bijvoorbeeld Research & Development en Onderwijs. Dit schaadt de arbeidsproductiviteitsontwikkeling en het toekomstige groeipotentieel van de Nederlandse economie. Om de waarde van investeringen aan te tonen, laat de analyse zien dat elke geïnvesteerde euro uit twee huidige investeringsfondsen, het Nationaal Groeifonds (NGF) en het Fonds voor Onderzoek en Wetenschap (FOW), tot 2040 5,80 euro bbp-rendement oplevert (Erken & van Es, 2024).

Toelichting

Zowel in Nederland als in Europa zijn de investeringen door de overheid na de financiële crisis afgenomen. Zoals in de CPB-lecture 2023 is aangetoond komt dit doordat de politiek bij bezuinigingen eerder investeringen terugschroeft dan consumptieve uitgaven.

Bronnen

- CBS. (2023). *Bruto investeringen in vaste activa; bestemming, nationale rekeningen* [Dataset]. opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84090NED/table
- Zettelmeyer, J. (2023, November 16). *How to green the EU's fiscal framework* [Lezing]. CPB. www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB%20lecture%202023%20Zettelmeyer.pdf
- Erken, H., van Es, F. (2024). Investeringen moeten prominenter op de politieke agenda. Rabobank. [Investeringsfondsen moeten prominenter op de politieke agenda - Rabobank](#)

2.2 Herverdeling als ondermijning eigendomsrecht

- › Het ondermijnen van eigendomsrecht kan de prikkel tot innovatie wegnemen.

Toelichting

Uit de samenleving kan weerstand komen wanneer beleid wil inbreken op eigendomsrecht. Denk hierbij aan het wel of niet uitkopen van Nederlandse boeren, het reguleren van fossiele bedrijven of belasten van vermogen. Het ondermijnen van eigendomsrecht kan de prikkel tot innovatie wegnemen, wat economische groei vermindert.

(3) Economische groei versterkt democratie

Wetenschappelijke literatuur	Situatie in Nederland
1. Belofte tot lotsverbetering 1. Belofte van sociale mobiliteit en economische emancipatie als bron van democratische stabiliteit (Sandel, 2021) 2. Vergroot vertrouwen in instituties, dit verbetert de kwaliteit van democratische instituties (bijv., Citrin & Green, 1986; Elinas & Lamprianoun, 2014; Uslaner, 2014; Breitbach et al., 2023) 2. Economische groei vergroot de vraag naar sociaal beleid en sociale en politieke Participatie (Wolf, 2023; Friedman, 2005; Davis & Knauss, 2013) 3. Publieke middelen voor maatschappelijke opgaven (Baarsma, 2022; Swets & Ederveen, 2023) 4. Economische groei leidt tot een win-win mentaliteit i.p.v. nulsomspel denken.	1. Belofte tot lotsverbetering verzwakt • Stagnerende productiviteitsgroei (CPB, 2023) en lage structurele economische groei • Hoge marginale druk in de fiscaliteit (Van Dijk & Van de Ven, 2023) • Risico van een klassenmaatschappij (SCP, 2023a; Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2023; Remkes, 2018) 2. Vertrouwen van de samenleving (SCP, 2023b; Bovens, 2016; Bram Vulpen) 3. Publieke middelen voor maatschappelijke opgaven 4. Hardere strijd om verdeling van de koek, met risico op toenemende polarisatie in de politiek en de samenleving.

Hoofdktekst

We zien wereldwijd een aantal economische ontwikkelingen, die in beperkte mate ook in Nederland negatieve invloeden kunnen hebben op de relatie tussen economische groei en democratie.

Toelichting

Belofte tot lotsverbetering: Er zijn meerdere ontwikkelingen die de belofte tot lotsverbetering in de Nederlandse democratie verzwakken, wat het positieve verband tussen economische groei en democratie ondermijnt. Ten eerste is de productiviteitsgroei in de economie historisch laag. De structurele economische groei (in BBP-termen) daalt in Nederland naar circa 1,1% per jaar in de periode 2025-2028. Hiervan wordt ongeveer 0,9% toegeschreven aan groei in arbeidsproductiviteit en circa 0,2% aan groei van de beroepsbevolking (CPB, 2023). Dit legt druk op de belofte van economische vooruitgang, omdat groei niet vanzelfsprekend is. Ten tweede is er discussie in Nederland over de vraag of meer werken nog wel loont. De hoge marginale druk in de fiscaliteit en het complexe toeslagensysteem maken het voor burgers onduidelijk in hoeverre meer uren werken daadwerkelijk leidt tot significant meer inkomen (Van Dijk en Van de Ven, 2023). Het is moeilijker geworden om via extra werkuren sociale mobiliteit te bereiken, omdat de toename in netto inkomen beperkt blijkt te zijn door de gemiddelde marginale druk (bron n.v.t.). Ten derde is er het risico van een klassenmaatschappij: Er wordt gedebatteerd over de vraag of de vruchten van economische groei wel eerlijk verdeeld worden in de samenleving (meritocratie, winner takes all). Het SCP waarschuwt voor de opkomst van een klassenmaatschappij in Nederland (SCP, 2023a). De brede welvaart is niet gelijk verdeeld, wat leidt tot maatschappelijke onvrede en gevoelens van achterstelling (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2023). Het democratische proces werkt niet voor iedereen even goed (Remkes, 2018). De ontevredenheid over het functioneren van de politiek is in 2023 gestegen naar 62%, wat een grotere stijging is dan in andere EU-lidstaten en tevens de sterkste stijging in de afgelopen 10 jaar (SCP, 2023b). Grotere ongelijkheid volgens Peter Turchin (2023) leidt tot het mechanisme van "elite overproductie". Dit mechanisme ontstaat wanneer er relatief meer rijken ontstaan in de samenleving. Deze rijken willen toegang tot de politiek, maar het aantal politieke posities is beperkt. De strijd om deze posities verhardt, en de drang om de spelregels aan te passen neemt toe. In de VS is dit mechanisme zichtbaar in de toegenomen

campagnebijdrages en de toegang tot media, maar ook in Nederland kan dit effect hebben op de stabiliteit van politieke partijen en het democratische proces, zoals te zien is in de vele afsplitsingen in de Tweede Kamer. Grotere ongelijkheid ondermijnt het vertrouwen van de samenleving in de belofte tot lotsverbetering, wat de democratische stabiliteit verzwakt. De opbouw van vermogen wordt beïnvloed door overheidsbeleid, macro-economische ontwikkelingen en zelfversterkende effecten, zoals de startpositie (waar je geboren wordt), inkomenssituatie en positie op de arbeidsmarkt. Door deze zelfversterkende effecten wordt een scheve vermogensverdeling nog schever. Bovendien profiteert de top van de vermogensverdeling het meest van deze zelfversterkende fenomenen. Zij hebben ook het meeste geprofiteerd van de langdurige trend van dalende rentes op aandelenkoersen, huizenprijzen en waarderingen in het algemeen.

Vertrouwen van de samenleving: Het SCP constateert dat het vertrouwen in de politiek in Nederland de afgelopen twee decennia is afgenomen. In 2023 vindt maar liefst 62% van de Nederlanders dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland, vergeleken met 42% in 2022 (SCP, 2023b). Minder vertrouwen is een signaal dat de belofte tot lotsverbetering onder druk staat. Dit geldt ook voor de aandacht die bestaanszekerheid krijgt in de politiek. Minder vertrouwen in de belofte tot lotsverbetering zet de stabiliteit van de democratie onder druk.

Minder publieke middelen voor maatschappelijke opgaven leidt tot Zero sum in plaats van win-win denken

De stagnerende productiviteitsgroei legt de belofte tot lotsverbetering in onze democratie onder druk. Door de lage productiviteitsgroei kunnen de belastingopbrengsten achterblijven. Hierdoor is er onvoldoende geld beschikbaar voor het aanpakken van maatschappelijke uitdagingen die voortkomen uit ons democratisch proces. Bovendien kunnen de spanningen toenemen omdat herverdeling niet gefinancierd kan worden uit hogere groei, maar moet komen uit het inleveren door bepaalde groepen ten gunste van andere groepen. Het risico op een zero-sum game neemt dan toe. Er is ook een sluimerend conflict tussen generaties zichtbaar. De vergrijzing zet de solidariteit tussen jong en oud onder druk. Bovendien zal door vergrijzing steeds meer van onze publieke middelen naar de zorgsector gaan, wat middelen wegneemt voor andere investeringen (RIVM, 2022). Ook tussen verschillende

regio's in Nederland kan er een wij-tegen-zij gevoel ontstaan. Zonder groei zullen sommige regio's achterblijven bij andere. Deze ontwikkelingen zetten de belofte tot lotsverbetering in de Nederlandse democratie onder druk en verminderen het positieve effect dat economische groei kan hebben op de democratie.

Wetenschappelijke bronnen

Doorvertaling naar Nederland

- Bovens, M. (2016, Juli 11). *Wat er mis is met de meritocratie in Nederland*. Sociale Vraagstukken. www.socialevraagstukken.nl/wat-er-mis-is-met-de-meritocratie-in-nederland
 - CPB. (2023, Augustus 17). *Actualisatie verkenning middellange termijn tot en met 2028*. www.cpb.nl/actualisatie-verkenning-middellange-termijn-tot-en-met-2028-augustus-2023
 - Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2023). *Perspectief op de Nederlandse economie: Innovatief, duurzaam, strek, en welvarend*. Rijksoverheid. www.cbs.nl/nl-nl/longread/diversen/2021/inkomens-verdeeld-40-jaar-in-vogelvlucht/3-inkomensongelijkheid
 - Remkes, J.W. & Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans: eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel*. Amsterdam: Boom zoek.officiëlebezoekingen.nl/blg-867564.pdf
 - RIVM. (2022, Juli 6), *Effecten van vergrijzing steeds beter zichtbaar in uitgaven gezondheidszorg*. www.rivm.nl/nieuws/effecten-van-vergrijzing-steeds-beter-zichtbaar-in-uitgaven-gezondheidszorg
 - SCP. (2023a, Maart 7). *Aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/03/07/aanzienlijke-verschillen-tussen-sociale-klassen-in-nederland
 - Van Dijk, J. & van de Ven, Y. (2023). *Het einde van de toeslagen: Een robuust belastingstelsel voor inkomen uit werk*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/nutoeslaan
- ### Wetenschappelijke literatuur
- Baarsma, B. (2022). *Groene groei: de (on)zin van economische groei*. Amsterdam: Uitgeverij Pluim.
 - Breitbach, P., Van Wunnik, F., Felgueiras, M., & Patel, S. (2023). *Institutional trust and economic growth*. Den Haag: BZK directive KIEM. www.kennisopenbaarbestuur.nl/themas/democratische-rechtsstaat/democratie-en-economie
 - Citrin, J., & Green, D.P. (1986). Presidential leadership and the resurgence of trust in government. *British Journal of Political Science*, 16(4), 431-53. doi.org/10.1017/S0007123400004518
 - Davis, L.S., & Knauss, M. (2013). The moral consequences of economic growth: An empirical investigation. *The Journal of Socio-Economics*, 42, 43-50. doi.org/10.1016/j.socsec.2012.11.007
 - Elinas, A. A., & Lamprianou, I. (2014). Political trust in extremis. *Comparative Politics* 46(2), 231-250. Retrieved from www.jstor.org/stable/43664100
 - Friedman, B.M. (2005). *The moral consequences of economic growth*. New York: Knopf.
 - Sandel, M.J. (2021). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Penguin Books.
 - Swets, F., & Ederveen, S. (2023, September 14). *Streef groei na die past binnen planetaire grenzen*. ESB. esb.nu/streef-groei-na-die-past-binnen-planetaire-grenzen
 - Turchin, P. (2023). *End Times: Elites, counter-elites and the path of political disintegration*. London: Allen Lane.
 - Uslaner, E. M. (2014). The economic crisis of 2008, trust in government, and generalized trust. In J. D. Harris, B. Morariy, & A. C. Wicks (Eds.), *Public Trust in Business* (pp. 19-50). New York: Cambridge University Press.
 - Wolf, M. (2023). *The crisis of democratic capitalism*. New York: Penguin Press.

(3) Economische groei versterkt democratie: signalen Nederland

1. Belofte tot lotsverbetering

Persoonlijke emancipatie → Belofte tot lotsverbetering → Maatschappelijke stabiliteit

2. Win-win situatie

Grote koek → Win-win situatie → Positiviteit

Toelichting

1. Belofte tot lotsverbetering

Er zijn meerdere ontwikkelingen die de belofte tot lotsverbetering in de Nederlandse democratie verzwakken, wat het positieve verband tussen economische groei en democratie ondermijnt. Ten eerste is de productiviteitsgroei in de economie historisch laag. De geraamde structurele economische groei (in BBP-termen) daalt in Nederland naar circa jaarlijks 1,1% in de periode 2025-2028. Ongeveer 0,9% hiervan is toe te schrijven aan arbeidsproductiviteitsgroei en circa 0,2% aan de groei van de beroepsbevolking (CPB, 2023). Dit zet de belofte van economische emancipatie onder druk, omdat groei niet vanzelfsprekend is. Ten tweede is er discussie in Nederland over de vraag of meer werken nog wel loont. De hoge marginale druk in de fiscaliteit en het complexe toeslagensysteem maken het voor de burger onduidelijk in hoeverre meer uren werken daadwerkelijk leidt tot aanzienlijk meer inkomen (Van Dijk en Van de Ven, 2023). Het is moeilijker geworden om via extra werkuren sociale mobiliteit te bereiken, omdat de toename in netto inkomen beperkt blijkt te zijn door de gemiddelde marginale druk. Dit zet sociale mobiliteit en emancipatie verder onder druk, en verlaagt het vertrouwen in onze instituties en hoe we economisch beleid vorm hebben gegeven. Ten derde is er het risico van een klassenmaatschappij: Er is een debat gaande of de vruchten van economische groei wel breed terecht komen in de samenleving (meritocratie, winner takes all). Het SCP wijst op het risico van het ontstaan van een klassenmaatschappij in Nederland (SCP, 2023a). De brede welvaart is niet gelijk verdeeld in Nederland, wat leidt tot maatschappelijk onbehagen en gevoelens van achterstelling (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2023). Het democratisch proces werkt niet voor iedereen even goed (Remkes, 2018). De ontevredenheid over het functioneren van de politiek is in 2023 gestegen naar 62%, wat een grotere stijging is dan in andere EU-lidstaten en tevens de sterkste stijging in de afgelopen 10 jaar (SCP, 2023b). Grotere ongelijkheid volgens Peter Turchin (2023) leidt tot het mechanisme van "elite overproductie". Dit mechanisme ontstaat wanneer er relatief meer rijken ontstaan in de samenleving. Deze rijken willen toegang tot de politiek, maar het aantal plekken in de politiek staat vast. De strijd om deze plekken verhardt hierdoor, en de neiging om de spelregels aan te passen neemt toe. In de VS is dit mechanisme zichtbaar in de toegenomen campagnebijdrages en de toegang tot media, maar ook in Nederland kan dit effect hebben op de stabiliteit van

politieke partijen en het democratische proces, zoals te zien is in de vele afsplitsingen in de Tweede Kamer. Grotere ongelijkheid zet het vertrouwen van de samenleving in de belofte tot lotsverbetering onder druk, wat de democratische stabiliteit verzwakt. De opbouw van vermogen wordt beïnvloed door overheidsbeleid, macro-economische ontwikkelingen en zelfversterkende effecten, waaronder iemands startpositie (zoals waar je wieg staat), de inkomenssituatie en arbeidsmarktpositie. Door deze zelfversterkende effecten wordt een scheve vermogensverdeling nog schever. Daarbij profiteert de top van de vermogensverdeling het meest van deze zelfversterkende fenomenen. Zij hebben ook het meeste geprofiteerd van de langdurige trend van dalende rentes op aandelenkoersen, huizenprijzen en waarderingen in het algemeen.

2. Nulsomspel in plaats van win-win denken

De stagnerende productiviteitsgroei zet de belofte tot lotsverbetering in onze democratie onder druk. Door de lage productiviteitsgroei kunnen de belastingopbrengsten achterblijven. Hierdoor is er onvoldoende geld beschikbaar voor het oplossen van maatschappelijke uitdagingen die voortkomen uit ons democratisch proces. Bovendien kunnen de spanningen toenemen, omdat herverdeling niet gefinancierd kan worden uit hogere groei, maar moet komen uit het inleveren door bepaalde groepen ten gunste van andere groepen. Het risico op nulsomspel denken neemt dan toe.

Bronnen

- CPB. (2023). *Bijlagen bij de concept-macro economische verkenning 2024 [Databestand]*. www.cpb.nl/augustusraming-2023
- Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2023). *Perspectief op de Nederlandse economie: Innovatief, duurzaam, strek, en welvarend*. Rijksoverheid. www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/06/30/bijlage-ezk-perspectief-op-de-nederlandse-economie-rapport-juni-2023
- Van Dijk, J. & van de Ven, Y. (2023). *Het einde van de toeslagen: Een robuust belastingstelsel voor inkomen uit werk*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/nutoeslaan
- SCP. (2023a, Maart 7). *Aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/03/07/aanzienlijke-verschillen-tussen-sociale-klassen-in-nederland

- SCP. (2023b, April 20). *Zes op de tien Nederlanders ontevreden over politiek*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/04/20/scp-6-op-de-10-nederlanders-ontevreden-over-politiek
- Turchin, P. (2023). *End Times: Elites, counter-elites and the path of political disintegration*. London: Allen Lane.

(3) Economische groei versterkt democratie: signalen Nederland

3. Vraag naar sociaal beleid en politieke participatie

Basisvoorzieningen vervuld → Vraag naar sociaal beleid en politieke participatie → Burgerparticipatie

4. Publieke middelen voor maatschappelijke opgaven

Belastinginkomen → Publieke middelen voor maatschappelijke opgaven → Maatschappelijke stabiliteit

Toelichting

3. Minder publieke middelen voor maatschappelijke opgaven

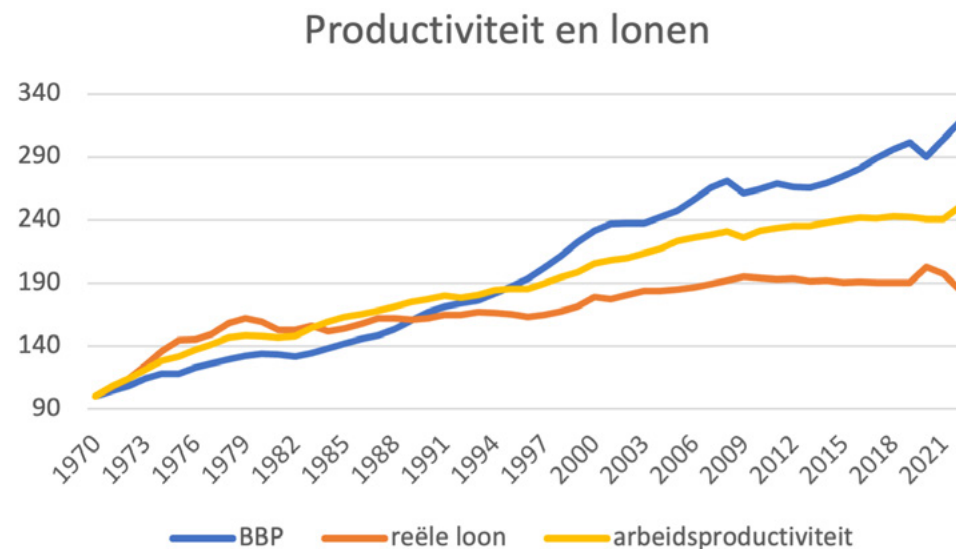
Een sluimerende tegenstelling hierbij zien we tussen generaties. Vergrijzing zet de solidariteit tussen jong en oud op scherp. Daarnaast zal door vergrijzing steeds meer van onze publieke middelen naar de zorg gaan, wat middelen wegneemt voor andere investeringen (RIVM, 2022). Ook tussen regio's in Nederland bestaat het risico van wij tegen zij. Zonder groei zal meer spreiding over de regio's ook betekenen dat er regio's op achteruit gaan. Deze ontwikkelingen zetten de belofte tot lotsverbetering in de Nederlandse democratie onder druk en verzwakken het positieve effect dat economische groei kan hebben op de democratie.

Bronnen

RIVM. (2022, Juli 6), *Effecten van vergrijzing steeds beter zichtbaar in uitgaven gezondheidszorg*. www.rivm.nl/nieuws/effecten-van-vergrijzing-steeds-beter-zichtbaar-in-uitgaven-gezondheidszorg

3.1 Belofte tot lotsverbetering

- › Belofte tot lotsverbetering neemt af door stagnerende loonontwikkeling.

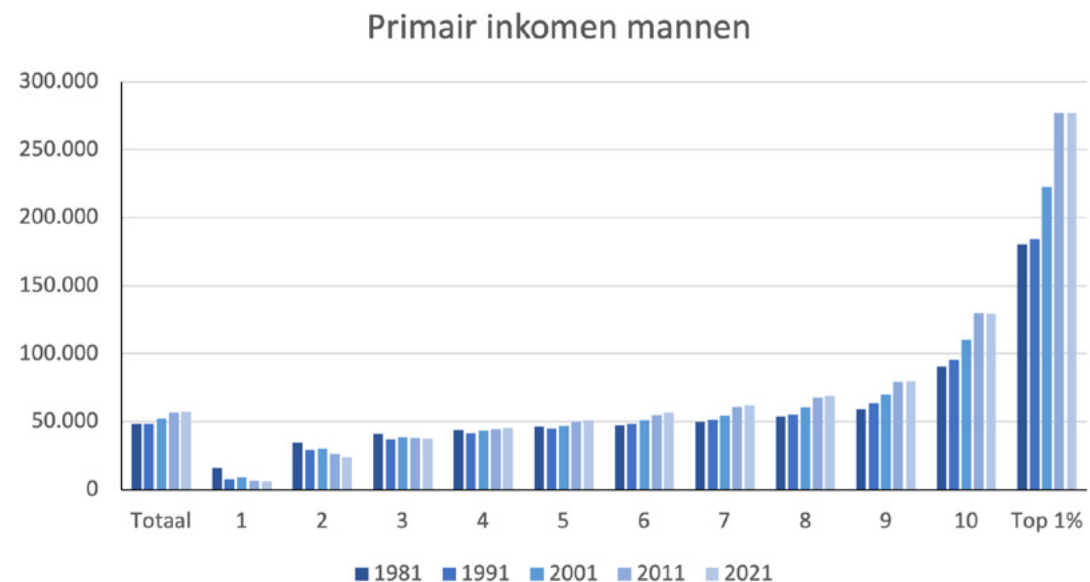
Figuur 17. De gegevens zijn geïndexeerd (1970=100). Reële lonen zijn gebaseerd op per gewerkt uur. Arbeidsproductiviteit wordt gemeten per uur. CBS, World Bank Data.

Bronnen

- CPB. (2023). *Bijlagen bij de concept-macro economische verkenning 2024 [Databestand]*.
www.cpb.nl/augustusraming-2023

3.1 Belofte tot lotsverbetering

- › Mannen met lagere inkomens zijn in deze periode steeds minder gaan verdienen.
- › Gemiddeld over deze periode is er onder alle mannen echter sprake van een inkomensstijging, omdat de lonen van mannen met hoge inkomens zijn gestegen.

Figuur 18. Primair inkomen mannen, inkomensverdeling: gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen. Prijsniveau 2019. Vethaak & Jongen (2024).

Hoofdtekst

We zien hier de inkomensontwikkeling van Nederlandse mannen van de afgelopen veertig jaar, gecorrigeerd voor inflatie. Het eerste deciel staat voor de armste 10% van de mannen, het tiende deciel voor de rijkste 10%. Mannen met lagere inkomens zijn in deze periode steeds minder gaan verdienen, terwijl mannen met hogere inkomens juist een stijging hebben ervaren. Gemiddeld genomen is er over deze periode wel een inkomensstijging onder alle mannen, dankzij de hogere lonen van mannen met hogere inkomens.

Vrouwen hebben daarentegen substantieel meer inkomen vergaard in dezelfde periode. Dit komt niet door een hogere loonontwikkeling, maar vooral doordat zij meer uren zijn gaan werken. Zij hebben dus vrije tijd ingeleverd voor inkomen, wat op zichzelf positief is. Echter, met name in de laagste inkomensgroepen leidt dit op gezinsniveau niet of nauwelijks tot meer welvaart. Het is eerder een noodzaak geworden om het gedaalde verdienvermogen van mannen te compenseren.

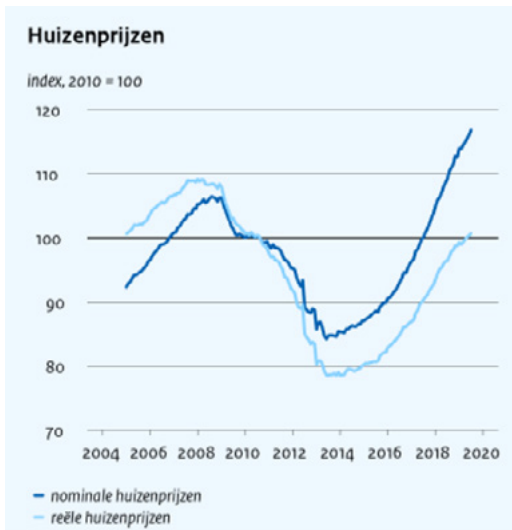
Tel daarbij de extreme stijging van de kosten van wonen op, en het probleem wordt duidelijk. Gemiddeld genomen gaat het goed met ons. Wie een koophuis bezit en een bovenmodaal inkomen heeft, is er de afgelopen decennia sterk op vooruitgegaan. Maar voor de onderste veertig procent van de arbeidsmarkt is het leven aanzienlijk duurder geworden.

Bronnen

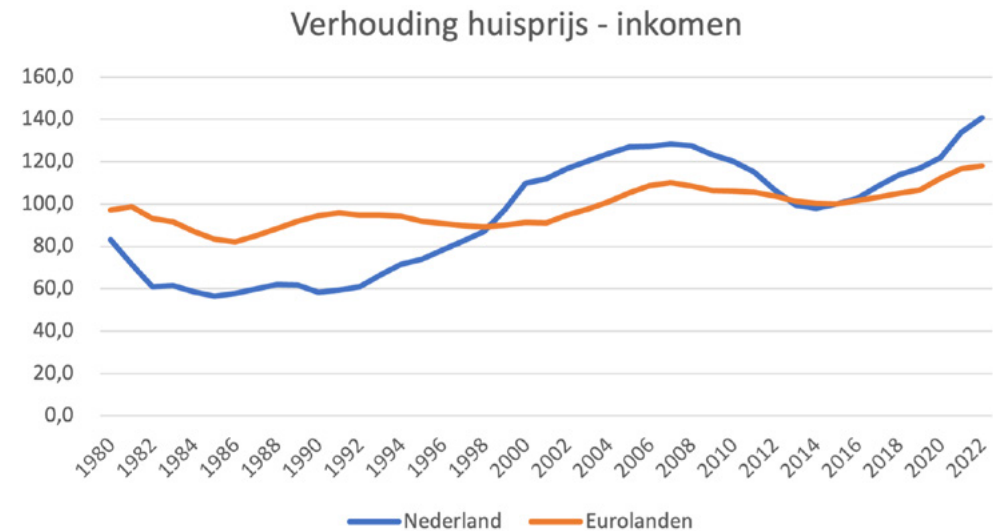
- Vethaak, H.T. & Jongen, E.L.W. (2024). Stille wateren hebben diepe gronden: Een analyse van de inkomensverdeling en haar determinanten over de afgelopen veertig jaar. Department of Economics Research Memorandum nr. 2024.01. Leiden: Leiden University.

3.1 Belofte tot lotsverbetering

- › Betaalbaarheid en toegang onder druk wat leidt tot maatschappelijk ongenoegen.

Figuur 19: Ontwikkeling huizenprijzen. Bron: CPB (2020).

Figuur 20. Verhouding huisprijs – inkomen. Geïndexeerd, 2015=100. OESO-data.

Hoofdstekst

Betaalbaarheid en toegang onder druk wat leidt tot maatschappelijk ongenoegen

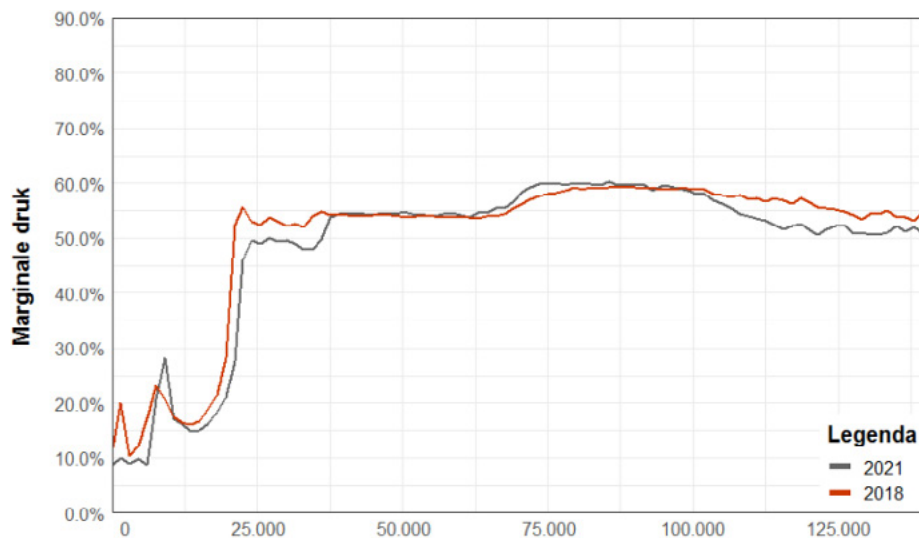
CPB (2020): Op de korte termijn blijven de risico's voor de woningmarkt beperkt.

De schaarste op de woningmarkt is nog altijd groot in veel regio's. Door de beperkingen in de nieuwbouw, de lage rente, een stijgende koopkracht en de lage werkloosheid zijn neerwaartse prijsrisico's de komende jaren nog beperkt.

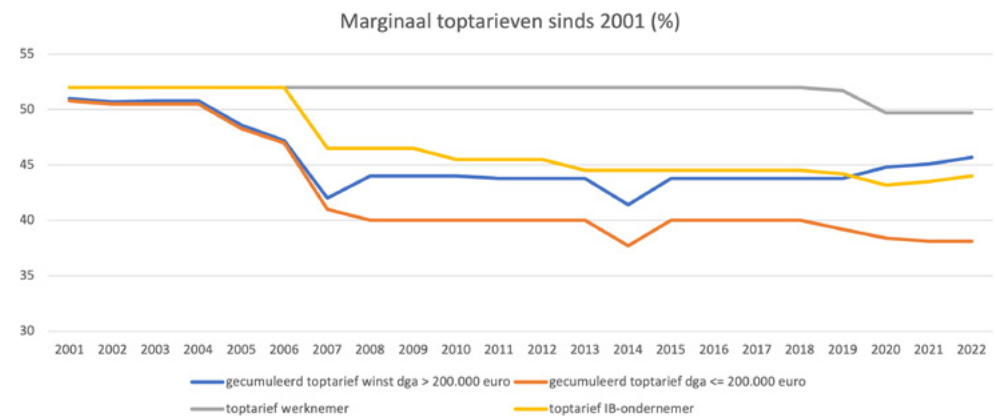
[MEV2020.pdf \(cpb.nl\)](#)

3.1 Belofte tot lotsverbetering

- › Scheve verdeling marginale druk.
- › Hoge sprong rond €18.000.
- › Afnemende marginale toptarieven.

Figuur 21. **Marginale druk naar persoonlijk inkomen.**
Bron: Kamerbrief SZW en FIN (2019D38009).

Figuur 22. **Marginale toptarieven sinds 2001 (%).**
Bron: IBO Vermogensongelijkheid.

Hoofdtypekst

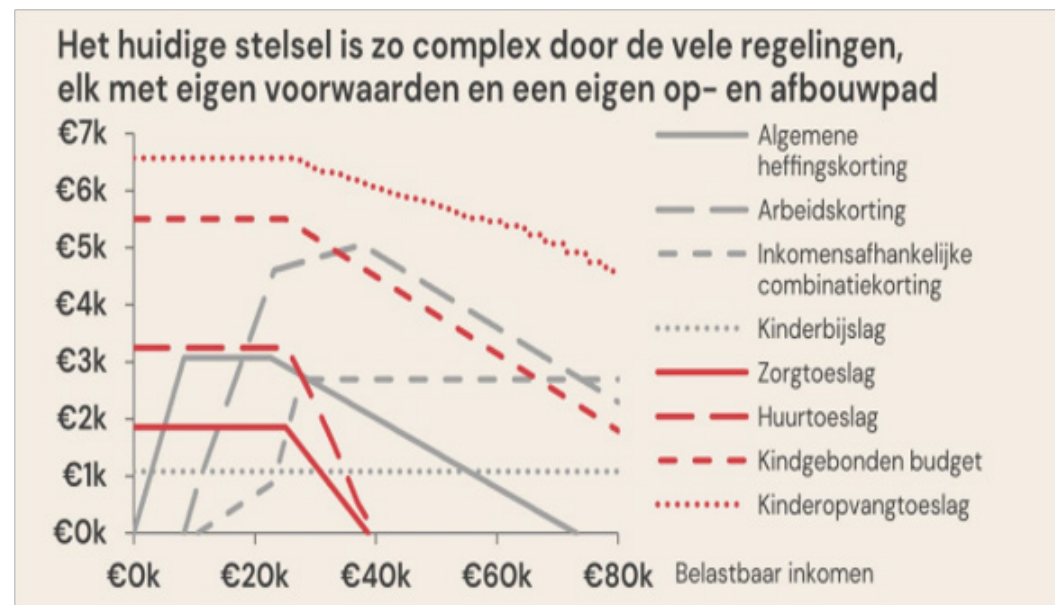
Er is in Nederland discussie over de vraag of meer werken (of meer verdienen) nog wel loont. De hoge marginale druk in de fiscaliteit en het complexe toeslagensysteem maken het voor de burger onduidelijk of meer uren werken daadwerkelijk leidt tot aanzienlijk meer inkomen (Van Dijk en Van de Ven, 2023). Een hogere positie op de maatschappelijke ladder bereiken door meer uren te werken, is lastiger geworden omdat de toename in netto inkomen beperkt is bij meer uren werken. Dit betekent dat investeren in eigen capaciteiten minder lonend wordt, en dat het inzetten voor de democratie minder rendabel lijkt te zijn.

Bronnen

- Ministerie van Financiën. (2022a). *IBO Vermogensverdeling – Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling*. Rijksoverheid. www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/07/08/ibo-vermogensverdeling-5-juli-2022
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid & Ministerie van Financiën. (2019). *Marginale druk: Op het randje van de mogelijkheden* (2019D38009). Tweede Kamer der Staten-Generaal. www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019D38009&did=2019D38009
- Van Dijk, J. & van de Ven, Y. (2023). *Het einde van de toeslagen: Een robuust belastingstelsel voor inkomen uit werk*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/nutoeslaan

3.1 Belofte tot lotsverbetering

- › Hoge marginale druk bij midden-inkomens en stapeling van toeslagen en heffingskortingen creëert onduidelijkheid over of (meer) werken loont.
- › Dit zet economische emancipatie en belofte tot lotsverbetering onder druk.

Figuur 23. Marginale druk. Bron: Instituut voor Publieke Economie.

Hoofdstuk

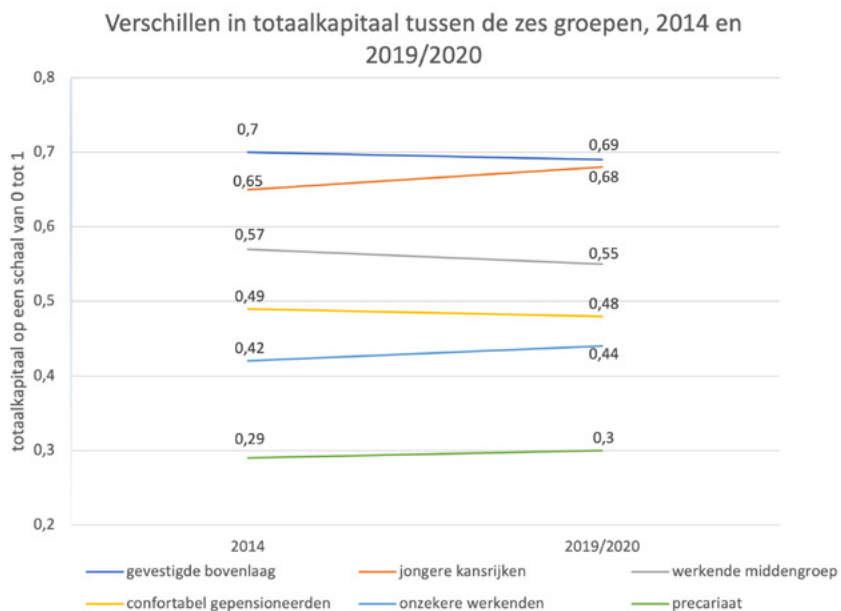
Er is in Nederland discussie over de vraag of meer werken (of meer verdienen) nog wel loont. De hoge marginale druk in de fiscaliteit en het complexe toeslagensysteem maken het voor de burger onduidelijk of meer uren werken daadwerkelijk leidt tot aanzienlijk meer inkomen (Van Dijk en Van de Ven, 2023). Een hogere positie op de maatschappelijke ladder bereiken door meer uren te werken, is lastiger geworden omdat de toename in netto inkomen beperkt is bij meer uren werken. Dit betekent dat investeren in eigen capaciteiten minder lonend wordt, en dat het inzetten voor de democratie minder rendabel lijkt te zijn.

Bronnen

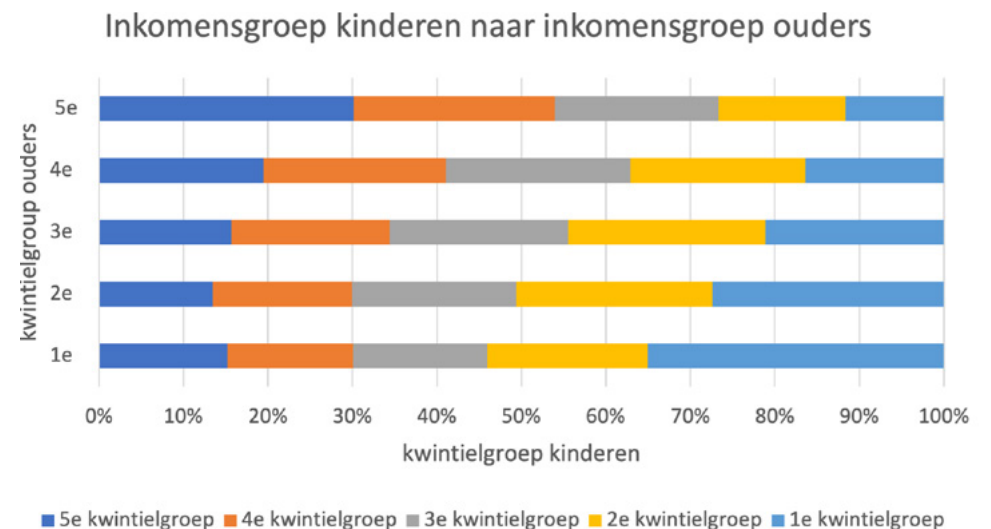
- Ministerie van Financiën. (2022a). *IBO Vermogensverdeling – Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling*. Rijksoverheid. www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/07/08/ibo-vermogensverdeling-5-juli-2022
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid & Ministerie van Financiën. (2019). *Marginale druk: Op het randje van de mogelijkheden* (2019D38009). Tweede Kamer der Staten-Generaal. www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019D38009&did=2019D38009
- Van Dijk, J. & van de Ven, Y. (2023). *Het einde van de toeslagen: Een robuust belastingstelsel voor inkomen uit werk*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/nutoeslaan

3.1 Belofte tot lotsverbetering

- › Zorgen over ontwikkelingen sociale mobiliteit.
- › Persoonlijke emancipatie onder druk.

Figuur 24. Verschillen in totaal kapitaal tussen de zes groepen, 2014 en 2019/2020. SCP.

Figuur 25. Inkomensgroep kinderen naar inkomensgroep ouders. CBS.

Hoofdstuk

Figuur 24

Het SCP verdeelt de volwassen bevolking in zes groepen. De figuur laat zien hoe het totale kapitaal van deze zes groepen zich ontwikkelde tussen 2014 en 2019/2020.

Figuur 25

Toont het inkomenskwintiel van mensen op basis van het inkomenskwintiel van hun ouders. Kinderen van ouders in inkomenskwintiel 5 hebben een grotere kans om in inkomenskwintiel 5 te blijven vergeleken met kinderen van ouders in een ander inkomenskwintiel. Kinderen van ouders in inkomenskwintiel 1 hebben ook meer kans om in inkomenskwintiel 1 te blijven dan kinderen van ouders in andere inkomenskwintielen. Dit benadrukt het gebrek aan sociale mobiliteit. Een kind met arme ouders heeft meer kans om arm te blijven dan kinderen van meer welvarende ouders.

Toelichting

De sociale mobiliteit in Nederland valt in internationale vergelijking niet uit de toon, al zijn er wel zorgen over de ontwikkeling daarvan (Nissen et al., 2019). Het SCP constateert aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland en spreekt van structurele ongelijkheid en het ontstaan van een klassenmaatschappij (SCP, 2023a). Wanneer herverdeling niet goed plaatsvindt, heeft dit negatieve gevolgen voor economische groei. Herverdeling is namelijk nodig om iedereen te laten participeren in het economische proces (Colagrossi et al., 2020; Persson & Tabellini, 2009).

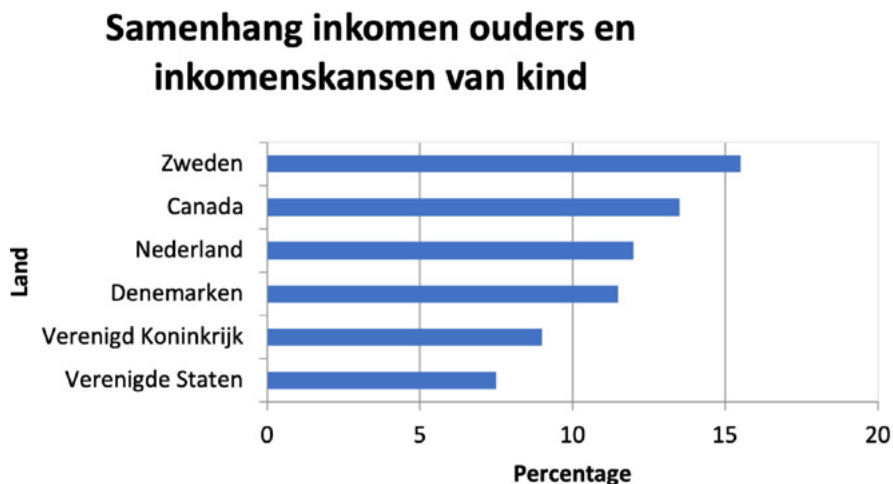
Bronnen

- CBS. (2023). *Laag en langdurig laag inkomen van personen; persoonskenmerken* [Dataset]. opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/83843NED/table?ts=1674119854881
- Colagrossi, M., Rossignoli, D., & Maggioni, M.A. (2020). Does Democracy cause growth? A meta-analysis (of 2000) regressions. *European Journal of Political Economy*, 61(2020). doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2019.101824
- Hoff, S., Vrooman, C., Iedema, J., Boelhouwer, J., & Kullberg, J. (2021). Vershil in Nederland 2014 – 2020. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. www.scp.nl/publicaties/publicaties/2021/10/07/vershil-in-nederland-2014-2020

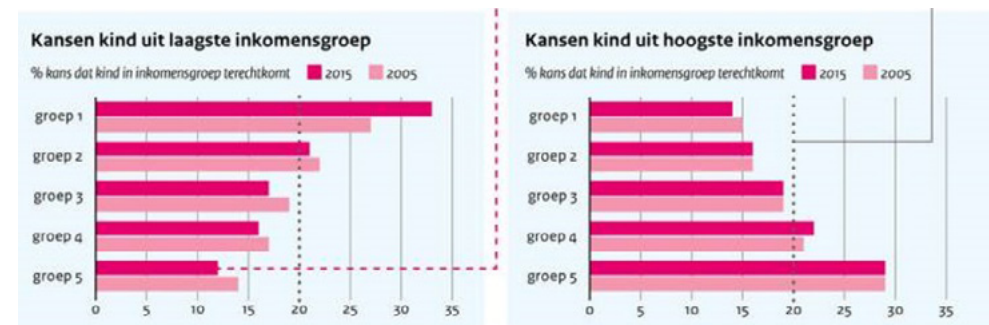
- Nissen et al. (2019, November 8). *Kansenongelijkheid vraagt om aandacht bij beleid en wetenschap*. ESB esb.nu/kansenongelijkheid-vraagt-om-aandacht-bij-beleid-en-wetenschap
- Persson, T., & Tabellini, G. (2009). Democratic capital: The nexus of political and economic change. *American Economic Journal*, 1(2), 88–126.
- SCP. (2023a, Maart 7). *Aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/03/07/aanzienlijke-verschillen-tussen-sociale-klassen-in-nederland#:~:text=Uit%20onderzoek%20van%20het%20Sociaal,iemands%20positie%20in%20de%20maatschappij.

3.1 Belofte tot lotsverbetering

- De kansen om op te klimmen naar een hogere- inkomensgroep lijken te zijn afgenomen, kinderen uit de hoogste inkomensgroepen juist een grotere kans hebben om hun status te behouden. Nederland is in de internationale context gemiddeld qua sociale mobiliteit.

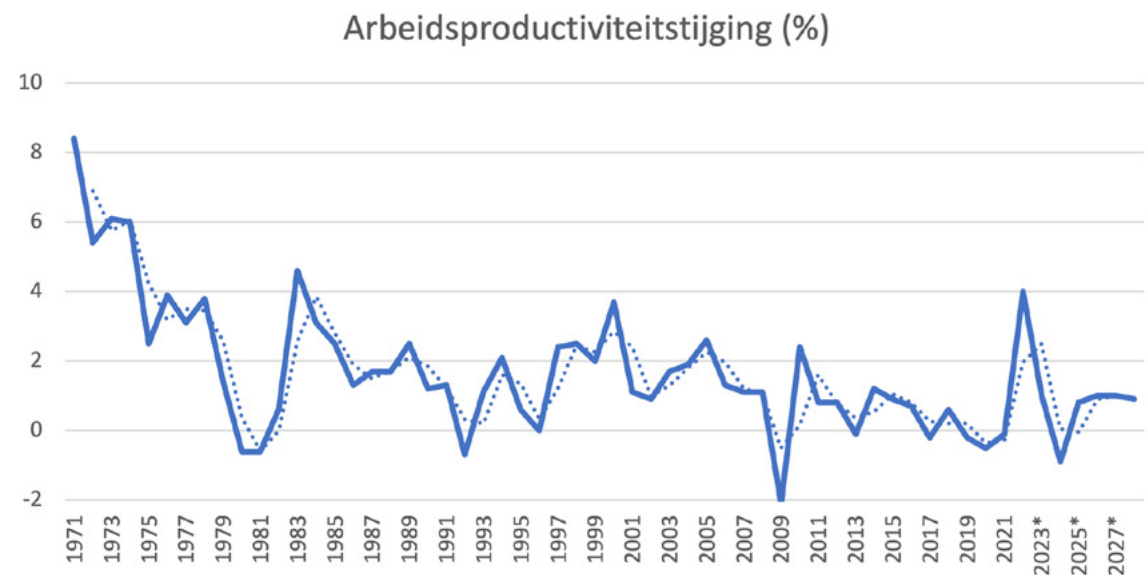
Figuur 26. Centraal Planbureau. (2020). Centraal Economisch Plan. Samenhang inkomen ouders en inkomenskansen van kind. (CPB, 2020).

Figuur 27. Centraal Planbureau. (2020). Centraal Economisch Plan 2020. De kans dat een kind uit een gezin dat tot de 20% laagste inkomens behoort zelf als volwassene tot de 20% hoogste gaat behoren is in Nederland 12% (CPB, 2020).

3.2 Win-win situatie

- › Productiviteitsgroei stagneert en de koek wordt kleiner/ niet groter.
- › Dit zet positieve sentiment dat zorgt voor stabiliteit in de democratie onder druk.

Figuur 28. **Stijging Arbeidsproductiviteit in procenten.** Data: CBS.

Hoofdstuk

De productiviteitsgroei is historisch laag. De geraamde structurele economische groei (in BBP-termen) daalt in Nederland naar circa jaarlijks 1,1% in de periode 2025-2028. Ongeveer 0,9% hiervan komt voort uit arbeidsproductiviteitsgroei en circa 0,2% uit de groei van de beroepsbevolking (CPB, 2023).

Toelichting

Nu somspel denken in plaats van win-win denken: De stagnerende productiviteitsgroei zet de belofte tot lotsverbetering in onze democratie onder druk. Door de lage productiviteitsgroei kunnen de belastingopbrengsten achterblijven. Daardoor is er onvoldoende geld beschikbaar voor het oplossen van maatschappelijke opgaven die voortkomen uit ons democratisch proces. Bovendien kunnen de spanningen toenemen omdat herverdeling niet gefinancierd kan worden uit hogere groei, maar moet komen door inlevering bij bepaalde groepen ten gunste van andere groepen. Het risico op een zero-sum game neemt dan toe.

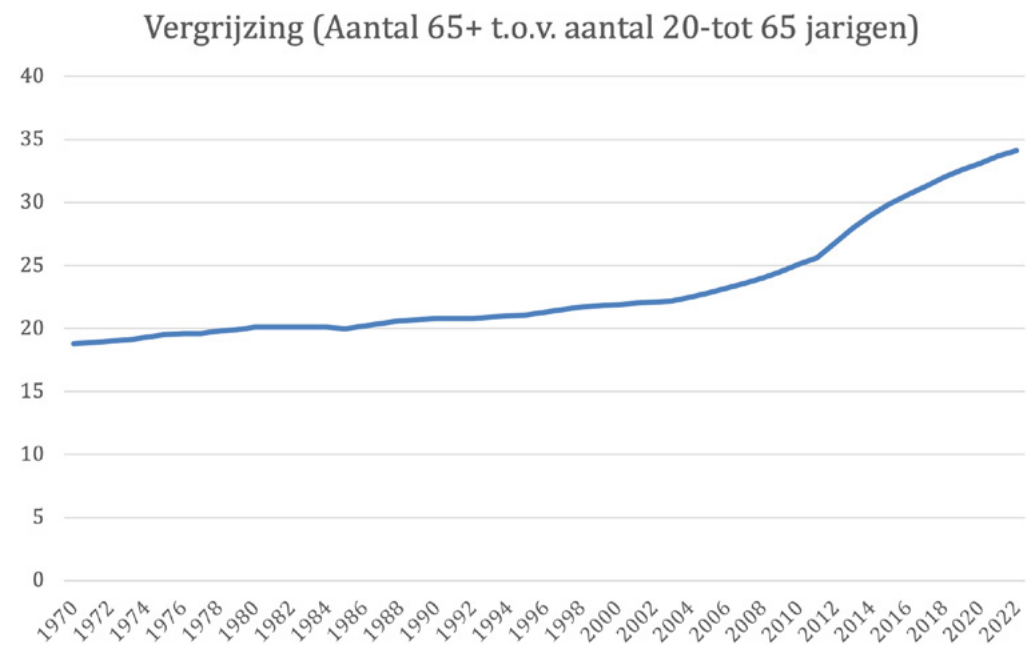
Door de lage productiviteitsgroei kunnen de belastingopbrengsten achterblijven en kunnen de spanningen toenemen. Hervreiding kan immers niet gefinancierd worden uit hogere groei, maar moet komen door inlevering bij bepaalde groepen ten gunste van andere groepen. Het risico op een zero-sum game neemt dan toe. Een sluimerende tegenstelling hierbij zien we tussen generaties. Vergrijzing zet de solidariteit tussen jong en oud op scherp. Daarnaast zal door vergrijzing steeds meer van onze publieke middelen naar de zorg gaan, wat middelen wegneemt voor andere investeringen (RIVM, 2022). Ook tussen regio's in Nederland bestaat het risico van wij tegen zij. Zonder groei zal meer spreiding over de regio's ook betekenen dat er regio's op achteruitgaan.

Bronnen

- CPB. (2023). *Bijlagen bij de concept-macro economische verkenning 2024 [Databestand]*. www.cpb.nl/augustusraming-2023
- RIVM. (2022, Juli 6), *Effecten van vergrijzing steeds beter zichtbaar in uitgaven gezondheidszorg*. www.rivm.nl/nieuws/effecten-van-vergrijzing-steeds-beter-zichtbaar-in-uitgaven-gezondheidszorg#:~:text=De%20vergrijzing%20van%20de%20Nederlandse,hel%20meeste%20geld%20werd%20besteed

3.3 Publieke middelen voor maatschappelijke opgaven

- › Vergrijzing leidt tot grotere vraag naar publieke middelen o.a. zorg.
- › Financiering transitie o.a. klimaat.

Figuur 29. **Vergrijzing.** Data: CBS.

Toelichting

Minder publieke middelen voor maatschappelijke opgaven leidt tot à Nulsomspel i.p.v. win-win denken.

De stagnerende productiviteitsgroei zet de belofte tot lotsverbetering in onze democratie onder druk. Door de lage productiviteitsgroei kunnen de belastingopbrengsten achterblijven. Daarom is er onvoldoende geld voor het oplossen van maatschappelijke opgaven die uit ons democratisch proces komen. Bovendien kunnen de spanningen toenemen omdat herverdeling kan immers niet gefinancierd worden uit hogere groei, maar moet komen uit het inleveren van bepaalde groepen ten gunste van andere groepen. Het risico op een zero-sum game neemt dan toe.

Een sluimerende tegenstelling hierbij zien we tussen generaties. Vergrijzing zet de solidariteit tussen jong en oud op scherp. Daarnaast zal door vergrijzing steeds meer van onze publieke middelen naar de zorg gaan, wat middelen wegneemt voor andere investeringen (RIVM, 2022). Ook tussen regio's in Nederland bestaat het risico van wij tegen zij. Zonder groei zal meer spreiding over de regio's ook betekenen dat er regio's op achteruit gaan. Deze ontwikkelingen zetten de belofte tot lotsverbetering in de Nederlandse democratie onder druk en verzwakken het positieve effect dat economische groei kan hebben op de democratie.

Bronnen

- RIVM. (2022, Juli 6), *Effecten van vergrijzing steeds beter zichtbaar in uitgaven gezondheidszorg*. www.rivm.nl/nieuws/effecten-van-vergrijzing-steeds-beter-zichtbaar-in-uitgaven-gezondheidszorg#:~:text=De%20vergrijzing%20van%20de%20Nederlandse,hel%20meeste%20geld%20werd%20bestede.

(4) Economische groei vermindert democratie

Wetenschappelijke literatuur	Situatie in Nederland
1. Economisch beleid en herverdeling: • Mogelijkheid tot groeiende (inkomens)ongelijkheid (Turchin, 2023; Andersen, 2012, Piketty, 2018), wat instituties schaadt • Technologische ontwikkelingen leiden mogelijk tot concentratie van economische baten, maar niet tot brede groei (Acemoglu & Johnson, 2023; Andersen, 2012) • Wanneer groei ten koste gaat van democratische waarden • Voorbeeld: grenzen aan groei gegeven duurzaamheidsdoelen 2. Groei die niet in de lokale economie terechtkomt	1. Economisch beleid en herverdeling • Ongelijkheid in Nederland (Check CBS 2019 en 2021) • Risico's technologische ontwikkelingen: Druk op lonen, hogere marktmacht en toenemende polarisatie in de samenleving (Habermas, 2023) • Negatieve effecten strategische autonomie-agenda (Van Dijk, 2023; Rodrik, 2012; Stegeman, 2011; BTO Trend Alert, 2020) 2. Regionale verschillen/ elke regio telt (Rli et al., 2023; Euwals & Meijerink, 2018)

Hoofdstuk

In het algemeen kan de democratie onder druk komen te staan wanneer de economische uitkomsten niet eerlijk neerslaan in de hele samenleving. Hierdoor kan de ontevredenheid toenemen in de samenleving, zeker wanneer mensen het idee hebben dat ook in de toekomst niet een deel van de economische baten hun kant op komt. Dit maakt de democratie kwetsbaar omdat de voedingsbodem voor populisme hierdoor toeneemt. We zien hier tekenen van in Nederland.

Toelichting

Economisch beleid en herverdeling

Ten eerste: ongelijkheid zet democratie onder druk. De sociale mobiliteit in Nederland valt in internationale vergelijking niet uit de toon, al zijn er wel zorgen over de ontwikkeling daarvan (Nissen et al., 2019). Zo ziet het SCP aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland, en spreken zij van structurele ongelijkheid en het ontstaan van een klassenmaatschappij (SCP, 2023a).

Ten tweede: brengen technologische ontwikkelingen risico's met zich mee wanneer het beleid hieromheen niet goed is vormgegeven. Wanneer de baten van deze ontwikkelingen niet breed neerslaan in de samenleving, kan dit de democratische stabiliteit onder druk zetten. Hier spelen de volgende vragen een rol: De vraag is of bij nieuwe technologieën de lonen de productiviteitsgroei zullen volgen (Acemoglu & Johnson, 2023). Daarnaast bestaat het risico dat er machtsconcentratie plaatsvindt bij enkele bedrijven. Ook is de vraag wat dit betekent voor de inkomensverdeling. Verder kan nieuwe technologie ingezet worden om de macht van de overheid over de samenleving te vergroten zonder dat dit leidt tot groei. Een bekend voorbeeld hiervan is het toezicht dat de Chinese overheid uitoefent op haar burgers (Acemoglu & Johnson, ch. 10, 2023). Maar ook in Nederland groeit de surveillancesector sterk. De inzet van technologie om het gedrag van burgers te corrigeren roept ook rechtvaardigheidsvraagstukken op. Zo leiden extra geautomatiseerde (hogere) verkeersboetes niet tot extra economische groei, maar mogelijk wel tot vraagtekens rondom rechtvaardigheid. Zo zijn de verkeersboetes flink verhoogd om gaten in de begroting van het Ministerie van Justitie en Veiligheid te dichten. Dit is mede mogelijk door de inzet van nieuwe technologie. Verder zijn er recent

zorgen over de gevolgen van opkomende technologieën en het effect van technologie op de toenemende polarisatie in de samenleving (Susskind, 2018; Habermas, 2023).

Ten derde: De strategische autonomie-agenda zet de gunstige effecten van globalisering onder druk, wat kan leiden tot onbegrip en ontevredenheid in de samenleving. Dit vermindert het vertrouwen in de democratie. Per saldo heeft globalisering in Nederland gunstige effecten gehad op de economie en voor de consument (Stegeman, 2011). Door toenemende specialisatie heeft Nederland kunnen profiteren en heeft de consument voordeel gehad van lagere prijzen die globalisering met zich meebracht. Het vergroten van strategische autonomie als gevolg van geopolitieke spanningen brengt twee risico's met zich mee voor de democratische rechtsstaat. Ten eerste kan meer strategische autonomie leiden tot hogere prijzen voor de burger. Hogere prijzen zetten de belofte tot lotsverbetering in de democratie onder druk. De vruchten van globalisering via het spoor van lagere prijzen zijn dan van de boom gevallen. Het tweede risico ligt in het gevaar van toenemende lobbycratie in de besluitvorming (BTO Trendalert, 2020). De focus op strategische autonomie vergroot de kans op ondoelmatig beleid (Van Dijk, 2023). Ondoelmatig beleid kan onder andere leiden tot onnodige subsidies waardoor het voor bedrijven aantrekkelijk is om invloed uit te oefenen op de politieke besluitvorming. Onnodige subsidies en toenemende invloed van bedrijven op beleid (lobbycratie) kunnen leiden tot onbegrip bij de burger en ontevredenheid over het democratisch proces. Ook is de vraag of meer inzetten op strategische autonomie het trilemma tussen soevereiniteit, globalisering en democratie verlicht, vergroot of vermindert (Rodrik, 2012). Daartegenover staan ook voordelen van meer strategische autonomie, omdat de samenleving en onze democratie minder kwetsbaar worden voor ontwrichtende acties van autocratieën.

Wanneer economische groei regionale verschillen verdiept, zet dit (het vertrouwen in) de democratie onder druk. Dit zien we ook gebeuren in Nederland.

Wetenschappelijke bronnen

Doorvertaling naar Nederland

- BTO Trendalert (2020, Oktober 7). *Trendalert Lobbycratie* (BTO 2021.010). edepot.wur.nl/630372
- CBS. (2021, Oktober 14). *Inkomens verdeeld, 40 jaar in vogelvlucht*. 3. Inkomensongelijkheid. www.cbs.nl/nl-nl/longread/diversen/2021/inkomens-verdeeld-40-jaar-in-vogelvlucht?onepage=true
- CBS. (2019, Juni). *Welvaart in Nederland: 8.2 Vermogensongelijkheid*. longreads.cbs.nl/welvaartinederland-2019/ongelijkheid-in-inkomen-en-vermogen
- Habermas, J. (2023, Januari 27). *Het goede gesprek is ons fundament*. *Filosofie Magazine*. www.filosofie.nl/het-goede-gesprek-is-ons-fundament
- Rodrik, D. (2000). *Institutions for high-quality growth: What they are and how to acquire them*. *Studies in International Comparative Development*, 35(3), 3-31. doi.org/10.1007/BF02699764
- Stegeman, H. (2011). *Technologie, globalisering en productiviteit*. *IN2030 Trendstudie Rabobank* economie.rabobank.com/contentassets/6a156c0f1a5a4aa4a825a2158ebb4f8c/trend-technologie-globalisering-en-productiviteitcm64-132445.pdf
- Van Dijk, J.H. (2023, Oktober 19). *Industriepolitiek verhoogt kans op ondoelmatig beleid*. ESB. esb.nu/industriepolitiek-verhoogt-kans-op-ondoelmatig-beleid
- Euwals, R., & Meijerink, G. (2018, Juni 1). *Inclusieve Globalisering: Voordelen moeilijk herkenbaar, nadelen ongelijk verdeeld* [Policy Brief]. Centraal Planbureau. www.cpb.nl/publicatie/inclusieve-globalisering#docid-159502
- De Bijl, P. (2023, Januari 1). *Politieke macht van grote bedrijven is groter dan gedacht*. *Autoriteit Consument & Markt*. www.acm.nl/nl/publicaties/blog-paul-de-bijl-politieke-macht-van-grote-bedrijven-groter-dan-gedacht
- Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, Raad voor de Openbaar Bestuur, & Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2023/03/27/elke-regio-telt
- Rodrik, D. (2012). *The globalization paradox: Why global markets, states, and democracy can't coexist*. Oxford: Oxford University Press.
- Turchin, P. (2023). *End Times: Elites, counter-elites and the path of political disintegration*. London: Allen Lane.

Wetenschappelijke literatuur

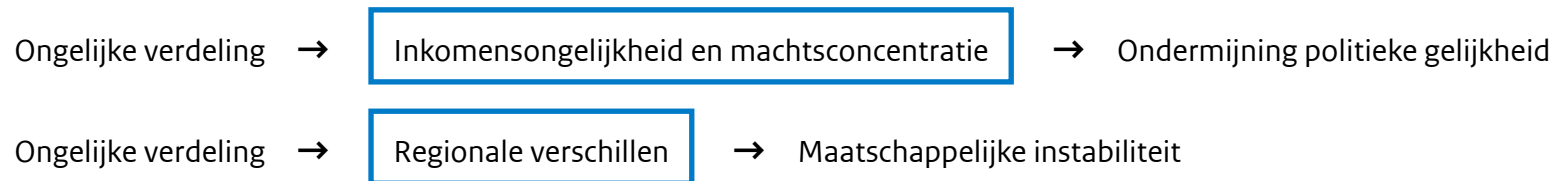
- Andersen, R. (2012). *Support for democracy in cross-national perspective: The detrimental effect of economic inequality*. *Research in Social Stratification and Mobility*, 30(4), 389-402. www1feb-uva.nl/aias/DP47-Andersen.pdf
- Acemoglu, D. & Johnson, S. (2023). *Power and progress: Our thousand-year struggle over technology and prosperity*. New York: Basic Books.
- De Voogd, J., & Cuperus, R. (2021). *Atlas van afgehaakt Nederland*. Den Haag: BZK. www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland

(4) Economische groei vermindert democratie: signalen Nederland

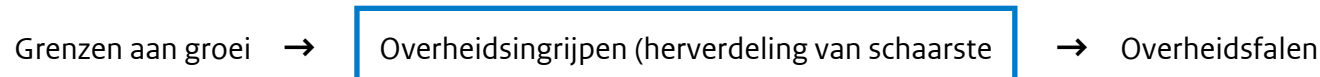
1. Inkomensongelijkheid en machtsconcentratie

– (Zie “Machtsconcentraties en herverdeling” dia 25-27)

2. Regionale verschillen

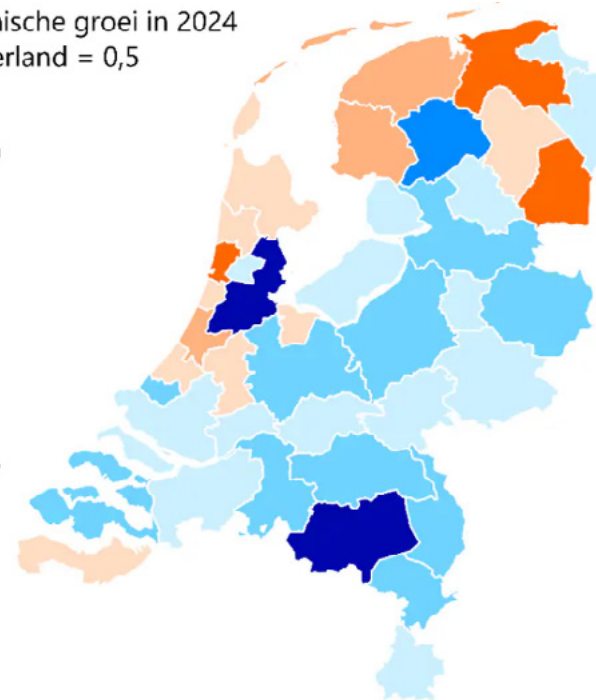
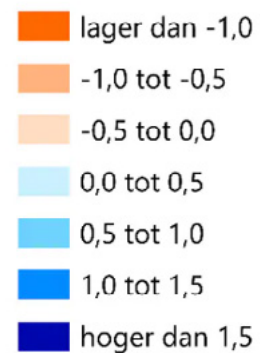
3. Overheidsingrijpen

4.2 Regionale verschillen

- › Economische verschillen tussen regio's nemen toe.
- › Voor een derde van de regio's verwacht RaboResearch (dec 2023) een economische krimp in 2024.
- › Sinds de coronapandemie zijn de economische verschillen tussen regio's vergroot.
- › Landelijke economische groei niet gelijk verdeeld over de regio's.

Verwachte economische groei in 2024
in procenten, Nederland = 0,5

Figuur 30. Verwachte economische groei in 2024 in procenten, NL = 0,5.
Bron: RaboResearch.

Hoofdtypekst

Er is een debat of de vruchten van de economische groei wel breed terechtkomen in de samenleving (meritocratie, winner takes all). Het SCP wijst op het risico van het ontstaan van een klassenmaatschappij in Nederland (SCP, 2023a). De brede welvaart is in Nederland niet gelijk verdeeld, dat leidt tot maatschappelijk onbehagen en gevoelens van achterstelling (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2023). In het rapport Elke regio telt wordt de analyse beschreven dat economische groei niet overal in Nederland neerslaat. Geen trickle down effect.

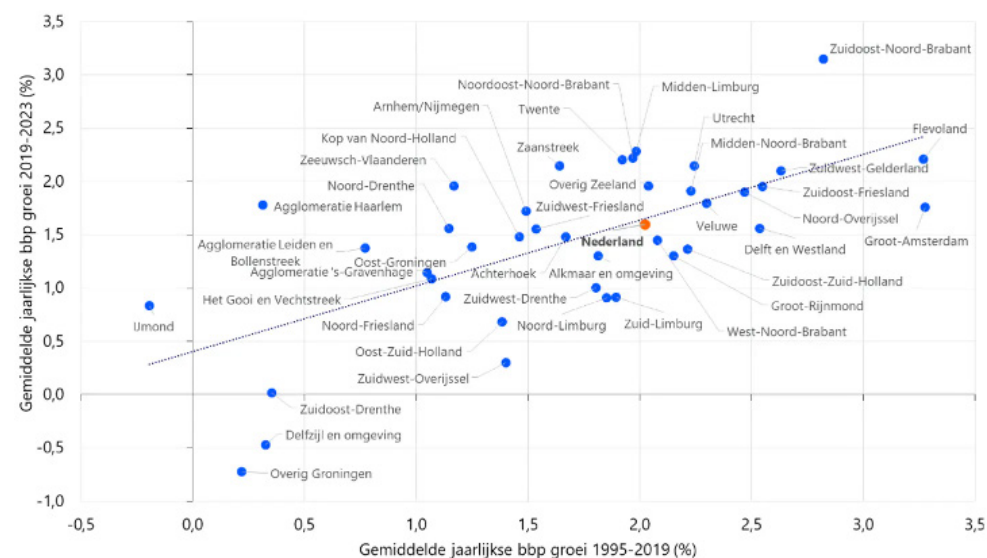
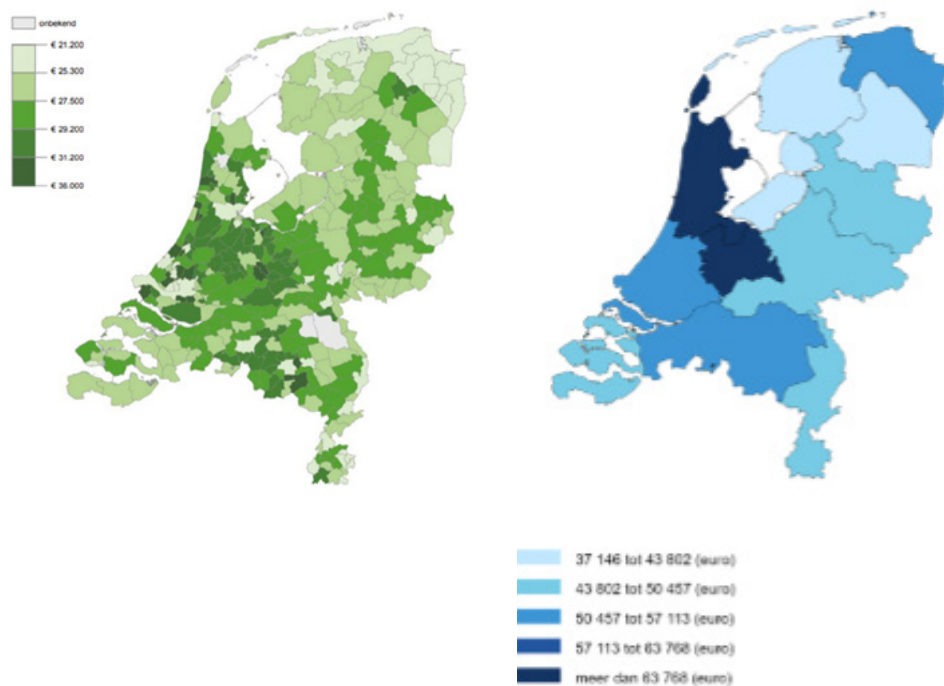
Toelichting

Regionale verschillen zijn toe te schrijven aan: Innovatieve clusters, ondernemerschap-dynamiek, human capital, kennisinfrastructuur, fysieke infrastructuur, financiering, governance, kwaliteit van de leefomgeving.

Bronnen

- Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2023). *Perspectief op de Nederlandse economie: Innovatief, duurzaam, sterk, en welvarend*. Rijksoverheid. www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/06/30/toekomst-nederlandse-economie-innovatief-duurzaam-sterk-en-welvarend
- Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, Raad voor de Openbaar Bestuur, & Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. www.raadvv.nl/documenten/publicaties/2023/03/27/elke-regio-telt
- Sander, F.J., Aalders, R., & Raspe, O. (2023, December 14). *Regionale ongelijkheid de afgelopen vier jaar groter geworden*. Rabobank. www.rabobank.nl/kennis/d011404752-regionale-ongelijkheid-de-afgelopen-vier-jaar-groter-geworden
- SCP. (2023a, Maart 7). *Aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/03/07/aanzienlijke-verschillen-tussen-sociale-klassen-in-nederland

4.2 Regionale verschillen

Hoofdtypekst

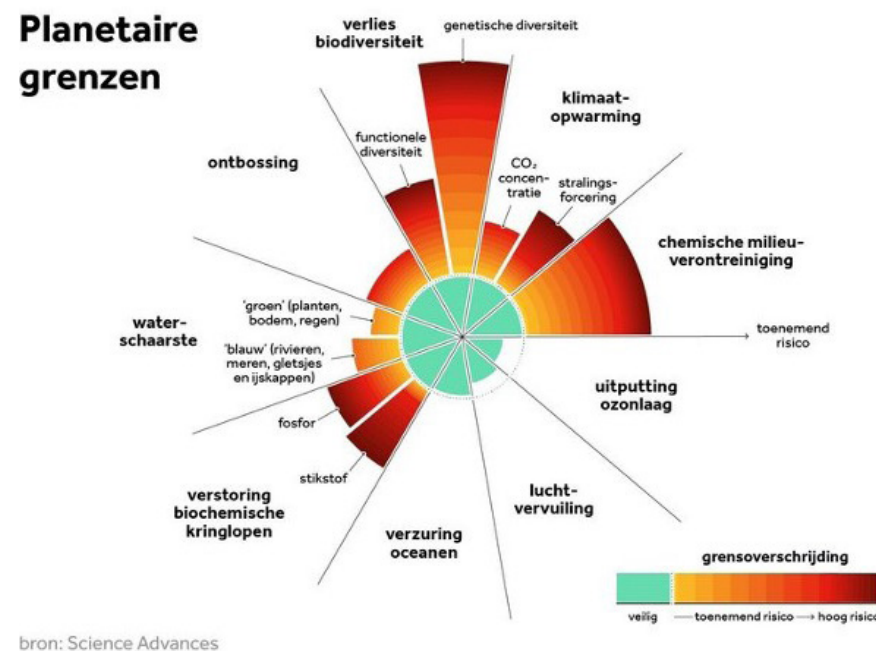
Er is een debat of de vruchten van de economische groei wel breed terecht komen in de samenleving (meritocratie, winner takes all). Het SCP wijst op het risico van het ontstaan van een klassenmaatschappij in Nederland (SCP, 2023a). De brede welvaart is in Nederland niet gelijk verdeeld, dat leidt tot maatschappelijk onbehagen en gevoelens van achterstelling (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2023). In het rapport Elke regio telt wordt de analyse beschreven dat economische groei niet overal in Nederland neerslaat. Geen trickle down effect.

Bronnen

- Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2023). *Perspectief op de Nederlandse economie: Innovatief, duurzaam, strek, en welvarend*. Rijksoverheid. www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/06/30/bijlage-ezk-perspectief-op-de-nederlandse-economie-rapport-juni-2023
- Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, Raad voor de Openbaar Bestuur, & Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. www.raadvr.nl/documenten/publicaties/2023/03/27/elke-regio-telt
- Sander, F.J., Aalders, R., & Raspe, O. (2023, December 14). *Regionale ongelijkheid de afgelopen vier jaar groter geworden*. www.rabobank.nl/kennis/d011404752-regionale-ongelijkheid-de-afgelopen-vier-jaar-groter-geworden

4.3 Overheidsingrijpen

- › De markt houdt onvoldoende rekening met de grenzen aan economische groei, zeker voor NL (ruimtelijke opgave).
- › Dit leidt tot een roep om overheidsingrijpen.
- › Breed ingrijpen brengt ook risico's met zich mee, waaronder overheidsfalen:
De ene interventie lokt de volgende uit.

Figuur 34. Planetaire grenzen. Bron: Science Advances.

Hoofdstuk

Klimaatproblematiek is een klassiek voorbeeld van marktfalen in het economisch systeem. De daadwerkelijke kosten van productie worden niet betaald. Versterking van de macht van de overheid is mogelijk een oplossing voor het coördinatieprobleem tussen markt, overheid en samenleving. De overheid moet dit oppakken om de schaarste te verdelen, omdat de markt dat niet kan. Maar deze actie brengt overheidsfalen met zich mee, wat democratie onder druk zet.

Toelichting

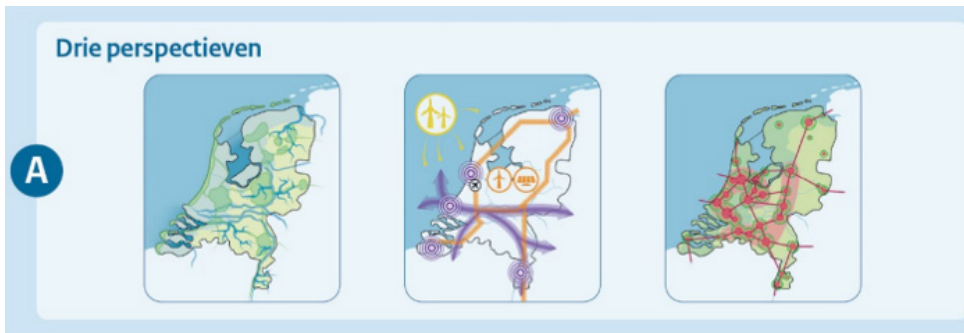
Ingrijpen via het prijsmechanisme (beprijzen van negatieve externe effecten) kan dit op een "neutrale" manier oplossen. Echter, de roep is breder en dit brengt andere risico's met zich mee, zoals dat bedrijven zich gaan mengen in democratische processen. Bovendien is er risico op overheidsfalen: de ene interventie lokt de volgende uit.

Wetenschappelijke bronnen

- Hayek, F.A. (2022). *De weg naar slavernij* (H. Stegeman, Trans.). Amsterdam: Athenaeum. (Origineel werk gepubliceerd 1944)
- NOS. (n.a., September). Mens heeft aarde over grenzen geduwd, blijkt uit 'gezondheidscheck voor planeet'. nos.nl/artikel/2490480-mens-heeft-aarde-over-grenzen-geduwd-blijkt-uit-gezondheidscheck-voor-planeet

4.3 Overheidsingrijpen

- › Schaarste in ruimtelijke ordening in Nederland zet groei extra onder druk.

Figuur 35. Bron: BZK.

De blik op de ruimtelijke inrichting van Nederland is opgebouwd uit drie perspectieven. De draagkracht van het bodem- en watersysteem is van betekenis voor de vraagstukken in alle drie de perspectieven. Het eerste perspectief gaat over landbouw en natuur, de tweede over de ordenende netwerken voor energie en (circulaire) economie en de derde over leefbare steden en regio's.

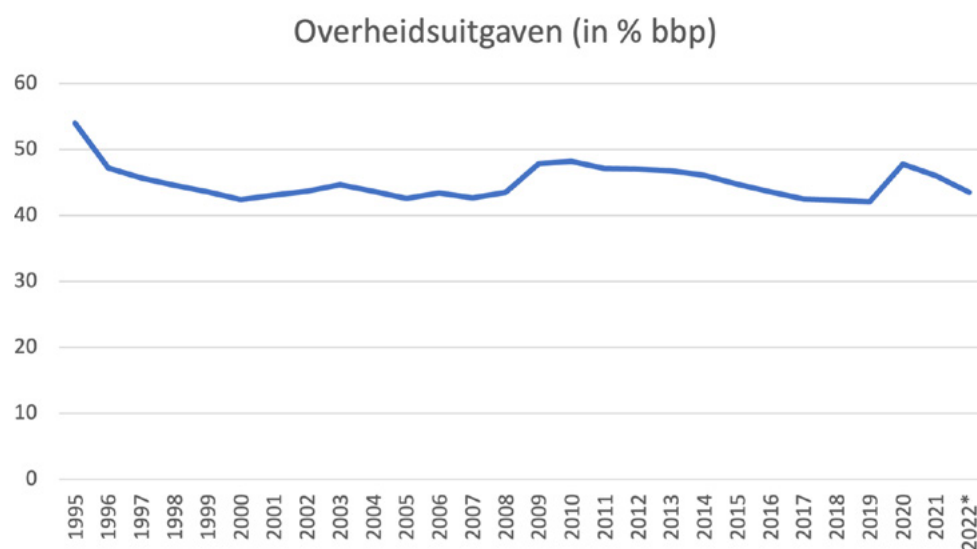
Figuur 36. Bron: BZK.

Dit perspectief gaat over de kracht van het stedelijke netwerk. Een netwerk van bereikbare, compacte steden met een hoge leefkwaliteit – waar wonen, werken en voorzieningen altijd nabij zijn – omgeven door een palet aan mooie en waardevolle landschappen. Deze configuratie is uniek in de wereld.

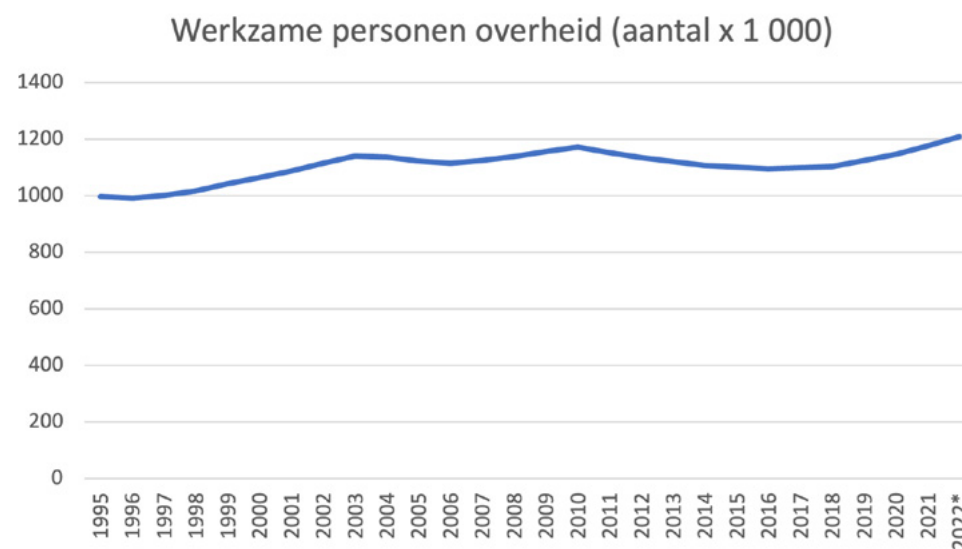
Wetenschappelijke bronnen

- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2022). Ruimtelijke ordeningsbrief (2022-0000268154). open.overheid.nl/documenten/ronl-0b9aacc522c561fc898c43812fec9d8a759259d0/pdf

4.3 Overheidsingrijpen

Figuur 37. Overheidsuitgaven (in % van bbp). CBS.

Figuur 38. Werkzame personen bij het de overheid (aantal x 1000). CBS.

Bronnen

- CBS. (2023). Overheidsfinanciën; kerncijfers. StatLine - Overheidsfinanciën; kerncijfers (cbs.nl)

Democratie		Economische groei	
1. Versterkt economische groei (+)		3. Versterkt democratie (+)	
Vertrouwen in tweede kamer en regering is laag	↓	Stagnerende productiviteitsgroei en hoge marginale druk zetten belofte tot lotsverbetering onder druk	↓
Vertrouwen in instituties internationaal	=	Publieke middelen voor maatschappelijke opgaven	↓
Vertrouwen in rechters, politie en medemens is gestegen	↑		
Weerbaarheid externe schokken: lage staatsschuld	↑	Ongelijkheid in Nederland (arbeid en vermogen)	=
Middenklasse (WRR)	=	Zorgen over sociale mobiliteit	↓
2. Vermindert economische groei (-)		4. Vermindert democratie (-)	
Focus op korte termijn	↑	Marktmacht	↑
Te weinig investeringen (publiek en privaat)	↑	Regionale ongelijkheid	↑
		Overheidsfalen in verdelen schaarste	↑

Hoofdtypekst

Vanuit de verbanden in de literatuur zien we de afnemende kwaliteit van instituties, afnemend vertrouwen van de samenleving, onder druk staande belofte van lotsverbetering, zorgen over gelijkheid in de samenleving en te weinig publieke en private investeringen in maatschappelijke opgaven als voornaamste zorgpunten waardoor per saldo de positieve wisselwerking tussen democratie en economische groei onder druk staat. Een positieve ontwikkeling is de weerbaarheid voor externe schokken als gevolg van de lage staatschuld (voorkeur vanuit democratisch proces).

Toelichting

De wisselwerking loopt van economische groei naar vertrouwen en naar de kwaliteit van instituties. Vertrouwen is ook een indicator van deze kwaliteit, zich bevindend in kwadrant 1 en 3.

Nederland is weerbaar voor externe schokken door de lage staatschuld. Tijdens de coronacrisis konden daardoor makkelijk steunmaatregelen worden gefinancierd die de economie door deze periode heen hebben geholpen.

Middenklasse stabiel (WRR-rapport).

Publieke investeringen staan onder druk vanwege de focus op korte termijn besluitvorming (grotere voorkeur voor consumptie), waardoor het moeite kost om maatschappelijke opgaven op te lossen (aansluiting op energienetwerken, drinkwater, riool, etc.). Dit wordt versterkt (Teulings, 2023) omdat het huidige debat in de democratie te weinig oog heeft voor het belang van het verkrijgen van private investeringen voor maatschappelijke opgaven (zoals in de woningbouw, kinderopvang). Aan het NGF wordt gerommeld, en de onzekerheid over de beschikbaarheid van deze investeringsuitgaven is hoog.

Wetenschappelijke bronnen

1. Democratie versterkt economische groei

- Besselink, L. (2018). De constitutioneel meer legitieme manier van toetsing: Urgenda voor het Hof Den Haag. *Nederlands Juristenblad*, 93(41), p. 3078-3082. hdl.handle.net/11245.1/5a70493a-1d9b-4ee1-8bc7-2c7c7545a35e
- Herreveld, F. (2022, Augustus 11). *Waarom sommige economen zich niet met fiscale rechtsbescherming moeten bemoeien*. The Floris. www.thefloris.nl/opinie/waarom-sommige-economen-zich-niet-met-fiscale-rechtsbescherming-moeten-bemoeien/
- Remkes, J.W. & Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans: eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel*. Amsterdam: Boom zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-867564.pdf
- Van Dijk, J.H., & Ziesemer, V. (2023). *Policy Paper: begrotingsbeleid toekomstig kabinet*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/policypaperbegrotingsbeleid

2. Democratie vermindert economische groei

- Ballin, E.H. (2023). *Tijd en ruimte voor beleid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- CPB. (2023). *Keuzes in Kaart 2025-2028*. Den Haag: Centraal Planbureau. www.cpb.nl/keuzes-in-kaart-2025-2028
- De Lange, R., & Jongsma, M. (2023, December 3). *Econoom Coen Teulings: 'Wat Reagan, Thatcher en Lubbers hebben gedaan was gewoon goed'*. Financieel dagblad. fd.nl/samenleving/1498478/econoom-coen-teulings-wat-reagan-thatcher-en-lubbers-hebben-gedaan-was-gewoon-goed

3. Economische groei versterkt democratie

- Van Dijk, J. & van de Ven, Y. (2023). *Het einde van de toeslagen: Een robuust belastingstelsel voor inkomen uit werk*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/nutoeslaan

4. Economische groei vermindert democratie

- Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, Raad voor de Openbaar Bestuur, & Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2023/03/27/elke-regio-telt

Hoofddektst

Vanuit de data zien we dat de afnemende kwaliteit van democratische instituties, afnemend vertrouwen van de samenleving, onder druk staande belofte van lotsverbetering en zorgen over gelijkheid in de samenleving en moeite met publieke investeringen hoofdpunten zijn waardoor de positieve wisselwerking tussen democratie en economische groei onder druk staat.

Wetenschappelijke bronnen

1. Democratie versterkt economische groei

- CBS. (2022). *Vertrouwen in mensen en in organisaties; persoonskenmerken, 2012-2021* [Dataset]. www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/82378NED
- OESO. (2022). *Building trust to reinforce democracy: Main findings from the 2021 OECD survey on drivers of trust in public institutions*. Paris: OECD Publishing. doi.org/10.1787/b407f99c-en.

2. Democratie vermindert economische groei

- CBS. (2023). *Bruto investeringen in vaste activa; bestemming, nationale rekeningen* [Dataset]. opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84090NED/table
- CPB. (2023). *Keuzes in Kaart 2025-2028*. Den Haag: Centraal Planbureau. www.cpb.nl/keuzes-in-kaart-2025-2028
- Zettelmeyer, J. (2023, November 16). *How to green the EU's fiscal framework* [Lezing]. CPB. www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB%20lecture%202023%20Zettelmeyer.pdf

3. Economische groei versterkt democratie

- CBS. (2021, Oktober 14). *Inkomens verdeeld, 40 jaar in vogelvlucht*. 3. *Inkomensongelijkheid*. www.cbs.nl/nl-nl/longread/diversen/2021/inkomens-verdeeld-40-jaar-in-vogelvlucht/3-inkomensongelijkheid
- CBS. (2019, Juni). *Welvaart in Nederland: 8.2 Vermogensongelijkheid*. longreads.cbs.nl/welvaartinederland-2019/ongelijkheid-in-inkomen-en-vermogen/
- CPB. (2023). *Bijlagen bij de concept-macro economische verkenning 2024* [Databestand]. www.cpb.nl/augustusraming-2023
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid & Ministerie van Financiën. (2019). *Marginale druk: Op het randje van de mogelijkheden* (2019D38009). Tweede Kamer der Staten-Generaal. www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019D38009&did=2019D38009
- Van Dijk, J. & van de Ven, Y. (2023). *Het einde van de toeslagen: Een robuust belastingstelsel voor inkomen uit werk*. Den Haag: Instituut voor Publieke Economie. www.instituut-pe.nl/highlights/nutoeslaan

4. Economische groei vermindert democratie

- Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, Raad voor de Openbaar Bestuur, & Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2023/03/27/elke-regio-telt
- Vrooman, C., Boelhouwer, J., Iedema, J., & Van de Torre, A. (2023). *Eigentijdse ongelijkheid: De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. www.scp.nl/publicaties/publicaties/2023/03/07/eigentijdse-ongelijkheid

Reflectie en conclusie: Wisselwerking voor Nederland

De positieve wisselwerking tussen democratie en economische groei lijkt per saldo achteruit te gaan, met name door:

Democratie

- › Vertrouwen samenleving in (politieke) instituties is afgenomen en herstel gaat langzamer na een crisis, dit schaadt economische groei en de kwaliteit van de instituties.
- › Voor samenleving moeilijk om optimaal economisch te handelen doordat beleid complex is.
- › Te weinig publieke en private investeringen.
- › Risico op toename nulsomspel handelen i.p.v. koek groter maken.

Reflectie en conclusie: Wisselwerking voor Nederland

Economisch

- › Belofte tot lotsverbetering staat onder druk en gelijkheid in samenleving neemt af/is minder hoog dan gedacht.
- › Vertrouwen in ons economisch model is niet vanzelfsprekend waardoor ook de democratie onder druk staat.
- › Ongelijkheid lijkt toe te nemen (sociale klassen en regionaal). Risico dat groepen of regio's afhaken in onze democratie waardoor draagvlak minder wordt.

Dit betekent dat we in ons beleid (BZK en EZK) meer rekening moeten houden hoe democratie en economische groei elkaar beïnvloeden.

Hoofdtypekst

Onze analyse van de complexe dynamiek tussen democratie en economische groei binnen de Nederlandse context onthult meerdere kritieke punten die reden geven tot zorg. De vijf geïdentificeerde aspecten – afnemend vertrouwen in instituties, druk op de belofte van lotsverbetering, risico op nulsomspel handelingen, toenemende economische ongelijkheid en de stagnatie van publieke middelen – versterken de spanning tussen democratische principes en economische ontwikkeling. Dit heeft niet alleen implicaties voor het huidige welzijn, maar ook voor de toekomstige stabiliteit en groei van Nederland.

De onderzoeksgegevens tonen een significant dalend vertrouwen in zowel democratische als economische instituties, wat een directe impact heeft op investeringszekerheid en consumentengedrag. De neiging tot kortetermijnbeslissingen binnen politieke cycli, zoals aangetoond door het fenomeen van de political budget cycles, heeft geleid tot een procyclisch beleid dat de economische stabiliteit verder ondermijnt. Daarnaast brengt de toenemende druk op de woningmarkt en de kwaliteit van het onderwijs verdere uitdagingen met zich mee voor zowel de economische als de democratische gezondheid van het land.

Bij de evaluatie van de spanningen tussen economie en democratie is het belangrijk te erkennen dat deze twee aspecten van de samenleving niet los van elkaar kunnen worden gezien. Economische besluiten hebben een diepgaande invloed op de democratische gezondheid van een land, en vice versa. De interactie tussen economische beleidsbeslissingen en democratische uitkomsten moet nauwkeuriger worden beschouwd, aangezien economische stabiliteit en groei direct bijdragen aan het vertrouwen in democratische processen en instituties.

Het ontwerpen van economisch beleid dat rekening houdt met lange termijn democratische waarden – zoals gelijkheid, gerechtigheid, en participatie – is essentieel. Dit houdt in dat beleidsmakers niet alleen de economische implicaties van hun beslissingen moeten overwegen, maar ook hoe deze beslissingen de democratische structuur beïnvloeden en vice versa. Bijvoorbeeld, het aanpakken van economische ongelijkheid kan helpen om politieke stabiliteit te bevorderen, terwijl democratisch ontworpen beleid dat economische kansen biedt, kan leiden tot een meer betrokken en tevreden burgerschap.

Discussievragen

- › Herkennen we deze analyse?
- › Moeten we meer kijken naar de wisselwerking?
- › Hoe kunnen we de wisselwerking herstellen?
- › Denken we in onze oplossingen nog te veel in de oude democratische en economische consensus?